© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Змест

Палітычная гісторыя (літоўскія партыі пач. XX стагоддзя)

© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Contents

Political History. Lithuanian Parties at the Beginning of the 20th Century

© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013
ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
Bilateral Relations №20(1)/2013

Abstracts and Keywords

Foreign Policy

Andrej Valodźkin. Belarus-Azerbaijan Relations in 1992-2012

The article discusses the main issues of relations between Belarus and Azerbaijan during the last twenty years. It analyses the dynamics of bilateral relations, the main stages of formation of legal basement of relations, economic relations, other forms of political interaction (e.g. international support). The author concludes that Azerbaijan, which had almost no relationship with Belarus until the middle of 2010s, becomes one of its major political and economic partners. Besides, Belarus-Azerbaijan relations develop mostly outside the framework of CIS and other regional unions where Russia dominates. The bilateral format remains essential for the countries' relations, and Azerbaijan complements them by a consistent support of official Minsk in European structures like OSCE, PACE and Eastern Partnership.

Keywords: Azerbaijan, Foreign Policy of Belarus, Regional Cooperation, Official Visits, Economic Cooperation of Belarus.

Łukasz Wojcieszak. Russia's Attitude towards Polish Perspectives of Shale Gas Production

The article analyses political aspects of perspectives of shale gas production in Poland. A general situation with shale gas in Poland is studied, including the dimensions of its reserves, technological issues of production and problems of investment and ecology. The text gives a detailed analysis of Russian reaction on the perspectives of Poland to become an energy-independent country based on positions of officials, analysts, journalists, and directors of oil and gas companies. The article concludes that Russian political elite regard even a partial independence of Poland from Russian gas supply as a serious problem. Nevertheless, energy independence of Poland in the near perspective seems unlikely, and it can be reached by import of liquefied gas from the US rather than by production of local shale gas.

Keywords: Shale Gas, Energy Security, Foreign Policy of Russia, Poland.

Aliaksandr Piahanaй. Hungarian Foreign Policy towards Czechoslovakia in 1918-1920

This article deals with the “Czechoslovak” issue of the Hungarian foreign policy in 1918-1920 and particularly considers Hungarian attempts to retain control over Slovakia and

Subcarpathian Rus (so called Upper Hungary/Felvidék). Despite the Czechoslovak occupation of these territories in December 1918 – June 1919, Budapest hoped to get them back and guaranteed an autonomy. At the same time Hungary sought support of Italy, Soviet Russia, Poland, Romania and France. Finally, when these attempts failed and Hungary signed the Trianon Peace Treaty (4 June 1920), Budapest tried to improve its relations with Prague. The article is based on Hungarian archive sources and newest historical works from Hungary, Slovakia and the Czech Republic.

Keywords: Hungary, Czechoslovakia, Slovakia, Subcarpathian Rus, Upper Hungary, 1918-1920, Foreign Policy, Trianon.

International Cooperation

Andrej Jelisejeй. **Prospects of Consideration of the Problem of Astraviec Nuclear Power Plant Building under the Aarhus and Espoo Conventions**

The article studies procedures within the bodies implementing the Aarhus and Espoo Conventions, which are applied towards the Astraviec Nuclear Power Plant project. It demonstrates how the political system of Belarus impacts the effectiveness of implementation of the Aarhus Convention. The article concludes that the bodies of Aarhus and Espoo Conventions do not have effective legal leverage on the Belarus government in the issue of Astraviec Nuclear Power Plant construction. The author predicts that the next meeting of the Parties to the Aarhus Convention (2014) will state a partial, but incomplete progress of Belarus in the implementation of received recommendations, while the meeting of the Parties to the Espoo Convention (2014) will approve critical conclusions of the Committee on the Implementation of Espoo Convention. Having regard to the generally positive experience of technical cooperation of Belarus with these international bodies, a further, though incomplete implementation of the received recommendation by Belarus government can be expected.

Keywords: Astrviec Nuclear Power Plant, Belarus, Aarhus Convention, Espoo Convention.

Political Institutions

Aliaksandr Lanieŭski. **From Protest to Resistance: the Case of Belarusian Anarchists**

The article considers the main stages of the movement of anarchists in Belarus – its composition, organisation, basic ideas and political evolution, with special focus on the “Case of the Belarusian Anarchists” and the “Case of Babrujsk”. The author analyses the relationship between modern anarchist movement in Belarus and the government, political opposition and society. In addition, the article indicates the movement's radicalisation and increasing solidarity between political opposition and social activists.

Keywords: Anarchism, Civil Activity, History of Political Movements, Radical Movements, Belarus.

Dzmitry Isajonak, Tacciana Čyžova. **Evolution of Belarusian Model of Privatization from 1990 to 2011: Background, Concepts, Stakeholders, Results, Social Consequences**

The article deals with evolution of state property privatization model in Belarus in 1990-2013. It describes preconditions and major historical stages of privatization of state property and evolution of views of authorities on privatization over the last 20 years. History of Belarusian privatization is the story of finding a compromise between the trends of modern market economy and the idea of state regulation and social protection. It is concluded that Belarusian privatization did not become a locomotive of market reforms, formation of proprietary class and big national capital. Therefore, currently it can be considered as the periphery of market reforms in Belarus.

Keywords: Cooperatives, Voucher Privatization, "People's Capitalism", Privatization Program, Auctions, Nationalization.

Political History. Krajowcy (Regionalist) Parties at the Beginning of the 20th Century

Krajowcy Party of Lithuania and Belarus (Main Programme)

A translation from Polish to Belarusian of the programme of Krajowcy Party of Lithuania and Belarus (1907). The author of the document is Raman Skirmunt (1868-1939), an influential figure within the Kraj movement as well as Belarusian national movement. The party held a conservative position and advocated autonomy and integrity of the lands of former Grand Duchy of Lithuania. The creation and activity of the party took place mainly in 1905-1908.

Keywords: Kraj Movement, Political Parties, Political History, Lithuania and Belarus.

Programme of the Constitutional-Catholic Party of Lithuania and Belarus

A translation from Polish to Belarusian of the programme of the Constitutional-Catholic Party of Lithuania and Belarus. The author of the document is Edward von Ropp (1851-1939) – one of the leaders of Kraj movement in Belarus and Lithuania at the beginning of the 20th century. The party followed right-conservative traditions and supported autonomy and integrity of the lands of former Grand Duchy of Lithuania. The party was active during 1905-1907.

Keywords: Kraj Movement, Political Parties, Political History, Lithuania and Belarus.

Political History. Lithuanian Parties at the Beginning of the 20th Century

Programme of the Lithuanian Democratic Party (Draft)

A translation from Lithuanian to Belarusian of the 1902 draft programme of the Lithuanian Democratic Party. The party was called the Democratic Party of Lithuania since 1906 and

became one of the most influential Lithuanian political organisations of the beginning of the 20th century. The party was active from 1902 till 1920.

Keywords: Lithuanian National Movement, Lithuanian Political Parties, History of Lithuania and Belarus, Beginning of the 20th Century, Russian Empire.

Programme of the Democratic Party of Lithuania

A translation from Lithuanian to Belarusian of the draft programme of the Democratic Party of Lithuania. The party had the name Lithuanian Democratic Party until 1906 and was one of the most influential Lithuanian political organisations of the beginning of the 20th century. The party was active from 1902 till 1920.

Keywords: Lithuanian National Movement, Lithuanian Political Parties, History of Lithuania and Belarus, Beginning of the 20th Century, Russian Empire.

Manifesto of the National Party of Lithuanian Democrats

A translation from Lithuanian to Belarusian of the 1905 Manifesto of the National Party of Lithuanian Democrats. The party had a rightists and nationally oriented programme. Among its active member were Jonas Basanavičius (1851-1927), one of the fathers of Lithuanian national movement, and future authoritarian leader of the interwar Lithuania Antanas Smetona (the president of the Republic of Lithuania in 1919-1920 and 1926-1940). The party was active from 1905 till 1913.

Keywords: Lithuanian National Movement, Lithuanian Political Parties, National Parties, History of Lithuania and Belarus, Russian Empire.

Lithuanian Union of Christian Democrats (Programme Draft)

A translation from Lithuanian to Belarusian of the 1907 programme draft (in original – manifesto) of the Lithuanian Union of Christian Democrats. The Union (also called Christian-Democratic Union of Lithuania) was active in 1905-1907 and resumed its activity during World War I, being one of the largest parties of the firts years of Lithuania's independence.

Keywords: Lithuanian National Movement, Lithuanian Political Parties, Christian Democracy, History of Lithuania and Belarus, Russian Empire.

© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013
ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
Міждзяржаўныя дачыненні №20(1)/2013

Анатацыі і ключавыя словы

Знешняя палітыка

Андрэй Валодзькін. Адносіны Беларусі і Азербайджана ў 1992-2012 гадах

У артыкуле разглядаюцца асноўныя накірункі дачыненняў паміж Беларуссю і Азербайджанам за апошнія дваццаць год. Аналізуецца дынаміка двухбаковых кантактаў, асноўныя этапы фармавання дамоўна-прававой базы, эканамічныя стасункі, іншыя формы палітычнага ўзаемадзеяння, такія як падтрымка на міжнародным узроўні. Робіцца выснова, што Азербайджан, які да сярэдзіны 2000-х гадоў фактычна не меў істотных адносінаў з Беларуссю, становіцца для яе адным з прыярытэтных знешнепалітычных і эканамічных партнёраў. Пры гэтым развіццё беларуска-азербайджанскага супрацоўніцтва адбываецца пераважна па-за фарматам СНД і іншых рэгіянальных аб'яднанняў, дзе дамінуе Расія. Галоўную ролю ў ім, безумоўна, адыгрывае двухбаковы фармат, які дапаўняецца паслядоўнай падтрымкай Азербайджанам афіцыйнага Мінска ў такіх еўрапейскіх структурах, як АБСЕ, ПАСЕ і "Усходняе партнёрства".

Ключавыя словы: Азербайджан, знешняя палітыка Беларусі, рэгіянальнае супрацоўніцтва, афіцыйныя візіты, эканамічнае супрацоўніцтва Беларусі.

Лукаш Войцешак. Адносіны Расіі да перспектываў выкарыстання Польшчай сланцавага газу

Артыкул прысвечаны разгляду палітычных аспектаў перспектывы здабычы сланцавага газу ў Польшчы. Аналізуецца агульная сітуацыя, звязаная са здабычай сланцавага газу ў Польшчы – аб'ёмы запасаў, тэхналагічныя асаблівасці здабычы, праблемы інвеставання і экалогіі. Падрабязна разглядаецца рэакцыя Расіі на перспектывы пераўтварэння Польшчы ў энергетычна незалежную краіну праз пазіцыі афіцыйных асобаў, аналітыкаў і журналістаў, кіраўнікоў нафтагазавых кампаній. Робіцца выснова пра тое, што нават частковая незалежнасць Польшчы ад расійскіх паставак прыроднага газу была прызнана расійскімі палітычнымі элітамі істотнай праблемай. Тым не менш, энергетычная незалежнасць Польшчы ў бліжэйшай перспектыве малаверагодная, і дасягнуць яе можна хутчэй за кошт імпарту звадкаванага газу з ЗША, чым мясцовай здабычы сланцавага газу.

Ключавыя словы: сланцавы газ, энергетычная бяспека, знешняя палітыка Расіі, Польшча.

Аляксандр Пяганаў. **Чэхаславацкі накірунак знешняй палітыкі Вугоршчыны ў 1918-1920 гадах**

Артыкул разглядае чэхаславацкі вектар знешняй палітыкі Вугоршчыны ў 1918-1920 гадах і надае асаблівую ўвагу спробам Вугоршчыны захаваць кантроль над Славакіяй і Падкарпацкай Руссю (т.зв. Фельвідэк). Нягледзячы на захоп гэтых тэрыторыяў чэхаславацкімі войскамі ў снежні 1918 – чэрвені 1919 гадоў, у Будапешце спадзяваліся на вяртанне Славакіі і Падкарпацкай Русі і гарантавалі ім аўтаномію. Адначасова Вугоршчына шукала дапамогі ў Італіі, Савецкай Расіі, Польшчы, Румыніі і Францыі. Тым не менш, не ўтрымаўшы Фельвідэк, Вугоршчына падпісала Трыанонскі мір 4 чэрвеня 1920 года і пачала шукаць паляпшэння адносінаў з Чэхаславацкай Рэспублікай. Артыкул заснаваны на вугорскіх архіўных крыніцах і найноўшай гістарыяграфіі Вугоршчыны, Славакіі і Чэхіі.

Ключавыя словы: Вугоршчына, Чэхаславакія, Славакія, Падкарпацкая Русь, Верхняя Вугоршчына, 1918-1920 гады, знешняя палітыка, Трыанон.

Міжнароднае супрацоўніцтва

Андрэй Елісееў. **Перспектывы разгляду пытання пра будаўніцтва Астравецкай АЭС у межах Орхускай канвенцыі і Канвенцыі Эспо**

У артыкуле даследуюцца працэдуры ў межах органаў па выкананні Орхускай канвенцыі і Канвенцыі Эспо у дачыненні да праекта Астравецкй АЭС. Выяўляецца як асаблівасці палітычнай сістэмы Беларусі ўплываюць на эфектыўнасць выканання Орхускай канвенцыі. Робіцца выснова пра тое, што эфектыўных праўных механізмаў уздзеяння на ўрад Беларусі ў дачыненні да будаўніцтва Астравецкай АЭС органы Орхускай канвенцыі і Канвенцыі Эспо не маюць. Робіцца прагноз, што наступная Нарада Бакоў Орхускай канвенцыі (2014 год) канстатуе частковы, але не поўны прагрэс Беларусі па раней прынятых рэкамендацыях, а Нарада Бакоў Канвенцыі Эспо (2014 год) ухваліць крытычныя высновы Камітэта па выкананні канвенцыі Эспо. З улікам увогуле станоўчага характару тэхнічнага супрацоўніцтва Беларусі з гэтымі міжнароднымі органамі, варта чакаць далейшага частковага, але не поўнага выканання ўрадам дадзеных рэкамендацыяў.

Ключавыя словы: Астравецкая АЭС, Беларусь, Орхуская канвенцыя, Канвенцыя Эспо.

Палітычныя інстытуты

Аляксандр Ланеўскі. **Ад пратэсту да супраціву: вакол “справы беларускіх анархістаў”**

У артыкуле разглядаюцца асноўныя этапы развіцця руху анархістаў у Беларусі – яго склад, арганізацыі, асноўныя ідэі і палітычная эвалюцыя. Асаблівая ўвага нададзена “справе беларускіх анархістаў” і “бабруйскай справе”. Аўтар аналізуе адносіны улады, палітычнай апазіцыі і грамадзянскай супольнасці да сучаснага анархісцкага руху ў Беларусі. Акрамя таго, ставіцца тэзіс аб відавочнай радыкалізацыі дзейнасці беларускіх анархістаў, а таксама працэсе салідарызацыі палітычнай апазіцыі і грамадскіх актывістаў.

Ключавыя словы: анархізм, грамадская актыўнасць, гісторыя палітычных рухаў, радыкальныя рухі, Беларусь.

***Дзмітрый Ісаёнак, Таццяна Чыжова.* Эвалюцыя беларускай мадэлі прыватызацыі вытворчасці з 1990 па 2013 год: перадумовы, канцэпцыі, вынікі**

Артыкул прысвечаны эвалюцыі мадэлі прыватызацыі дзяржаўных прадпрыемстваў у Беларусі за перыяд з 1990 па 2013 год. Апісваюцца перадумовы і асноўныя этапы гісторыі прыватызацыі аб'ектаў дзяржаўнай уласнасці, эвалюцыя поглядаў улады на раздзяржаўленне маёмасці за апошнія 20 год. Гісторыя беларускай прыватызацыі – гэта гісторыя пошуку кампрамісу паміж тэндэнцыямі сучаснай сусветнай рынкавай эканомікі і ідэяй дзяржаўнага рэгулявання з мэтай сацыяльнай абароны насельніцтва. Робіцца выснова, што беларуская прыватызацыя вытворчасці не стала лакаматывам рынкавых рэформаў, фармавання класу ўласнікаў і буйнога нацыянальнага капіталу, таму на сёння яе можна лічыць перыферыяй рынкавых пераўтварэнняў у Беларусі.

Ключавыя словы: кааператывы, чэкавая прыватызацыя, "народны капіталізм", праграма прыватызацыі, аўкцыёны, нацыяналізацыя.

Палітычная гісторыя (краёвыя партыі пачатку XX стагоддзя)

Краёвая партыя Літвы і Беларусі (асноўная праграма)

Пераклад з польскай на беларускую мову праграмы Краёвай партыі Літвы і Беларусі (1907). Аўтар дакумента Раман Скірмунт (1868-1939) – уплывовы прадстаўнік краёвага і беларускага нацыянальнага руху. Партыя стаяла на кансерватыўных пазіцыях, выступала за аўтаномію і еднасць зямель былога Вялікага Княства Літоўскага. Стварэнне і дзейнасць партыі праходзіла, галоўным чынам, у 1905-1908 гадах.

Ключавыя словы: Краёвы рух, палітычныя партыі, палітычная гісторыя, Літва і Беларусь.

Праграма Канстытуцыйна-каталіцкай партыі Літвы і Беларусі

Пераклад з польскай на беларускую мову праграмы Канстытуцыйна-каталіцкай партыі Літвы і Беларусі. Аўтар дакумента Эдвард фон Роп (1851-1939) – адзін з лідараў краёвага руху ў Беларусі і Літве пачатку XX стагоддзя. Партыя прытрымлівалася правых кансерватыўных традыцый, выступала за аўтаномію і еднасць зямель былога Вялікага Княства Літоўскага. Дзейнасць партыі прыпадае на 1905-1907 гады.

Ключавыя словы: Краёвы рух, палітычныя партыі, палітычная гісторыя, Літва і Беларусь.

Палітычная гісторыя (літоўскія партыі пачатку XX стагоддзя)

Праграма Літоўскай дэмакратычнай партыі (праект)

Пераклад з літоўскай на беларускую мову праекту праграмы Літоўскай дэмакратычнай партыі 1902 года. Літоўская дэмакратычная партыя (з 1906 года Дэмакратычная

партыя Літвы) – адна з найбольш уплывовых літоўскіх палітычных арганізацый пачатку XX стагоддзя. Дзейнічала з 1902 па 1920 год.

Ключавыя словы: літоўскі нацыянальны рух, літоўскія палітычныя партыі, гісторыя Літвы і Беларусі, пачатак XX стагоддзя, Расійская імперыя.

Праграма Дэмакратычнай партыі Літвы

Пераклад з літоўскай на беларускую мову праекту праграмы Дэмакратычнай партыі Літвы 1906 года. Дэмакратычная партыя Літвы (да 1906 года Літоўская дэмакратычная партыя) – адна з найбольш уплывовых літоўскі палітычных арганізацый пачатку XX стагоддзя. Дзейнічала з 1902 па 1920 год.

Ключавыя словы: літоўскі нацыянальны рух, літоўскія палітычныя партыі, гісторыя Літвы і Беларусі, пачатак XX стагоддзя, Расійская імперыя.

Маніфест Нацыянальнай партыі літоўскіх дэмакратаў

Пераклад з літоўскай на беларускую мову маніфесту Нацыянальнай партыі літоўскіх дэмакратаў 1905 года. Партыя мела правую і нацыянальна арыентаваную праграму, у яе ўваходзіў адзін з пачынальнікаў літоўскага нацыянальнага руху Ёнас Басанавічус (1851-1927), а таксама будучы аўтарытарны лідар міжваеннай Літвы Антанас Смятона (прэзідэнт Літоўскай Рэспублікі ў 1919-1920 і 1926-1940 гадах). Партыя дзейнічала з 1905 па 1913 год.

Ключавыя словы: літоўскі нацыянальны рух, літоўскія палітычныя партыі, нацыянальныя партыі, гісторыя Літвы і Беларусі, Расійская імперыя.

Літоўскае аб’яднанне хрысціянскіх дэмакратаў (праект праграмы)

Пераклад з літоўскай на беларускую мову праекту праграмы Літоўскага аб’яднання хрысціянскіх дэмакратаў 1907 года. Літоўскае аб’яднанне хрысціянскіх дэмакратаў (Хрысціянска-дэмакратычнае аб'яднанне Літвы) дзейнічала ў 1905-1907 гадах. Аднавіла дзейнасць у час Першай сусветнай вайны і была адной з найбуйнейшых партый першых гадоў літоўскай незалежнасці.

Ключавыя словы: літоўскі нацыянальны рух, літоўскія палітычныя партыі, хрысціянская дэмакратыя, гісторыя Літвы і Беларусі, Расійская імперыя.

©ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013
ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
Межгосударственные отношения №20(1)/2013

Аннотации и ключевые слова

Внешняя политика

Андрей Володькин. Отношения Беларуси и Азербайджана в 1992-2012 годах

В статье рассматриваются основные направления отношений между Беларусью и Азербайджаном за последние 20 лет. Анализируется динамика двусторонних контактов, основные этапы формирования договорно-правовой базы, экономические отношения и другие формы политического взаимодействия, такие как поддержка на международном уровне. Делается вывод о том, что Азербайджан, который до середины 2000-х годов фактически не имел существенных отношений с Беларусью, становится для неё одним из приоритетных внешнеполитичеких и экономических партнёров. При этом развитие беларусско-азербайджанского сотрудничества происходит преимущественно вне формата СНГ и других региональных объединений, где доминирует Россия. Главную роль в этом сотрудничестве, безусловно, играет двусторонний формат, который дополняется последовательной поддержкой официального Минска Азербайджаном в таких европейских структурах, как ОБСЕ, ПАСЕ и "Восточное партнёрство".

Ключевые слова: Азербайджан, внешняя политика Беларуси, региональное сотрудничество, официальные визиты, экономическое сотрудничество Беларуси.

Лукаш Войтешак. Отношение России к перспективам использования Польшей сланцевого газа

Статья посвящена рассмотрению политических аспектов перспектив добычи сланцевого газа в Польше. Анализируется общая ситуация в сфере добычи сланцевого газа в стране – объёмы запасов, технологические особенности добычи, проблемы инвестирования и экологии. Подробно рассматривается реакция России на перспективы превращения Польши в энергетически независимую страну через позиции официальных лиц, аналитиков и журналистов, директоров нефтегазовых компаний. Делается вывод о том, что даже частичная независимость Польши от российских поставок природного газа была признана российскими политическими элитами существенной проблемой. Тем не менее, энергетическая независимость Польши в ближайшей перспективе маловероятна, и достигнуть её можно скорее за счёт импорта сжиженного газа из США, чем местной добычи сланцевого газа.

Ключевые слова: сланцевый газ, энергетическая безопасность, внешняя политика России, Польша.

Александр Пеганов. **Чехословацкое направление внешней политики Венгрии в 1918-1920 годах**

Статья рассматривает "чехословацкий вектор" внешней политики Венгрии в 1918-1920 годах и уделяет особое внимание попыткам Венгрии сохранить контроль над Словакией и Подкарпатской Русью (Фельвидек). Несмотря на занятие этих территорий чехословацкими войсками в декабре 1918 – июне 1919 годов, в Будапеште надеялись на возвращение Словакии и Подкарпатской Руси и гарантировали им автономию. Одновременно Венгрия искала помощи у Италии, Советской России, Польши, Румынии и Франции. Тем не менее, так и не удержав Фельвидек, Венгрия подписала Трианонский мир 4 июня 1920 года и начала искать улучшения отношений с Чехословацкой Республикой. Статья базируется на венгерских архивных источниках и новейшей историографии Венгрии, Словакии и Чехии.

Ключевые слова: Венгрия, Чехословакия, Словакия, Подкарпатская Русь, Верхняя Венгрия, 1918-1920 годы, внешняя политика, Трианон.

Международное сотрудничество

Андрей Елисеев. **Перспективы рассмотрения вопроса о строительстве Островецкой АЭС в рамках Орхусской конвенции и Конвенции Эспо**

Исследуются процедуры в рамках органов по исполнению Орхусской конвенции и Конвенции Эспо в отношении проекта Островецкой АЭС. Выясняется, как особенности политической системы Беларуси влияют на эффективность соблюдения Орхусской Конвенции. Делается вывод о том, что эффективных правовых механизмов воздействия на правительство Беларуси относительно строительства Островецкой АЭС органы Орхусской конвенции и Конвенции Эспо не имеют. Делается прогноз, что последующее Совещание Сторон Орхусской конвенции в 2014 году констатирует частичный, но не полный прогресс Беларуси по своим ранее принятым рекомендациям, а Совещание Сторон Конвенции Эспо в 2014 году одобрит критические выводы Комитета по исполнению Конвенции Эспо. Учитывая в целом позитивный характер технического сотрудничества Беларуси с данными международными органами, следует ожидать дальнейшего частичного, но не полного выполнения правительством предписанных рекомендаций.

Ключевые слова: Островецкая АЭС, Беларусь, Орхусская конвенция, Конвенция Эспо.

Политические институты

Александр Ланевский. **От протеста к сопротивлению: вокруг "дела беларусских анархистов"**

В статье рассматриваются основные этапы развития движения анархистов в Беларуси – его состав, организация, основные идеи и политическая эволюция. Особое внимание уделено "дела беларусских анархистов" и "бобруйскому делу". Автор анализирует отношение власти, политической оппозиции и гражданского общества к

современному анархическому движению в Беларуси. Кроме того, ставится тезис об очевидной радикализации деятельности беларусских анархистов, а также о процессе солидаризации политической оппозиции и общественных активистов.

Ключевые слова: анархизм, общественная активность, история политических движений, радикальные движения, Беларусь.

***Дмитрий Исаёнок, Татьяна Чижова.* Эволюция беларусской модели приватизации производства с 1990 по 2013 год: предпосылки, концепции, результаты**

Статья посвящена эволюции модели прыватизации государственных предприятий в Беларуси за период с 1990 по 2013 год. Описываются предпосылки и основные этапы истории приватизации объектов государственной собственности, эволюция взглядов власти на разгосударствление имущества за последние 20 лет. История беларусской приватизации – это история поиска компромисса между тенденциями современной мировой рыночной экономики и идеей государственного регулирования с целью социальной защиты населения. Делается вывод, что беларусская приватизация производства не стала локомотивом рыночных реформ, формирования класса собственников и крупного национального капитала, поэтому на сегодня ее можно считать периферией рыночных преобразований в Беларуси.

Ключевые слова: кооперативы, чековая приватизация, "народный капитализм ", программа приватизации, аукционы, национализация.

Политическая история (краёвые партии начала XX века)

Краёвая партия Литвы и Беларуси (основная программа)

Перевод с польского на беларусский язык программы Краёвой партии Литвы и Беларуси (1907). Автор документа Роман Скирмунт (1868-1939) – влиятельный представитель краёвого и беларусского национальных движений. Партия стояла на консервативных позициях, выступала за автономию и единство земель бывшего Великого княжества Литовского. Создание и деятельность партии происходила, главным образом, в 1905-1908 годах.

Ключевые слова: Краёвое движение, политические партии, политическая история, Литва и Беларусь.

Программа Конституционно-католической партии Литвы и Беларуси

Перевод с польского на беларусский язык программы Конституционно-католической партии Литвы и Беларуси. Автор документа Эдвард фон Ропп (1851-1939) – один из лидеров краёвого движения в Беларуси и Литве начала XX века. Партия придерживалась правых консервативных традиций, выступала за автономию и единство земель бывшего Великого княжества Литовского. Партия действовала в 1905-1907 годах.

Ключевые слова: Краёвое движение, политические партии, политическая история, Литва и Беларусь.

Политическая история (литовские партии начала XX века)

Программа Литовской демократической партии (проект)

Перевод с литовского на беларусский язык проекта программы Литовской демократической партии 1902 года. Литовская демократическая партия (с 1906 года Демократическая партия Литвы) – одна из наиболее влиятельных литовский политических организаций XX века. Действовала с 1902 по 1920 год.

Ключевые слова: литовское национальное движение, литовские политические партии, история Литвы и Беларуси, начало XX века, Российская империя.

Программа Демократической партии Литвы

Перевод с литовского на беларусский язык проекта программы Демократической партии Литвы 1906 года. Демократической партии Литвы (до 1906 года Литовская демократическая партия) – одна из наиболее влиятельных литовский политических организаций XX века. Действовала с 1902 по 1920 год.

Ключевые слова: литовское национальное движение, литовские политические партии, история Литвы и Беларуси, начало XX века, Российская империя.

Манифест Национальной партии литовских демократов

Перевод с литовского на беларусский язык манифеста Национальной партии литовских демократов 1905 года. Партия имела правую и национально ориентированную программу, в неё входил один из родоначальников литовского национального движения Йонас Басанавичюс (1851-1927), а также будущий авторитарный лидер межвоенной Литвы Антанас Смятона (президент Литовской Республики в 1919-1920 и 1926-1940 годах). Партия действовала с 1905 по 1913 год.

Ключевые слова: литовское национальное движение, литовские политические партии, история Литвы и Беларуси, начало XX века, Российская империя.

Литовское объединение христианских демократов (проект программы)

Перевод с литовского на беларусский язык проекта программы Литовского объединения христианских демократов 1907 года. Литовское объединение христианских демократов (христианско-демократическое объединение Литвы) действовало в 1905-1907 годах. Возобновило деятельность в годы Первой мировой войны и было одной из наиболее крупных партий первых лет литовской независимости.

Ключевые слова: литовское национальное движение, литовские политические партии, христианская демократия, история Литвы и Беларуси, Российская империя.

© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Андрэй Валодзькін

Адносіны Беларусі і Азербайджана ў 1992-2012 гадах

Існуе пашыранае меркаванне, што адносіны Беларусі з краінамі СНД ад пачатку развіваліся больш хуткімі тэмпамі і дасягнулі больш высокага ўзроўню, чым адносіны з краінамі іншых рэгіёнаў. Такое меркаванне грунтуецца на абагульненні тэндэнцый беларуска-расійскіх і, да пэўнай ступені, беларуска-ўкраінскіх адносін. Аднак калі паглядзець на дынаміку развіцця адносін з іншымі краінамі СНД, становіцца відавочным, што такое абагульненне не мае падстаў.

Яскравым прыкладам таму з'яўляецца развіццё стасункаў Беларусі з Азербайджанам. Дыпламатычныя адносіны паміж дзвюма краінамі былі ўсталяваныя 11 чэрвеня 1993 года.[1] Толькі праз 9 гадоў – у верасні 2002-га ў Беларусі быў акрэдытаваны амбасадар Азербайджана па сумяшчальніцтве і пачаў дзейнічаць офіс амбасады Азербайджана ў Мінску. Беларуская амбасада ў Баку адчынілася толькі ў лютым 2006 года, а азербайджанская ў Мінску – у жніўні таго ж года.

Такая маруднасць сведчыць аб невысокай зацікаўленнасці абедзвюх краін у развіцці двухбаковых сувязяў на працягу 1990-х гадоў. Пэўнае ажыўленне адносін намецілася толькі на пачатку 2000-х гадоў, а сапраўдная актывізацыя – у другой палове дзесяцігоддзя. І гэта дазваляе меркаваць, што Азербайджан не ўваходзіў у лік першачарговых знешнепалітычных прыярытэтаў Беларусі. А цяперашняе, даволі значнае, развіццё адносін з гэтай краінай стала вынікам мэтанакіраванага курсу беларускага кіраўніцтва па наладжванні сувязяў з нафта- і газаздабываючымі краінамі, незалежна ад іх месцазнаходжання, які стаў праяўляцца якраз у 2000-я гады, асабліва ў другой іх палове. У гэтым сэнсе Азербайджан патрапіў у адзін шэраг з такімі новымі прыярытэтамі беларускай знешняй палітыкі, як Іран, Венесуэла, Лівія, Туркменістан, Катар і ААЭ.

Нагодай правядзення такога курсу, бязумоўна, стала пагаршэнне беларуска-расійскіх адносін і імкненне кіраўніцтва Беларусі забяспечыць праз развіццё сувязяў з багатымі вуглевадароднай сыравінай краінамі не толькі магчымасць альтэрнатыўных паставак энерганосьбітаў, але і

[1] Для параўнання: са Злучанымі Штатамі, Расіяй і Украінай – у 1991 годзе, з большасцю краін Еўрасаюза, а таксама з Турцыяй, Японіяй, Ізраілем, краінамі Балтыі і Малдовай – на працягу 1992 года. Нават з Іранам дыпламатычныя адносіны былі ўсталяваныя на 3 месяцы раней.

знайсці патэнцыйных інвестараў ды крэдытораў для беларускай эканомікі. І як сведчыць досвед адносін з Венесуэлай і Азербайджанам, такія спадзяванні не былі зусім марнымі.

У артыкуле аналізуюцца тры асноўныя накірункі беларуска-азербайджанскіх адносін: развіццё палітычных кантактаў, прававая база і эканамічныя стасункі.[2] Скарыстаныя пры правядзенні даследавання крыніцы можна падзяліць на некалькі катэгорый. Першую з іх складаюць інфармацыйныя матэрыялы, змешчаныя на афіцыйных сайтах дыпламатычных ведамстваў і іншых дзяржаўных органаў абедзвюх краін – беларускай амбасады ў Азербайджане, Міністэрства замежных спраў Беларусі, Міністэрства замежных спраў Азербайджана, Нацыянальнага сходу Беларусі. Гэтую групу ў сваю чаргу можна падзяліць на матэрыялы рэтраспектыўнага характару, прысвечаныя гісторыі агульнага развіцця двухбаковых кантактаў (Посольство, 2012a; 2012b; 2012c; 2013; 2014; Ministry, 2013) і паведамленні з архіва навін, прысвечаныя канкрэтным сустрэчам ці візітам (Министерство, 2004; 2011; 2012a; 2012b; Национальное Собрание, 2008; 2009; 2010).

Крыніцы, аднесеныя да першай з гэтых падгруп даюць пералік двухбаковых сустрэч і візітаў, што адбыліся пасля 2000 года, і асобныя звесткі аб характары і тэматыцы некаторых з іх. Аб ранейшых кантактах у іх альбо ўвогуле нічога не паведамляецца, альбо гаворыцца толькі аб іх агульнай колькасці. У гэтых крыніцах амаль адсутнічае інфармацыя аб тэматыцы сустрэч, якую часам замяняюць фармальна-афіцыёзныя адпіскі, кшталту *“былі абмеркаваныя важныя (найбольш актуальныя) пытанні развіцця двухбаковага супрацоўніцтва”*, а часам інфармацыя ўвогуле падаецца як сухая храналогія падзей. Нават даты сустрэч пазначаюцца не заўсёды.[3] Кампенсаваць гэты недахоп інфармацыі часткова дапамагаюць крыніцы з другой падгрупы – прысвечаныя асобным падзеям у двухбаковых кантактах яны даюць больш дакладныя звесткі аб іх, хоць таксама утрымліваюць шмат беззмястоўных, фармальных фраз.

Найбольшай інфарматыўнасцю па пытаннях палітычных кантактаў вылучаецца другая група крыніц – паведамленні СМІ. Пераважная большасць з іх – беларускія крыніцы, прадстаўленыя як дзяржаўнымі (БЕЛТА, 2010a; 2010b), так і недзяржаўнымі інфармацыйнымі агенцыямі (NAVINY.BY, 2004; 2007; 2010; TUT.BY, 2007; 2009; 2013; 2014). З замежных крыніц сюды патрапілі паведамленні расійскага інфармацыйна-аналітычнага

[2] У аснову артыкула пакладзены дадзеныя, атрыманыя аўтарам у межах даследчага праекта “Беларусь у рэгіёне краін Усходняга партнёрства (1992–2012)”, ажыццёўленага Інстытутам "Палітычная сфера" сумесна з Цэнтрам еўрапейскіх трансфармацый. Гл. больш падрабязна: http://palityka.org/2014/06/belarus-u-regiyone-krain-usxodnyaga-partnyorstva-1992-2012/

[3] Напрыклад, паведамляецца, што цягам 2004 года адбыўся абмен візітамі ўрадавых дэлегацый, але не пазначаны не толькі дні, а нават месяцы, калі адбыўся кожны з гэтых візітаў.

бюлетэня Інстытута краін СНД РАН (Закавказье, 2001) і азербайджанскага Медыяфорума (Медиафорум, 2006).

Невялікую трэцюю групу складаюць аналітычна-экспертныя публікацыі, прысвечаныя развіццю беларуска-азербайджанскіх адносін. Сюды патрапілі артыкул журналіста А.Ціхамірава (Тихомиров, 2011), у якім каротка, але комплексна аналізуюцца асноўныя накірункі двухбаковага супрацоўніцтва, і артыкул выкладчыка кафедры менеджменту БНТУ Ф. Юсубава (Юсубов, 2011), прысвечаны пытанням узаемадзеяння дзвюх краін у галіне прамысловай кааперацыі, гандлю і інвестыцый.

Чацвёртая група – статыстычныя матэрыялы Нацыянальнага статыстычнага камітэта Рэспублікі Беларусь, што адлюстроўваюць асноўныя паказчыкі двухбаковага эканамічнага супрацоўніцтва (Внешняя торговля, 2009; 2010; 2011; 2012; 2013; Инвестиции, 2008; 2010; 2012; Национальный статистический комитет, 2013).

Нарэшце, пятая група – крыніцы па развіцці беларуска-азербайджанскай дамоўна-прававой базы. У дадзеным даследаванні яна цалкам складаецца з міжнародна-прававых актаў, змешчаных у інфармацыйна-даведачнай сістэме "Кансультант Плюс" і знойдзеных пошукавай сістэмай ва ўсіх катэгорыях дакументаў па ключавых словах "Беларусь" і "Азербайджан".

I. Палітычныя кантакты

Аб палітычных кантактах на працягу 1990-х гадоў асаблівых звестак няма. У беларускіх крыніцах паведамляецца толькі пра 2 афіцыйныя візіты ў Баку ў гэты час – міністра культуры Аляксандра Сасноўскага ў 1996 годзе і міністра юстыцыі Генадзя Варанцова ў 1999 годзе (Медиафорум, 2006). Праўда ў матэрыялах азербайджанскага МЗС паведамляецца, што за перыяд 1998 – 2008 гадоў кіраўнікі Беларусі і Азербайджана сустракаліся 8 разоў – як падчас узаемных візітаў, так і міжнародных канферэнцый (Ministry, 2013). Такім чынам, да першага раўнда абмену афіцыйнымі візітамі ў 2006 – 2007 гадах адбылося яшчэ 6 сустрэч на вышэйшым узроўні. Аднак звестак пра месца і час іх правядзення няма. Таму нельга сказаць, колькі з іх адбылося на працягу 1990-х, а колькі – у першай палове 2000-х. Тое, што ні ў беларускіх, ні ў азербайджанскіх афіцыйных крыніцах ніводная з іх не згадваецца, дазваляе меркаваць, што яны не мелі асаблівых наступстваў для развіцця двухбаковых адносін.

Ускосным пацверджаннем гэтаму можна лічыць і тое, што ўсе двухбаковыя пагадненні, заключаныя ў 1990-х мелі галіновы характар – пра супрацоўніцтва паміж нацбанкамі і гаспадарчымі судамі. Ёсць меркаванне, што развіццю двухбаковых адносін у гэты час заміналі і напружаныя асабістыя адносіны паміж кіраўнікамі дзвюх краін – Гейдарам Аліевым і Аляксандрам Лукашэнкам. Але з новым прэзідэнтам Азербайджана, Ільхамам Аліевым (з 2003 года), у Лукашэнкі скляліся сяброўскія адносіны, што і паспрыяла актывізацыі беларуска-азербайджанскага супрацоўніцтва.

За перыяд 2001 – 2013 гадоў афіцыйныя асобы Беларусі і Азербайджана сустракаліся 24 разы. З іх 6

сустрэч адбыліся на вышэйшым узроўні (кіраўнікі дзяржаў), столькі ж на высокім узроўні (кіраўнікі ўрадаў), 5 – на ўзроўні міністраў і іх намеснікаў (пераважна замежных спраў, але не толькі), а таксама 7 візітаў парламентарыяў і парламенцкіх дэлегацый. Больш падрабязна статыстыка сустрэч па гадах і ўзроўнях адлюстравана ў Табліцы 1.

Табліца 1: Колькасць палітычных кантактаў паміж афіцыйнымі асобамі Беларусі і Азербайджана ў 2001 – 2013 гадах.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Прэзідэнты						1	1		1	1		1	1
Прэм'еры	1			2			1		1		1		
Міністры				1						1		2	1
Парламент								1	1	3	2		
Цалкам	1	0	0	3	0	1	2	1	3	5	3	3	2

Крыніцы: падлікі аўтара на аснове (Посольство, 2012a; 2012b; 2014; Ministry, 2013).

Каб адлюстраваць агульную дынаміку палітычных кантактаў у гэты перыяд, скарыстаем рэйтынгавую сістэму штогадовага ўліку колькасці і ўзроўню кантактаў. У адпаведнасці з ёй кожнай сустрэчы на ўзроўні кіраўнікоў дзяржаў прысвойваецца адзнака ў 3 балы, кіраўнікоў урадаў – 2, іншыя – 1 бал. Пры ўсёй адноснасці такой шкалы рангавання, яна ўсё ж падкрэслівае агульныя асаблівасці палітычных сістэм абедзвюх краін, што маюць прамое дачыненне і да фармавання іх знешнепалітычнага курсу, а менавіта выключную ролю асобы прэзідэнта і параўнальна малую ролю парламентаў. У наступнай дыяграме для параўнання прыведзены дадзеныя пра штогадовую колькасць палітычных кантактаў і іх рэйтынг (гл. Дыяграму 1).

Як бачна на дыяграме, можна вылучыць тры этапы развіцця беларуска-азербайджанскіх адносін у згаданы перыяд. Да 2004 года палітычныя кантакты былі рэдкія і насілі эпізадычны характар. Адзінай палітычнай сустрэчай у гэты час, пра якую згадваюць афіцыйныя крыніцы абедзвюх краін, стаў афіцыйны візіт у Баку беларускага прэм'ера Уладзіміра Ярмошына, які адбыўся 8–9 жніўня 2001 года. Асноўнымі тэмамі гэтага візіта былі адкрыццё ў Баку беларускага гандлёвага прадстаўніцтва і стварэнне двухбаковай камісіі па гандлёва-эканамічным супрацоўніцтве (Закавказье, 2001).

У 2004–2008 гадах адбываецца актывізацыя двухбаковых кантактаў. У жніўні 2004 года Мінск наведаў з працоўным візітам міністр абароны Азербайджана Сафар Абіеў, каб абмеркаваць пытанні супрацоўніцтва ваенных ведамстваў (Посольство, 2012b). А ў красавіку–лістападзе таго ж года адбыўся абмен афіцыйнымі візітамі паміж прэм'ерамі Азербайджана Артурам Расізадэ і Беларусі Сяргеем Сідорскім, падчас якіх былі

Дыяграма 1. Палітычныя кантакты Беларусі і Азербайджана і іх рэйтынг, 2001–2013 гады.[4]

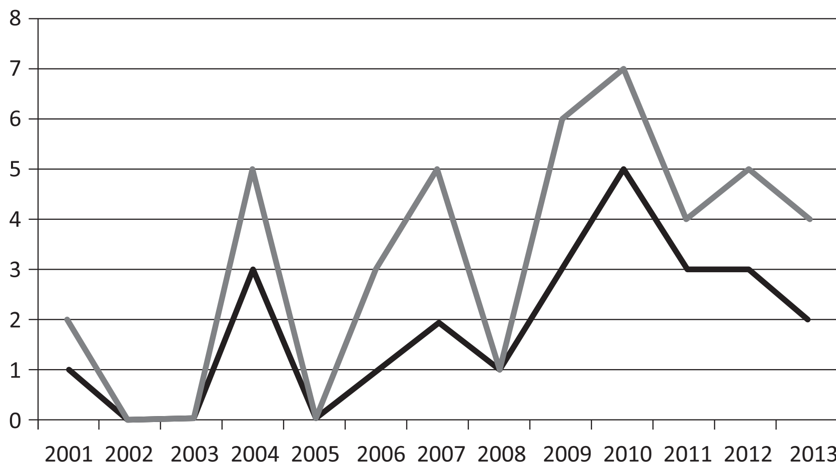

Крыніцы: аўтарскія падлікі на аснове (Посольство, 2012a; 2012b; 2014; Ministry, 2013).

праведзены першыя два пасяджэнні двухбаковай міжурадавай камісіі па гандлёва-эканамічным супрацоўніцтве. 5 лістапада ў Баку было падпісана міжурадавае пагадненне "Аб вытворчай і навукова-тэхнічнай кааперацыі прадпрыемстваў і арганізацый абаронных галін прамысловасці".

З улікам таго, што ўзгадненне і падрыхтоўка афіцыйных візітаў патрабуе пэўнага часу, можна сцвярджаць: актывізацыя двухбаковых адносін пачалася амаль адразу пасля прыходу да ўлады ў Азербайджане Аліевамалодшага 31 кастрычніка 2003 года. Пачатак жа паўнавартаснага міждзяржаўнага дыялога і азербайджанскія, і беларускія афіцыйныя крыніцы адназначна звязваюць з яго першым афіцыйным візітам у Мінск, які адбыўся 17–18 кастрычніка 2006 года.

З гэтага часу палітычныя кантакты ўжо не спыняліся ніводзін год. У траўні наступнага 2007 года з афіцыйным візітам у адказ Баку наведаў А. Лукашэнка, а крыху раней (у сакавіку) Баку наведаў з працоўным візітам беларускі прэм'ер С. Сідорскі. Варта таксама адзначыць, што і абмен візітамі на высокім узроўні ў 2004 годзе і на вышэйшым – у 2006–2007 гадах – пачынаў менавіта азербайджанскі бок. Аднак у агульнай колькасці кантактаў на гэтым этапе нязначна пераважалі візіты з Беларусі – 4 сустрэчы адбыліся ў Баку і 3 у Мінску. Тэматыка сустрэч у гэты перыяд была вельмі шырокай – па інфармацыі афіцыйных крыніц і дзяржаўных СМІ, яна ўключала пытанні ад развіцця двухбаковай дамоўна-прававой базы, гандлёва-эканамічнага су-

[4] Чорная лінія – колькасць кантактаў, шэрая лінія – рэйтынг.

працоўніцтва і прамысловай кааперацыі (стварэнне ў Азербайджане прадпрыемстваў па зборцы беларускай тэхнікі), да ўзаемадзеяння ў галіне сацыяльнай, культурнай, моладзевай палітыкі і спорту (NAVINY.BY, 2004; 2007; Медиафорум, 2006; TUT.BY, 2007; Национальное Собрание, 2008).

Рэгулярны характар і пастунальнае развіццё двухбаковыя кантакты набылі толькі ў 2009 годзе – з гэтага часу яны ўжо не перапыняліся, а іх сукупны рэйтынгавы бал не апускаўся ніжэй чатырох. Пры гэтым максімальная колькасць кантактаў была дасягнутая ў 2010 годзе, а рэйтынг у 2009–2010 гадах. Гэты ўздым быў абумоўлены другім раўндам абмену візітамі на вышэйшым узроўні У наступныя гады іх колькасць пачала паступова зніжацца, але трэці раўнд абмену візітамі на вышэйшым узроўні ў 2012 – 2013 гадах зноў узняў гадавы рэйтынгавы бал кантактаў да 5. Асноўную павестку палітычных кантактаў у гэты час складалі пытанні гандлёва-эканамічнага супрацоўніцтва і прамысловай кааперацыі. Новымі тэмамі сталі пытанні паставак у Беларусь азербайджанскай нафты і прыцягненне ў нашу краіну азербайджанскіх фінансавых рэсурсаў – як у форме інвестыцый, так і прамога крэдытавання (NAVINY.BY, 2010; Тихомиров, 2011). Падчас сустрэч на міжпарламенцкім узроўні значная ўвага надавалася супрацоўніцтву ў міжнародных парламенцкіх структурах, такіх як ЕЎРАНЭСТ, ПА АБСЕ і ПАСЕ (БЕЛТА, 2010b; Беларусь у Фокусе, 2011).

Такім чынам, кантакты на ўзроўні кіраўнікоў дзяржаў мелі характар трох раўндаў абмену візітамі: першы – 2006–2007, другі – 2009–2010, трэці – 2012–2013 гады. Сустрэчы на вышэйшым узроўні вызначаліся высокай плённасцю – падчас першага візіту ў Мінск І. Аліева было падпісана 8 дакументаў аб развіцці двухбаковых адносін, у тым ліку 1 міждзяржаўная дамова; падчас першага візіту ў Баку А. Лукашэнкі – 9 дакументаў, у тым ліку 1 міждзяржаўная дамова. Падчас другога раўнду абмену візітамі было падпісана 9 міжурадавых і галіновых пагадненняў, падчас трэцяга візіту ў Мінск І. Аліева ў 2012 годзе – 6 пагадненняў, а па выніках апошняга візіту ў Баку А. Лукашэнкі ў 2013 – 11 дакументаў (Посольство, 2014).

Сустрэчы на ўзроўні кіраўнікоў урадаў былі менш рэгулярнымі. Яны пачаліся значна раней за кантакты на вышэйшым узроўні, аднак у другой палове 2000-х – пачатку 2010-х гадоў кіраўнікі ўрадаў сустракаліся радзей, чым кіраўнікі дзяржаў. Пры гэтым толькі ў 2004 годзе кантакты на гэтым узроўні насілі характар абмену візітамі. Усе астатнія візіты былі з беларускага боку. Плённасць сустрэч на высокім узроўні была ніжэй за вышэйшы: падчас першай з іх (жнівень 2001 года) было заключана 5 пагадненняў, столькі ж падчас абмену візітамі ў сакавіку – лістападзе 2004 года, а падчас працоўнага візіту ў Баку прэм'ера Беларусі Міхаіла Мясніковіча ў ліпені 2011 – усяго 2.

Тэматыка сустрэч на высокім узроўні насіла выразную эканамічную скіраванасць і ахоплівала пытанні гандлю, фінансавую сферу, падаткаабкладанне, мытнае супрацоўніцтва і

вытворчую кааперацыю (у тым ліку ў галіне ВПК). Так падчас візіту ў Баку М. Мясніковіча акрамя згаданых 2-х пагадненняў быў падпісаны шэраг кантрактаў на пастаўку ў Азербайджан прадукцыі беларускага машынабудавання, а таксама 2 мемарандумы пра кааперацыю ў вытворчасці сельскагаспадарчай тэхнікі, у тым ліку адзін трохбаковы – з удзелам нямецкай кампаніі "Халлер" (Министерство, 2011).

Кантакты на ўзроўні МЗС праводзіліся ў фармаце кансультацый паміж МЗС на ўзроўні альбо намеснікаў міністраў (сакавік 2010 і травень 2012 года), альбо кіраўнікоў консульскіх аддзелаў МЗС (чэрвень 2012 года). Адпаведна, іх тэматыка ў першым выпадку ахоплівала пытанні ўзгаднення пазіцый на міжнароднай арэне, інвентарызацыі наяўнай дамоўна-прававой базы двухбаковых адносін і вызначэння павесткі далейшага супрацоўніцтва (Посольство, 2012a; Министерство 2012a), у другім – супрацоўніцтва па консульскіх пытаннях (Министерство, 2012b).

Міжпарламенцкія кантакты Беларусі і Азербайджана пачаліся толькі ў 2008 годзе з афіцыйнага візіту ў Баку старшыні Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Беларусі Вадзіма Папова. У адказ у наступным годзе Мінск наведаў старшыня Мілі Меджліса Азербайджана Актай Асадаў. У наступныя два гады міжпарламенцкія кантакты былі найбольш інтэнсіўнымі. У 2010 годзе Мінск наведалі кіраўнікі парламенцкіх камітэтаў і дэлегацый Азербайджана ў ПАСЕ і ЕЎРАНЭСТ Самед Сеідаў і Алі Гусейнаў. У тым жа годзе парламенцкая дэлегацыя Беларусі прыняла ўдзел у міжнародным назіранні на парламенцкіх выбарах у Азербайджане, а азербайджанская – на прэзідэнцкіх выбарах у Беларусі. У наступным 2011 годзе Беларусь наведалі кіраўнікі парламенцкіх камітэтаў Азербайджана па дзяржаўным будаўніцтве і міжпарламенцкіх сувязях, а Азербайджан – беларуская парламенцкая дэлегацыя на чале са старшынёй Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага Сходу Беларусі Віктарам Андрэйчанкам. Пры гэтым варта звярнуць увагу, што, калі ў 2008 – 2009 гадах візіты з абодвух бакоў насілі афіцыйны характар, то візіт Андрэйчанкі ў 2011 годзе, як пазначаюць крыніцы МЗС Азербайджана (Ministry, 2013), – толькі працоўны,[5] як і візіт у Баку М. Мясніковіча, што адбыўся ў тым жа годзе. Цяжка вызначыць, чым было абумоўлена такое паніжэнне статусу візітаў, бо вядома, што Азербайджан не падтрымаў еўрапейскую палітыку абмежавання кантактаў з беларускім кіраўніцтвам пасля апошніх прэзідэнцкіх выбараў і падаўлення акцый пратэсту на Плошчы Незалежнасці ў снежні 2010 года.

Усе згаданыя кантакты, акрамя ўдзелу парламенцкіх груп у міжнародным назіранні на выбарах, насілі двухбаковы характар і адбываліся, адпаведна, у Мінску ці Баку. Пры гэтым з 26 вядомых візітаў, што адбыліся за ўвесь час беларуска-азербайджанскіх міждзяржаўных адносін, 15 сустрэч праходзілі ў Баку, 11 – у

[5] Беларускія крыніцы характар гэтага візіту не пазначаюць (Посольство, 2014).

Мінску. У пэўнай ступені гэта сведчыць аб тым, што беларускі бок быў больш зацікаўлены ў развіцці двухбаковых адносін. Аб сустрэчах і перамовах у шматбаковым фармаце ні ў беларускіх, ні ў азербайджанскіх афіцыйных крыніцах не паведамляецца, нягледзячы на тое, што абедзве краіны з'яўляюцца удзельніцамі такіх міжнародных арганізацый, як СНД і АБСЕ, а таксама праграмы "Усходняе партнёрства" ЕС.

Верагодней за ўсё такое становішча выклікана асаблівасцямі адносін Беларусі з лідарамі гэтых структур. Не падлягае сумневу, што большасць беларуска-азербайджанскіх праектаў разглядаецца афіцыйным Мінскам як "эканамічная страхоўка" на выпадак пагаршэння адносін з Расіяй, а ваенныя пастаўкі Азербайджана пагаршаюць становішча Арменіі – галоўнага расійскага саюзніка на Каўказе. Таму абмеркаванне сумесных праектаў у межах СНД і іншых структур, дзе дамінуе Расія, сапраўды выглядала б дзіўна.

З іншага боку, канфліктныя адносіны беларускага кіраўніцтва з Захадам і стаўка на пошук "слабых звенняў" у еўрапейскай палітыцы да Беларусі падштурхоўваюць мінімізаваць удзел у шматбаковых перамовах у рамках структур, дзе дамінуюць заходнія краіны, і сканцэнтравацца на двухбаковых кантактах з дзяржавамі, што маюць у Беларусі прагматычныя інтарэсы і не схільныя імі рызыкаваць дзеля сімвалічнага прасоўвання дэмакратычных каштоўнасцяў.

Нягледзячы на фактычную адсутнасць у беларуска-азербайджанскіх адносінах шматбаковага фармату, ёсць звесткі аб падтрымцы Азербайджанам Беларусі на міжнароднай арэне. Так, паводле інфармацыі МЗС Беларусі, Азербайджан падтрымаў кандыдатуру Беларусі на выбарах непастаянных сяброў Савета бяспекі ААН у 2001 годзе, а падчас галасавання на пасяджэнні ПА АБСЕ ў Ратэрдаме ў 2003 годзе па рэзалюцыі аб становішчы ў Беларусі падтрымаў пазіцыю беларускага боку (Посольство, 2012a). Таксама паведамляецца, што прадстаўнікі Азербайджана выступалі супраць заходняй крытыкі беларускага рэжыму ў ПА АБСЕ і ЕЎРАНЭСЦЕ. Пра зваротныя крокі Беларусі ў падтрымку Азербайджана на міжнароднай арэне, аднак, ніякіх звестак няма. Вядома, што афіцыйны Мінск заяўляе аб сваёй нейтральнай пазіцыі па Нагорна-Карабахскім канфлікце (Википедия, 2013).

II. Развіццё дамоўна-прававой базы

Па звестках электроннай сістэмы "Консультант Плюс", у 1992 – 2012 гадах паміж Беларуссю и Азербайджанам было заключана 56 міжнародна-прававых актаў. І хаця ў матэрыялах МЗС Беларусі пазначаецца значна большая колькасць – больш за 80 (Посольство, 2013), а ў матэрыялах МЗС Азербайджана – ўвогуле 92 (Ministry, 2013), разыходжанні гэтых лічбаў і адсутнасць інфармацыі пра тое, якія дакументы іх складаюць, вымушае ўзяць за аснову больш канкрэтныя і дэталізаваныя дадзеныя сістэмы "Консультант Плюс". З 56 знойдзеных у ёй дакументаў з удзелам Беларусі і Азербайджана 55

з'яўляюцца двухбаковымі дамоўленасцямі і толькі 1 – шматбаковай.[6]

23 з іх было падпісана ў Мінску, 29 – у Баку, 1 – у азербайджанскім горадзе Габала. Месца падпісання яшчэ 3-х дакументаў невядомае. Толькі 1 з 56 дакументаў тычыцца змянення і перагляду раней дасягнутых дамоўленасцяў. 3 акта маюць статус міждзяржаўных дамоў, 26 – міжурадавых пагадненняў і 27 – галіновых (міжведамасных). У 1990-х гадах былі заключаны толькі 3 галіновых пагадnenня і 1 міждзяржаўнае шматбаковае пагадненне. Астатнія 2 – падчас першага раўнду абмену візітамі кіраўнікоў дзяржаў. Першыя міжурадавыя пагадненні былі заключаны толькі ў 2001 годзе – падчас візіту ў Баку беларускага прэм'ера В. Ярмошына. Пераважная большасць галіновых пагадненняў (23 з 27) былі заключаны ў другой палове 2000-х гадоў – пачынаючы з 2006 года. Дынаміка колькасці заключаных дамоўленасцяў па гадах прадстаўлена ў наступнай Дыяграме 2.

Дыяграма 2. Дынаміка агульнай колькасці беларуска-азербайджанскіх дамоўленасцяў, 1992 – 2012 гады.

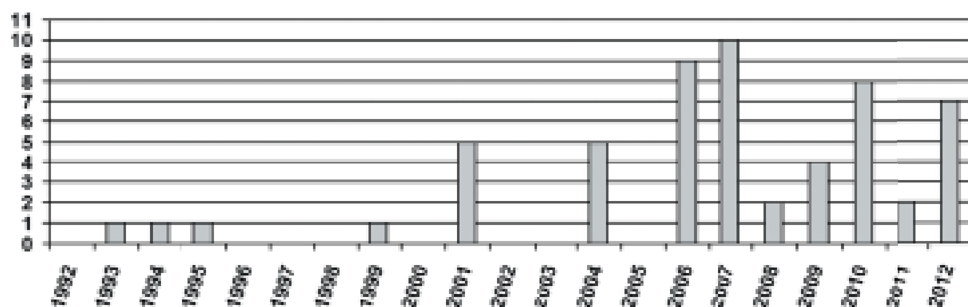

Крыніцы: аўтарскія падлікі на аснове дадзеных базы прававой інфармацыі Консультант Плюс, 2013.

З дыяграмы бачна, што дынаміка развіцця дамоўна-прававой базы ў цэлым карэлюе з дынамікай палітычных кантактаў. Такім чынам, відавочна, што сустрэчы дзяржаўных лідараў мелі прамое дачыненне да яе развіцця – нават заключэнне міжурадавых і галіновых дамоў па часе пераважна супадае з візітамі прэзідэнтаў.

Каб вызначыць прыярытэтныя накірункі развіцця беларуска-азербайджанскай дамоўна-прававой базы ізноў скарыстаемся рэйтынгавай сістэмай, што ўлічвае колькасць дамоўленасцяў і іх узровень – бо, відавочна, міждзяржаўныя дамовы і міжурадавыя пагадненні рэгулявалі больш значныя пытанні двухбаковых адносін, чым галіновыя міжведамасныя. Такім чынам, кожная міждзяржаўная дамова ацэньваецца ў 3 балы, міжурадавая – ў 2 і галіновая – ў 1. Пагадненні, што рэгулююць блізкія ці сумежныя накірункі супрацоўніцтва (напрыклад, гандаль

6 Пагадненне аб падзеле інвентарных паркаў грузавых вагонаў і кантэйнераў былога Міністэрства шляхоў зносін СССР паміж постсавецкімі краінамі 1993 года.

і падаткі) аб'ядноўваюцца ў адну групу, а іх балы падсумоўваюцца. Па агульнай колькасці балаў у асобных групах вызначаецца прыярытэтнасць кожнага з накірункаў. Вынікі адлюстраваны ў Табліцы 2.

Табліца 2. Прыярытэтныя накірункі развіцця беларуска-азербайджанскай дамоўна-прававой базы.

Накірункі супрацоўніцтва	Колькасць дакументаў	Рэйтынгавая ацэнка
Эканоміка, гандаль, падаткі і маёмасць	9	18
Барацьба са злачыннасцю і супрацоўніцтва судовых органаў	8	12
Адукацыя і навукова-тэхнічнае супрацоўніцтва	6	10
Фінансава-крэдытныя пытанні і разлікі	7	8
Медыцына, ветэрынарыя і санітарны кантроль	4	6
Транспарт і грузаперавозкі	3	5
Супрацоўніцтва мытных і памежных органаў	3	4
Стандартызацыя, метралогія і статыстыка	3	4
Ваеннае і ваенна-прамысловае супрацоўніцтва	2	3
Праца і сацыяльная абарона грамадзян	2	3
Інфармацыя і СМІ	2	3
Моладзевая палітыка, фізкультура і спорт	2	3
Ахова наваколля і супрацоўніцтва па лініі МНС	2	2
Іншае	3	7

Крыніцы: аўтарскія падлікі на аснове дадзеных базы прававой інфармацыі Консультант Плюс, 2013.

Такім чынам, пяцёрку вядучых накірункаў развіцця дамоўна-прававой базы складаюць: гандлёва-эканамічнае супрацоўніцтва (у тым ліку пытанні падаткаабкладання, аховы інвестыцый і маёмасці) – 9 дамоўленасцяў з агульным рэйтынгам у 18 балаў; барацьба са злачыннасцю і супрацоўніцтва судовых органаў дзвюх краін – 8 і 12 адпаведна; супрацоўніцтва ў галіне адукацыі, навукі і тэхналогій – 6 і 10; фінансава-крэдытная сфера і ўзаемныя разлікі (у тым ліку пагадненне аб выдачы Беларусі азербайджанскага крэдыту ў 2010 годзе) – 7 і 8; у галіне аховы здароўя, ветэрынарыі і санітарнага кантролю – 4 і 6. Характарызуючы дынаміку гэтых накірункаў, трэба адзначыць, што, у першую чаргу – яшчэ ў 1990-х гадах пачала стварацца дамоўная база ў галіне ўзаемных разлікаў, маёмасных пытанняў і супрацоўніцтва судовых органаў. Апошні накірунак, аднак, выйшаў на вядучыя пазіцыі толькі ў 2012 годзе, калі было заключана 5 з 8 пагадненняў, аднесеных да гэтай групы.

Таксама трэба спыніцца яшчэ на адным накірунку двухбаковых адносін – супрацоўніцтве ў галіне ВПК, бо, нягледзячы на досыць сціплае месца ў развіцці дамоўнай базы, яно мае значны міжнародны рэзананс. Першай дамоўленасцю ў гэтай сферы стала міжурадавае пагадненне "Аб вытворчай і навукова-тэхнічнай кааперацыі прадпрыемстваў і арганізацый абаронных галін прамысловасці" ад 5 лістапада 2004 года. Другой – пагадненне паміж міністэрствамі абароны абедзвюх краін "Аб стварэнні сістэмы інфармацыйнага абмену" ад 13 лістапада 2008 года.

У графу "Іншае" патрапілі міждзяржаўная дамова "Аб сяброўстве і супрацоўніцтве" і 2 міжурадавых пагадненні – "Аб узаемных паездках грамадзян" і "Аб узаемным прадастаўленні ўчасткаў для размяшчэння дыппрадстаўніцтваў". Увогуле ж падзел часам насіў даволі ўмоўны характар, бо некаторыя пагадненні (напрыклад, аб супрацоўніцтве ў галіне медыцынскай навукі ці сельскагаспадарчых тэхналогій) падыходзяць адпаведна вышэйзгаданай класіфікацыі адразу ў дзве катэгорыі, і выбар да якой іх урэшце аднесці не заўсёды быў відавочным.

III. Эканамічныя сувязі

Інстытуалізацыя эканамічных сувязяў паміж Беларуссю і Азербайджанам пачалася даволі позна – фактычна праз 10 год пасля ўсталявання дыпламатычных адносін. Міжурадавая двухбаковая камісія па гандлёва-эканамічным супрацоўніцтве была створана толькі ў 2004 годзе (для параўнання, з Літвой – у 1994 годзе). Нават па развіцці дамоўна-прававой базы бачна, што сапраўднае ажыўленне беларуска-азербайджанскіх эканамічных сувязяў пачалося толькі ў другой палове 2000-х гадоў. Так за 2006 – 2012 гады было заключана 9 дамоўленасцяў у галіне эканомікі, гандлю і разлікаў, у той час як за ўвесь папярэдні перыяд – толькі 7. Зразумела, што з беларускага боку каталізатарам эканамічнай зацікаўленасці да Азербайджана сталі нарастаючыя супярэчнасці ў адносінах з кіраўніцтвам Уладзіміра Пуціна, наконт коштаў і спосабаў разліку за пастаўкі расійскай нафты і газу. Імкненне знайсці альтэрнатыўных пастаўшчыкоў вуглевадароднай сыравіны, а таксама магчымых крэдытораў, на выпадак згортвання крэдытнай падтрымкі з боку Масквы, вымушалі звярнуць большую ўвагу на магчымасці супрацоўніцтва з Азербайджанам.

У сваю чаргу ў Азербайджана таксама расце зацікаўленасць да супрацоўніцтва з Беларуссю. У 2000-я гады за кошт нафтаздабычы гэтая краіна ўжо аднавіла эканамічны патэнцыял, страчаны пасля крызісу першых гадоў незалежнасці і ваеннага канфлікту з Арменіяй у Нагорным Карабаху. Як піша беларускі эканаміст азербайджанскага паходжання Фарман Юсубаў, стратэгія эканамічнага развіцця Азербайджана грунтуецца на выкарыстанні нафтавага фактару дзеля мадэрнізацыі прамысловасці ў бок імпартазамяшчэння (Юсубов, 2011, 98). Таму адной з важных тэм беларуска-азербайджанскага эканамічнага супрацоўніцтва стала стварэнне на тэрыторыі Азербай-

джана сумесных прадпрыемстваў па вытворчасці сельскагаспадарчай тэхнікі і тэхнікі для нафтаздабычы.

Значная ўвага надаецца і павышэнню ваеннага патэнцыялу краіны ў сувязі з нявырашаным Карабахскім канфліктам і непрызнаннем азербайджанскім кіраўніцтвам страты кантролю над часткай сваёй тэрытотрыі. Таму відавочна і зацікаўленасць азербайджанскага боку ў пастаўках ваеннай тэхнікі і супрацоўніцтве з беларускім ВПК. Прынамсі ў апошнія гады Азербайджан стабільна фігуруе ў спісе асноўных імпарцёраў беларускай ваенна-тэхнічнай прадукцыі (Будкевич, 2013; Википедия, 2013).

Разгледзім больш падрабязна дынаміку асноўных паказчыкаў беларуска-азербайджанскіх эканамічных стасункаў у перыяд іх актывізацыі – пачынаючы з 2006 года. Тэндэнцыі развіцця беларускага гандлю з Азербайджанам адлюстраваны ў табліцы 3.

Табліца 3: Гандаль Беларусі з Азербайджанам, 2006 – 2012 гады.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Таваразварот (млн. дал.)	37,2	89,7	111.6	124,6	146,2	1026	223,3
Экспарт (млн. дал.)	34,5	86,4	105,4	120,3	140,2	200,2	211,1
Імпарт (млн. дал.)	2,7	3,3	6,2	4,3	6,0	825,8	12,2
Сальда (млн. дал.)	31,8	83,1	99,2	116,0	134,2	-625,6	198,8
Доля ў сукупным экспарце	0,17 %	0,36 %	0,32 %	0,56 %	0,55 %	0,48 %	0,46 %
Доля ў сукупным імпарце:	0,01 %	0,01 %	0,02 %	0,02 %	0,02 %	1,80 %	0,03 %

Крыніцы: Внешняя торговля, 2010: 34; 2012: 40; Национальный статистический комитет.

З табліцы бачна, што хаця да 2012 года двухбаковы таваразварот няўхільна павялічваўся, у яго дынаміцы можна вызначыць два рэзкіх скачка – у 2007 і 2011 годзе. Пры гэтым, калі першы з іх быў абумоўлены значным павелічэннем (больш як удвая) беларускага экспарту ў Азербайджан, то другі – наадварот, рэзкім ростам імпарту з Азербайджана.

Увогуле, 2011 год рэзка выбіваецца з агульнага трэнду развіцця ўзаемнага гандлю – і тым, што таваразварот перавысіў 1 млрд. даляраў, і тым, што ў Беларусі ўпершыню атрымалася адмоўнае знешнегандлёвае сальда з Азербайджанам. Такая рэзкая змена гандлёвага трэнду была абумоўлена пастаўкамі ў Беларусь азербайджанскай нафты па своп-схеме з удзелам

Венесуэлы. У наступным 2012 годзе яны спыніліся і вярнуліся папярэднія тэндэнцыі з павольным, але няўхільным павышэннем беларускага экспарту і яго шматкратнай перавагай над імпартам. Доля Азербайджана ў сукупным экспарце Беларусі за гэтыя 6 год павялічылася амаль утрая, але толькі ў 2009–2010 гадах яна перавышала 0,5 %. У сукупным імпарце Беларусі доля гэтай краіны заставалася мізэрнай на працягу амаль усяго гэтага перыяду – за выняткам 2011 года, калі, дзякуючы пастаўкам нафты, яна ўзрасла ледзь не да 2 %.

Аснову беларускага экспарту ў Азербайджан складае прадукцыя машынабудавання (трактары, грузавыя аўтамабілі, аўтамабілі спецыяльнага прызначэння, прычэпы, дарожная тэхніка), прыборабудавання (электратрансфарматары), дрэваапрацоўкі (фанера, пліты ДСП), а таксама некаторыя харчовыя прадукты (пераважна малако і малочныя вырабы), керамічныя пліты, паліраванае шкло і шкляны посуд, шыны, палімеры эцілена (Посольство, 2012c). У 2011 – 2012 гадах на вядучыя пазіцыі ў структуры беларускага экспарту ў Азербайджан выходзяць прыборы, апаратура і мадэлі для дэманстратыўных мэт – ледзь не 10 % ад усяго экспарту ў гэту краіну (Внешняя торговля, 2011, 130; 2012, 129). З сярэдзіны 2000-х гадоў Азербайджан таксама становіцца адным з галоўных пакупнікоў беларускай ваеннай тэхнікі і ўзбраенняў. У табліцы 4 прыведзены дадзеныя аб беларускіх ваенных пастаўках ў Азербайджан адпаведна дадзеным ААН.

Табліца 4. Беларускія пастаўкі ўзбраенняў і ваеннай тэхнікі ў Азербайджан.

	Найменне тэхнікі	Колькасць
2005	танкі Т-72	19
2006	танкі Т-72	41
2007	-	-
2008	самаходныя гаўбіцы 2С7 "Піён" 203 мм.	3
2009	самаходныя гаўбіцы 2С7 "Піён" 203 мм.	9
	штурмавікі Су-25	5
2010	штурмавікі Су-25	1
	122-міліметровыя буксіруемыя гаўбіцы Д-30	30
2011	-	-
2012	танкі Т-72	62
	штурмавікі Су-25	1

Крыніцы: Будкевич, 2013; Википедия, 2013.

Наконт кошту гэтых паставак у аанаўскіх справаздачах не паведамляецца. Але, як бачна з табліцы, у Азербайджан пастаўляюцца пераважна састарэлыя мадэлі ваеннай тэхнікі, што дасталіся Беларусі ў спадчыну ад Савецкага Саюза.

Азербайджанскі экспарт у Беларусь прадстаўлены, галоўным чынам, сельскагаспадарчай прадукцыяй (садавіна і гародніна, сокі, бавоўна), а таксама ацыклічнымі спіртамі і тканінамі з сінтэтычных комплексных ніцей (Посольство, 2012c). Аднак з года ў год яго структура значна мяняецца. Так у 2011 годзе асноўнае месца ў структуры беларускага імпарту з Азербайджана занялі пастаўкі азербайджанскай нафты, але гэтыя пастаўкі насілі хутчэй разавы, чым рэгулярны характар. У 2012 годзе асноўнымі пазіцыямі імпарту былі нафтапрадукты (больш за 60 %) і ацыклічныя вуглевадароды (каля 12,5 %) (Внешняя торговля, 2012: 263; 2013: 203).

Аднак беларуска-азербайджанскія эканамічныя сувязі не абмяжоўваюцца ўзаемным гандлем. Развіваецца і супрацоўніцтва краін у інвестыцыйнай сферы. Як бачна з прыведзенай ніжэй статыстыкі, у 2006 – 2008 гадах азербайджанскія інвестыцыі ў Беларусі выраслі больш як у 50 разоў і перавысілі адзнаку ў паўмільярда даляраў. У наступным годзе адбыўся іх пяцікратны спад, а ў 2010 – 2011 гадах – зноў хуткі рост, калі яны дасягнулі свайго максімуму за ўвесь перыяд, за якім адбыўся новы спад. Такім чынам, азербайджанскія інвестыцыі ў Беларусі адзначаліся вельмі непаслядоўнай дынамікай, прычым рэкордны рост 2011 года быў адзначаны не за кошт прамых ці партфельных інвестыцый, а тых што былі аднесены ў катэгорыю "іншыя", да якой звычайна адносяць гандлёвыя крэдыты і банкаўскія ўклады. Азербайджанскія інвестыцыйныя праекты ў Беларусі ўключаюць будаўніцтва гандлёва-лагістычнага цэнтра, бізнес цэнтра і аб'ектаў грамадскага харчавання ў Мінску і некаторых іншых гарадах. Таксама абмяркоўваецца ўдзел азербайджанскіх інвестараў у праграме прыватызацыі ў Беларусі (Посольство, 2012c).

Табліца 5. Дынаміка азербайджанскіх інвестыцый у Беларусі.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Прамыя	11,9	184,2	542,8	64,7	1525,9	12062,4	10541,7
Партфельныя	0	0	0	0	0	0	0
Іншыя	0	0	21,2	34,9	0,5	300013	64,3
Усяго	11,9	184,2	564,0	99,6	1526,4	312075,4	10606,0

Крыніцы: Инвестиции, 2008: 13; 2010: 16; 2012: 39.

Што тычыцца беларускіх інвестыцый у Азербайджане, яны накіраваны пераважна на стварэнне ў гэтай краіне тавараправодных сетак айчынных прадпрыемстваў. Па афіцыйных звестках, зараз там дзейнічаюць сеткі 40 беларускіх вытворцаў. У 2009–2010 гадах былі створаны су-

месныя прадпрыемствы Універсальны гандлёвы дом “Баку-Мінск” і ТАА Гандлёвы дом “АзНёманБХЗ” па гандлі беларускім крышталём (Пасольства, 2012с).

Атрымала развіццё і прамысловая кааперацыя – пераважна ў галіне сельскагаспадарчай тэхнікі. У 2007 годзе ў Азербайджане была наладжана зборка беларускіх трактароў і грузавых аўтамабіляў, а таксама кааперацыя па вытворчасці мабільных буравых установак. Асноўным партнёрам з азербайджанскага боку па супрацоўніцтве з беларускімі прадпрыемствамі МАЗ, МТЗ і Белаграмаш выступае аўтамабільны завод горада Гянджа. У якасці пацверджання паспяховасці беларуска-азербайджанскай прамысловай кааперацыі прыводзіцца факт падпісання трохбаковага кантракта на 10 год паміж беларускімі, азербайджанскімі і нямецкімі вытворцамі камунальнай тэхнікі (Юсубов, 2011, 100–101).

Нарэшце, трэба ўзгадаць яшчэ і пра такі накірунак эканамічнага супрацоўніцтва, як крэдытаванне Беларусі з боку Азербайджана. Вядома, што 23 чэрвеня 2010 года паміж урадамі дзвюх краін у Баку было падпісана пагадненне пра выдачу Азербайджанам Беларусі дзяржаўныга крэдыту ў памеры 200 млн. дал. дзеля пагашэння запазычанасці перад расійскім “Газпрамам”. І хаця некаторыя эксперты пісалі, што разлічваць на працяг азербайджанскай крэдытнай падтрымкі не варта, бо, у адрозненні ад Венесуэлы, Баку не мае палітычных матываў для прадстаўлення Мінску асаблівых эканамічных прэферэнцый і зыходзіць выключна з прагматычных інтарэсаў (Тихомиров, 2011), эканамічны аналітык Сяргей Чалы сцвярджае, што ў 2011 – 2012 гадах Беларусь атрымала ад Азербайджана яшчэ адзін, а магчыма і два крэдыты (Чалый и Свердлов, 2014). Пры гэтым ён спасылаецца на пастанову Саўміну № 1001 ад 27 ліпеня 2011 г. (то бок адразу пасля візіту ў Баку М. Мясніковіча) аб крэдытным займе “Беларуськалія” ў 300 млн. дал. пад гарантыі беларускага ўраду з боку прыватнага азербайджанскага банка, які цалкам належыць сям’і прэзідэнта І. Аліева. Гэтыя звесткі пацвярджае і прыведзеная вышэй інвестыцыйная статыстыка, адпаведна якой менавіта такую суму мы бачым у графе “іншыя інвестыцыі” з Азербайджана за 2011 год. Трэці крэдыт Беларусі ў памеры 400 – 450 млн. дал., па версіі Чалага, мог быць выдзелены пасля чарговага візіту ў Мінск азербайджанскага кіраўніка ў жніўні 2012 года, аднак ніякіх пацверджанняў гэтага не прыводзіцца.

Заключэнне

Такім чынам, за некалькі год Азербайджан, які да сярэдзіны 2000-х гадоў фактычна не меў істотных адносін з Беларуссю, становіцца адным з прыярытэтных знешнепалітычных і эканамічных партнёраў нашай краіны. Аб гэтым сведчаць і рэгулярнасць палітычных кантактаў на вышэйшым і высокім узроўнях, і створаная даволі шырокая дамоўна-прававая база (як па колькасці дакументаў, так і па сферах іх рэгулявання), і, нарэшце, гатоўнасць азербай-

джанскага боку аказваць нашай краіне крэдытную падтрымку. Праўда, калі паглядзець на гандлёвую статыстыку, Азербайджан пакуль ніяк нельга ўключыць у лік асноўных знешнегандлёвых партнёраў Беларусі. Але, як сведчыць аналіз тэматыкі палітычных кантактаў, у выпадку Азербайджана нарошчванне прамога гандлю таварамі і не з'яўляецца галоўным знешнеэканамічным прыярытэтам Беларусі. Куды большая ўвага надаецца развіццю прамысловай каапераціі і стварэнню ў Азербайджане зборачных вытворчасцяў беларускай тэхнікі, што будуць працаваць не толькі на ўнутраны рынак Азербайджана, але і выходзіць у перспектыве на рынкі суседніх з ім дзяржаў.

Што тычыцца беларуска-азербайджанскага супрацоўніцтва ў ваеннай сферы, не варта перабольшваць яго маштабы і значэнне, бо ў гэтую краіну з Беларусі экспартуецца не новая прадукцыя айчыннага ВПК, а старая савецкая тэхніка. Зразумела, што запасы такой тэхнікі ў нас не бязмежныя, а яе кошт на міжнародным рынку ўзбраенняў з цягам часу будзе толькі памяншацца. Таму гэта хутчэй невялікі эпізод, чым доўгатэрміновы трэнд у развіцці беларуска-азербайджанскіх адносін.

Безумоўна, важнае значэнне для Беларусі мае і тое, што ў асобе Азербайджана яна знайшла альтэрантыву расійскім пастаўкам нафты і газу. Азербайджанскі бок, відавочна, таксама не супраць асвоіць новы беларускі рынак для сваёй вуглевадароднай сыравіны. Аднак, як паказаў досвед 2011 года, наладзіць трывалыя пастаўкі ў Беларусь азербайджанскай нафты аказалася даволі складанай справай. Транзіт праз тэрыторыю некалькіх трэціх краін робіць гэтыя пастаўкі даволі невыгоднымі. Таму хутчэй за ўсё беларускае кіраўніцтва разглядае Азербайджан не ў якасці рэальнай альтэрнатывы па замяшчэнні імпарту расійскай нафты і газу ў кароткатэрміновай перспектыве, а як "страхоўку" на выпадак будучых абвастрэнняў нафта-газавых супярэчнасцяў з Масквой.

У гэтай сувязі паказальна і тое, што развіццё беларуска-азербайджанскага супрацоўніцтва адбываецца пераважна па-за фарматам СНД і іншых рэгіянальных аб'яднанняў, дзе дамінуе Расія. Галоўную ролю ў ім, безумоўна, адыгрывае двухбаковы фармат, які дапаўняецца паслядоўнай падтрымкай Азербайджанам афіцыйнага Мінску ў такіх еўрапейскіх структурах, як АБСЕ, ПАСЕ і "Усходняе партнёрства" ЕС. Пры гэтым кіраўніцтва Азербайджана асуджае заходнюю палітыку згортвання палітычных кантактаў з вышэйшым кіраўніцтвам Беларусі (за што І. Аліеў нават быў раскрытыкаваны азербайджанскай апазіцыяй). Такім чынам, пазіцыю Азербайджана ў дачыненні Беларусі нельга назваць ні прарасійскай, ні празаходняй. Патлумачыць дасягнуты высокі ўзровень адносін выключна прагматычнымі інтарэсамі азербайджанскага боку таксама не выпадае з нагоды пакуль не надта шчыльных эканамічных сувязяў. Таму тут не варта ігнараваць даволі важны, калі размова ідзе аб краінах Усходу, фактар добрых асабістых адносін паміж кіраўнікамі абедзвюх дзяржаў.

Літаратура

1. Беларусь у Фокусе (2011) Будущее Беларуси в Евронесте. – 24.04.2011. URL (доступ 17.04.2013): http://belarusinfocus.info/by/p/265buduschee_belarusi_v_evroneste
2. БЕЛТА (2010a) Между Беларусью и Азербайджаном существуют широкие возможности для всестороннего развития связей – Андрейченко. – 01.06.2010. URL (доступ 27.04.2013): http://www.belta.by/ru/all_news/politics/Mezhdu-Belarusju-i-Azerbajdzhanom-suschestvujut-shirokie-vozmozhnosti-dlja-vsestoronnego-razvitija-svjazej---Andrejchenko_i_581608.html
3. БЕЛТА (2010b) Парламентарии Беларуси и Азербайджана констатируют высокий уровень сотрудничества между двумя странами. – 01.06.2010. URL (доступ 27.04.2013): http://www.belta.by/ru/all_news/politics/Parlamentarii-Belarusi-i-Azerbajdzhana-konstatirujut-vysokij-uroven-sotrudnichestva-mezhdu-dvumja-stranami_i_513788.html
4. Будкевич, Вячеслав (2013). В 2012 году Беларусь продавала обычные вооружения в Азербайджан, Йемен и Великобританию. TUT.BY 09.12.2013. URL (доступ 29.01.2014): http://news.tut.by/society/378064.html
5. Википедия. (2013) Азербайджано-белорусские отношения. URL (доступ 29.01.2014): http://ru.wikipedia.org/wiki/Азербайджано-белорусские_отношения
6. Внешняя торговля Республики Беларусь (2009) статистический сборник.
7. Внешняя торговля Республики Беларусь (2010) статистический сборник.
8. Внешняя торговля Республики Беларусь (2011) статистический сборник.
9. Внешняя торговля Республики Беларусь (2012) статистический сборник.
10. Внешняя торговля Республики Беларусь (2013) статистический сборник.
11. Закавказье: информационно аналитический бюллетень (2001). № 35 (01.09.2001) Хроника. URL (доступ 17.04.2013): http://www.zatulin.ru/institute/sbornik/035/05.htm
12. Инвестиции в Республику Беларусь из-за рубежа (2008) статистический сборник.
13. Инвестиции в Республику Беларусь из-за рубежа (2010) статистический сборник.
14. Инвестиции в Республику Беларусь из-за рубежа и инвестиции из Республики Беларусь за рубеж (2012) статистический сборник.
15. Консультант Плюс (2013) Справочная правовая система: Версия проф. Технология 3000 / ООО "ЮрСпектр".
16. Медиафорум (2006) Президент Ильхам Алиев находится с визитом в Беларуси. – 17.10.2006. URL (доступ 11.05.2013): http://www.mediaforum.az/rus/2006/10/17/ПРЕЗИДЕНТ-ИЛЬХАМ-АЛИЕВ-НАХОДИТСЯ-С-ВИЗИТОМ-В-БЕЛАРУСИ-040737301c.html
17. Министерство иностранных дел Республики Беларусь (2004). Материалы брифинга заместителя начальника управления информации МИД Р. О. Есина, проведенного для представителей СМИ 4 ноября 2004 г. URL (доступ 21.03.2013): http://www.mfa.gov.by/press/news_mfa/fce54ddd6bfdef20.html
18. Министерство иностранных дел Республики Беларусь (2011). О визите Премьер-министра Республики Беларусь Михаила Мясниковича в Азербайджанскую Республику. URL (доступ 21.03.2013): http://mfa.gov.by/press/news_mfa/f0168b93f086ca51.html
19. Министерство иностранных дел Республики Беларусь (2012a). О белорусско-азербайджанских межмидовских консультациях. URL (доступ 21.03.2013): http://mfa.gov.by/press/news_mfa/f51f5c42ed92bafe.html
20. Министерство иностранных дел Республики Беларусь (2012b). О белорусско-азербайджанских межмидовских консультациях. URL (доступ 21.03.2013): http://mfa.gov.by/press/news_mfa/fb26f84113e02a9e.html

21. Национальное Собрание Республики Беларусь. (2008). 18 июня 2008 года начался визит парламентской делегации Республики Беларусь во главе с Председателем Палаты представителей Национального собрания Республики Беларусь Поповым В.А. в Азербайджанскую Республику. – 19.06.2008. URL (доступ 27.04.2013): http://house.gov.by/index.php/,1,17201,1,,0,,,0.html
22. Национальное Собрание Республики Беларусь. Совет Республики. (2009). Визит делегации Милли Меджлиса Азербайджанской Республики URL (доступ 27.04.2013): http://www.sovrep.gov.by/index.php/.596.5171...0.0.0.html
23. Национальное Собрание Республики Беларусь. Совет Республики. (2010). Вадим Попов принял участие в международном наблюдении за парламентскими выборами в Азербайджане. URL (доступ 27.04.2013): http://www.sovrep.gov.by/index.php/.480.6175.2..0.0.0.html
24. Национальный статистический комитет Республики Беларусь. (2013) Основные показатели внешней торговли // URL (доступ 21.03.2013): http://belstat.gov.by/homep/ru/indicators/ftrade1.php
25. Посольство Республики Беларусь в Азербайджанской Республике (2012a) Белорусско-азербайджанские отношения в ретроспективе: состояние и перспективы. URL (доступ 17.04.2013): http://azerbaijan.mfa.gov.by/rus/relations/
26. Посольство Республики Беларусь в Азербайджанской Республике (2012b) Политические отношения. Сотрудничество Республики Беларусь и Азербайджанской Республики в политической сфере. URL (доступ 17.04.2013): http://azerbaijan.mfa.gov.by/print/ru/bilateral_relations/
27. Посольство Республики Беларусь в Азербайджанской Республике (2012c). Сотрудничество Республики Беларусь и Азербайджанской Республики в торгово-экономической области. URL (доступ 17.04.2013): http://azerbaijan.mfa.gov.by/rus/relations/
28. Посольство Республики Беларусь в Азербайджанской Республике. (2013). Договорно-правовая база Республики Беларусь и Азербайджанской Республики. URL (доступ 29.06.2013): http://azerbaijan.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/DPB/
29. Посольство Республики Беларусь в Азербайджанской Республике. (2014) Белорусско-азербайджанские двусторонние отношения. URL (доступ 29.06.2013): http:// http://azerbaijan.mfa.gov.by/print/ru/bilateral_relations/
30. Тихомиров, Андрей (2011). Удастся ли Минску раскрутить Баку на спонсорство? *Newsland,* URL (доступ 27.04.2013): http://newsland.com/news/detail/id/746073/
31. Чалый, Сергей; Свердлов Павел (2014). "Экономика на пальцах". Продолжится ли политика затягивания поясов населению и в 2014 году? *TUT.BY* 13.01.2014. URL (доступ 29.01.2014): http://news.tut.by/economics/381565.html
32. Юсубов, Фарман (2011) Совершенствование торгово-экономического партнерства Беларуси и Азербайджана, Журнал международного права и международных отношений, 4: 94 – 102.
33. Ministry of Foreign Relations of the Republic of Azerbaijan (2013) Azerbaijan-Belarus relations. Political relations. URL (consulted 29.06.2013): http://www.mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan%20-%20Belarus%20relations.pdf
34. NAVINY.BY (2004). Премьер-министр Азербайджана посетит с официальным визитом Беларусь. – 25.3.2004. URL (доступ 27.04.2013): http://naviny.by/rubrics/politic/2004/03/25/ic_news_112_254291/
35. NAVINY.BY (2007). Готовится официальный визит Александра Лукашенко в Азербайджан. – 09.03.2007. URL (доступ 27.04.2013): http://naviny.by/rubrics/politic/2007/03/09/ic_news_112_267855/

36. NAVINY.BY (2009). Алиев доволен отношениями Азербайджана и Беларуси. – 12.11.2009. URL (доступ 27.04.2013): http://naviny.by/rubrics/economic/2009/11/12/ic_news_113_321177/
37. NAVINY.BY (2013). Оппозиция Азербайджана обвиняет официальный Баку в финансовой поддержке Лукашенко. – 09.04.2012. URL (доступ 27.04.2013): http://naviny.by/rubrics/politic/2012/04/09/ic_news_112_390845/
38. TUT.BY (2007). Сидорский 28 – 29 марта посетит Азербайджан. – 27.03.2007. URL (доступ 21.03.2013): http://news.tut.by/economics/85159.html
39. NAVINY.BY (2010). Лукашенко совершит визит в Азербайджан. – 02.06.2010. URL (доступ 27.04.2013): http://naviny.by/rubrics/politic/2010/06/02/ic_news_112_332260/
40. TUT.BY (2009). 7 июля Сидорский совершит рабочий визит в Азербайджан. – 06.07.2009 URL (доступ 17.04.2013): http://news.tut.by/politics/141907.html

©ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Лукаш Войцешак

Адносіны Расіі да перспектываў выкарыстання Польшчай сланцавага газу

Уводзіны

Праблема энергетычнай бяспекі шмат год з'яўляецца надзвычай істотным пытаннем, якое прыцягвае ўвагу як прымаючых рашэнні палітыкаў, так і зацікаўленых прадпрымальнікаў і звычайных грамадзянаў. Усведамленне сур'ёзнай залежнасці Польшчы ад паставак энерганосьбітаў з Расіі прымушае ўлады шукаць іншыя шляхі дастаўкі сыравіны, а таксама ўласныя радовішчы. Польшча мае вялікія радовішчы прыроднага газу, аднак не менш істотнае значэнне могуць мець наяўнасць на яе тэрыторыі радовішчаў сланцавага газу. Другім не менш істотным пытаннем і ў той жа час шанцам на павелічэнне энергетычнай бяспекі Польшчы (а таксама іншых краінаў Еўропы і свету) з'яўляецца перспектыва дастаўкі марскім шляхам амерыканскага звадкаванага газу, які паходзіць са сланцаў.

Як магчымасць атрымання сланцавага газу з уласных крыніцаў, так і яго атрыманне, дзякуючы імпарту з ЗША, значыць аслабленне ўплываў Масквы ў Польшчы. Расійскія інтарэсы магла б закрануць нават частковая дыверсіфікацыя крыніцаў паходжання, спажываемых Польшчай энерганосьбітаў. У той жа час, паводле некаторых прагнозаў, Польшча можа стаць нават экспарцёрам сланцавага газу і атрымаць, такім чынам, панацэю ад многіх фінансавых праблемаў. У гэтым тэксце мы перадусім сканцэнтруемся на праблеме газавай бяспекі Польшчы і рэакцыі Расіі на перспектывы атрымання Польшчай энерганосьбітаў са сланцаў.

З'яўленне інфармацыі пра наяўнасць у Польшчы вялікіх радовішчаў сланцавага газу сутыкнулася з жывой рэакцыяй на Усходзе. Існаванне сур'ёзных рэзерваў газу ў Польшчы можа стаць праблемай для яго экспарцёраў. У такой сітуацыі важна паставіць пытанне пра тое, як разглядаюць гэтую праблему расійскія палітычныя эліты, прадстаўнікі энергетычнага сектара і, нарэшце, мясцовыя журналісты. Ці трактуецца гэта праблема як рэальная пагроза для расійскіх уплываў?

Пагроза пазіцыі Расіі як пастаўшчыка газу

Расія з'яўляецца бясспрэчным манапалістам у пастаўках ключавой энергетычнай сыравіны: нафты і прыроднага газу. На шырокіх абшарах гэтай дзяржавы знаходзяцца гі-

ганцкія рэзервы гэтых выкапняў, што дае важныя эканамічныя і палітычныя перавагі для расійскіх уладаў. Асаблівую важнасць мае той факт, што Расія застаецца найважнейшым пастаўшчыком прыроднага газу для значнай колькасці еўрапейскіх дзяржаў. Варта адзначыць, што такая сітуацыя склалася яшчэ ў перыяд існавання СССР. Энергетычную манаполію шмат гадоў выкарыстоўвае Крэмль, імкнучыся з дапамогай сеткі газаправодаў паглыбіць залежнасць як дзяржаў Усходняй і Цэнтральнай, так і Заходняй Еўропы. Экспансіяніцкія памкненні Крамля сталі асабліва заўважнымі пасля таго, як у 2000 годзе да ўлады прыйшоў Уладзімір Пуцін, каторы стварыў з блакітнага паліва своеасаблівую зброю ў барацьбе за пашырэнне як гаспадарчых, так і палітычных уплываў Расіі.

Пад канец 2010 года Расія валодала рэзервамі прыроднага газу, якія ацэньваюцца прыблізна ў 44,4 трыльёнаў м^3, а ў 2011 годзе здабыла 607 мільярдаў м^3 гэтай сыравіны (British Petroleum, 2012: 20, 22). Дамінаванне Расіі на энергетычных рынках дазваляе ёй ужо шмат гадоў выкарыстоўваць ціск на ўрады розных краін праз пагрозы зменшыць ці скараціць пастаўкі газу. Ахвярамі гэтага ўжо сталі суседнія дзяржавы: Украіна і Беларусь. Своеасаблівай зброяй на службе палітычна-гаспадарчых інтарэсаў Крамля застаецца канцэрн “Газпрам”. Гіганцкае прадпрыемства шмат гадоў забяспечвае для Расіі фінансавыя сродкі, патрэбныя для рэалізацыі палітыкі, якая, у вялікай ступені, мае на мэце аднаўленне страчаных раней пазіцый і вяртанне ўплыву на некалі падпарадкаваныя абшары. Адначасова трэба заўважыць, што Газпрам імпартуе газ з Азербайджана і Туркменістана, а фінансавы стан карпарацыі не самы лепшы.

Дзякуючы дасягненню заўважаных пазіцый на сусветным энергетычным рынку, Расія імкнецца адбудаваць палітычныя ўплывы, якія меў СССР. На працягу першага дзесяцігоддзя XXI стагоддзя Расія здолела значна павялічыць сваё значэнне ў міжнародных адносінах, аднавіўшы, у пэўнай ступені, патэнцыял і прэстыж дзяржавы. Энергетычная дамінацыя Расіі ў Еўропе, праявай якой з’яўляецца газаправод “Паўночны паток” і праектаваны “Паўднёвы паток”, вымушаюць шэраг дзяржаў у меншай ці большай ступені імкнуцца да атрымання незалежнасці ад расійскай сыравіны. Палітыкі ў Маскве ўсведамляюць, што ў выпадку цяжкасцяў з продажам выкапняў пазіцыя Расіі ў свеце можа пагоршыцца, што будзе пагражаць не толькі яе планам рэінтэграцыі тэрыторыі былога Савецкага Саюза (інструментам гэтага служаць Мытны Саюз і Еўразійская Эканамічная Супольнасць), але і можа выклікаць эрозію дзяржавы, пазбаўленай іншых важных крыніцаў эканамічнай магутнасці.

Сланцавы газ як пагроза для расійскіх інтарэсаў

Прыродны газ можна падзяліць на той, які знаходзіцца ў традыцыйных і нетрадыцыйных радовішчах. Калі эксплуатацыя першага тыпу радовішчаў не стварае праблемы і

з'яўляецца працэсам вядомым пачынаючы з XIX стагоддзя, то здабыча сыравіны ў другім выпадку выглядае зусім па-іншаму. Прыкладам газу, які знаходзіцца ў нетрадыцыйных радовішчах, з'яўляецца сланцавы газ, ён знаходзіцца ў пародах свайго першапачатковага ўтварэння. Акрамя сланцавага газу можна вылучыць шэраг відаў нетрадыцыйных радовішчаў: закрыты газ (tight gas), які паходзіць з залежаў вугалю (coalbed methane), глыбінны газ (deep gas), а таксама газавыя гідраты. Усіх іх адрозніваюць, у першую чаргу, месцы здабычы – сланцавыя пароды, ізаляваныя пароды ці залежы вугалю (Gaz łupkowy – technologia 2010).

Першыя спробы эксплуатацыі сланцавага газу былі распачатыя ўжо ў 1821 годзе ў ЗША[1] (Gaz łupkowy. Podstawowe.., 2010), аднак у сувязі з малой эфектыўнасцю здабычы такога тыпу працу спынілі. Змены прынесла развіццё тэхналогіі: быў ужыты працэс "адкрыцця" парод, названы гідраўлічным разрывам пластоў, што заснаваны на запампоўцы вады пад ціскам, а потым дробназярністага пяску, які заціскаецца ў расколіны, паўсталыя ў пародзе, і не дазваляе ім закрыцца. У прамысловых маштабах тэхналогія гідраўлічнага разрыву пластоў першы раз была ўжытая ў 2003 годзе. Разам з развіццём тэхналогіі вада і пясок былі замененыя больш передавымі сумесямі і керамічнымі матэрыяламі з рэгуляванай вязкасцю і велічынёй (Gaz łupkowy – technologia 2010).

Трэба заўважыць, што рэнтабельнасць здабычы газу са сланцаў залежыць ад існавання натуральнай сеткі расколін і гідраўлічнай стымуляцыі, пры гэтым з прычыны значнай разнастайнасці складаных умоваў рэнтабельнасць можа значна адрознівацца нават на ўчастку аднаго і таго ж радовішча. У 2009 годзе парог рэнтабельнасці здабычы сланцавага газу ацэньваўся ў 0,12 – 0,37 $ на м3 пры сярэдняй 0,28 $ на м3. З мэтай заахвоціць здабычу ў нетрадыцыйных радовішчах у Злучаных Штатах ужо з 1980 года былі ўведзены падатковыя ільготы для вытворцаў нетрадыцыйнага паліва, якія дзейнічалі да 2002 года. (Gaz łupkowy – technologia, 2010).[2] Граючы ўсё большую ролю, сланцавы газ значна паўплываў на амерыканскі рынак сыравіны (Yergin, 2011: 329).

Атрыманнем газу са сланцаў зацікавілася не толькі Польшча, але таксама Украіна (Poland, 2013) і Беларусь (краіны ў вялікай ступені залежныя ад паставак расійскай сыравіны), а таксама шмат іншых дзяржаў. Беларускі прэзідэнт Аляксандр Лукашэнка ўжо ў красавіку 2010 года абвясціў пра ўдзел у пошуку радовішчаў – да

[1] Свідравіна глыбінёй 9,5 м шмат гадоў забяспечвала газам сістэму вулічнага асвятлення ў горадзе Фрэдонія, штат Нью-Ёрк.

[2] Згодна з меркаваннем Рычарда Гueранта, дырэктара еўрапейскага аддзела *Exxon Mobil*, *"Здабыча сланцавага газу больш складаная за здабычу звычайнага газу, шмат залежыць ад складу парод, адны дазваляюць здабычу, іншыя не. Іншая праблема – гэта шчыльнасць насельніцтва. На бязлюдных абшарах можна рабіць шмат свідравін, чаго патрабуе тэхналогія здабычы сланцавага газу, на заселеных абшарах – не".*

супрацы былі запрошаныя прадстаўнікі навукі (Лукашенко, 2010). Рост вытворчасці газу ў ЗША стаў сур'ёзнай праблемай для Крамля. "Газавая рэвалюцыя" ЗША можа мець важныя наступствы для ўсяго сусветнага рынку, таму што Злучаныя Штаты набліжаюцца да стварэння магчымасцяў дастаўкі звадкаванай сыравіны (LNG) да атрымальнікаў на іншых кантынентах. У выпадку Еўропы гэта азначае ўзнікненне канкурэнцыі, што можа пагражаць уплывам Масквы.

Праблема энергетычнай бяспекі Еўропы

Дастаўка ў Еўропу прыроднага газу ўжо шмат гадоў з'яўляецца істотнай праблемай як для ўладаў асобных дзяржаў, так і для Еўрасаюза, куды ўваходзяць большасць краін кантынента. У Заходняй Еўропе ключавым вытворцам прыроднага газу выступаюць Нарвегія, Нідэрланды і Вялікабрытанія. У першую дэкаду XXI стагоддзя расла вытворчасць газу ў першай з пералічаных дзяржаў, а ў Вялікабрытаніі наадварот зменшылася. Сярод дзяржаў Цэнтральна-Усходняй Еўропы важным вытворцам застаецца Украіна. Толькі невялікая частка еўрапейскіх краін мае магчымасць уласнага забеспячэння энерганосьбітамі, што ставіць іх у прывілеяваную пазіцыю (British Petroleum, 2012). Спажыванне газу краінамі Езўрасаюза павялічылася ў апошнія гады як вынік змяншэння цікавасці да вугалю і атаму як крыніц энергіі. У сярэдзіне першай дэкады XXI стагоддзя найважнейшымі атрымальнікамі расійскай сыравіны былі краіны ЕС (каля 70% прыпадала на краіны так званай "старой пятнаццаткі"), асабліва на Германію, Украіну і Італію (Łoskot-Strachota, 2006: 3). У 2030 годзе залежнасць ЕС ад імпарту газу можа скласці 80% (KOM, 2007; Энтин, 2008: 506).

Прыродны газ можа дасягаць кантынент з некалькіх кірункаў, аднак ужо некалькі дзесяцігоддзяў ключавое значэнне мае расійскі напрамак. З 1968 года газ з СССР пачаў паступаць у Аўстрыю (Мухин, 2001: 41), у ФРГ з 1973 года (Paniuszkin and Zygar, 2008: 6). Выразам сённяшняга стану супрацы Германіі і Расіі, акрэсленай назвай "стратэгічнага партнёрства", з'яўляецца стварэнне згаданага "Паўночнага патоку". Тут належыць таксама прыгадаць ролю Нарвегіі, дзяржаў Каспійскага мора і Паўночнай Афрыкі (Conn, 2012). У Заходнюю Еўропу газ пастаўляецца праз магістральныя газаправоды: для паставак сыравіны з рэгіёна Паўночнага мора былі пабудаваныя газаправоды восі Поўнач-Поўдзень, а для паставак з Расіі паўсталі газаправоды восі Усход-Захад (Michałowski and Trzop, 2005: 53). Нягледзячы на існуючую дыверсіфікацыю паставак газу ў Еўрасаюз, з боку расійскіх элітаў можна назіраць імкненне пераўтварэння існуючых сувязяў паміж Расіяй і ЕС у аднабаковую залежнасць ад паставак з Расіі (Сечин, 2010).

Еўрапейская Камісія не ставіцца з прыхільнасцю да доўгатэрміновых кантрактаў, якія заключаюць з Газпрамам некаторыя газавыя аператары краінаў Еўрасаюза, бо такія ўмовы блакуюць магчымасць утварэння

вольнага рынку, які патрабуе свабоднага доступу да трубаў, што злучаюць усе краіны еўрапейскай супольнасці (Grzeszak, 2010). Еўрапейскі Саюз шмат гадоў разважае, як застрахавацца ад мажлівага "закручвання крана" Газпрамам. Адна з магчымасцяў – захаванне часткі рэсурсаў блакітнага паліва з Паўночнага Мора ў якасці стратэгічных рэзерваў. Дылемы, перад якімі стаіць Еўрапейскі саюз, а шырэй – уся кантынентальная Еўропа, супадаюць такім чынам з праблемамі асобных дзяржаў, якія прагнуць мець стабільнасць у вузкай сферы газавай бяспекі. Адначасова, у перспектыве некалькіх гадоў, значную ролю можа адыграць транспарціроўка звадкаванага газу з ЗША. Частку патрэбаў Польшчы і некаторых іншых дзяржаў можа пакрыць здабыча сыравіны з польскіх нетрадыцыйных радовішчаў.

Праблемы газавай бяспекі Польшчы ў кантэксце запасаў сланцавага газу

Стратэгічнае палажэнне Польшчы спрыяе яе ўдзелу ў шэрагу ініцыятыў, якія могуць гарантаваць энергетычную бяспеку дзяржавы, даючы пры гэтым шанец на выгоднае развіццё ў міжнародным асяроддзі. З іншага боку, пачынаючы з 90-х гадоў XX стагоддзя, можна заўважыць дзеянні, якія маюць намер выключыць Польшчу з энергетычных планаў ключавых гульцоў у рэгіёне, а таксама выразна аслабіць яе пазіцыі праз падпісанне некаторых пагадненняў, у прыватнасці польска-расійскай дамовы кастрычніка 2010 года (Protokół, 2011). Адпаведна, своеасаблівым контрзаходам на гэтую сітуацыю можа быць выкарыстанне залежаў сланцавага газу, якія знаходзяцца ў Польшчы і могуць павялічыць энергетычную бяспеку краіны.

Польшча належыць да групы Еўрапейскіх дзяржаў з невысокім узроўнем спажывання прыроднага газу, саступаючы такім краінам як Расія, Вялікабрытанія ці Германія. У 2010 годзе Польшча купляла ў Газпрама каля 70% патрэбных аб'ёмаў (Łakoma, 2010; Eurostat, 2010). Польскія рэсурсы прыроднага газу складаюць ледзьве каля 0,1% сусветных рэзерваў. У 2009 годзе іх узровень быў 149,05 мільярдаў $м^3$ (Zasoby, 2011).[3] Здаецца, што сланцавы газ можа ў пэўных абставінах аказацца альтэрнатывай для Польшчы не толькі ў сферы прадукцыі і выкарыстання энергіі, але і ў сферы змяншэння эмісіі парніковых газаў. Электрастанцыі, якія працуюць на сланцавым газе, могуць стаць адным з ключавых механізмаў дасягнення стандартаў ЕС у сферы абмежавання эмісіі разам з біямасай, энергіяй ветру і тэхналогіяй CCS[4] (Jóźwiak, 2010).

Працы па пошуку сланцавага газу пачаліся ў Польшчы ў 2006 годзе. Пры гэтым выкарыстоўвалася амерыканская тэхналогія (канцэрны з ЗША ад

[3] У 2009 годзе, паводле Дзяржаўнага геалагічнага інстытута, зарэгістраваныя запасы прыроднага газу дасягалі 138 мільярдаў $м^3$, пры гэтым навукоўцы дапускаюць, што запасы могуць дасягаць 600 мільярдаў $м^3$.

[4] Геалагічны секвестр вугляроду.

самага пачатку зацікавіліся працамі па пошуку сыравіны). Такім чынам, Польшча стала адной з першых краінаў свету, якая распачала даследаванні ўласных рэсурсаў сыравіны са сланцаў. Працы па пошуку газу сканцэнтраваліся перадусім у паўночнай і ўсходняй частках Памераніі, усходняй Мазовіі і ўсходняй Любельшчыне (Herbich, 2011). Польскі “сланцавы пояс” працягнуўся ад узбярэжжа, паміж Слупскам і Гданьскам, у кірунку Варшавы, аж да Любліна і Замосця (Gaz łupkowy. Podstawowe.., 2010). Пэўную праблему ствараў факт, што кошты эксплуатацыі ў Польшчы вышэйшыя з прычыны патрэбы выконвання больш глыбокага бурэння. Прагнозы высокіх коштаў пошуку і здабычы выкапняў прымушаюць задаваць пытанне пра рэнтабельнасць інвестыцый (Łakoma, 2011).

Табліца 1. Спажыванне прыроднага газу ў Польшчы па гадах

	2001	**2003**	**2005**	**2007**	**2009**	**2011**
Мільярд м^3	11,5	12,5	13,6	13,8	14,4	15,4

Крыніца: Уласныя падлікі на падставе: British Petroleum, 2012.

Аднак істотнае значэнне мае пытанне пра памеры польскіх рэсурсаў сланцавага газу. З 2012 года ўсё часцей стала з’яўляцца інфармацыя, што сыравіны ў Польшчы не так шмат, як меркавалася, што прывяло да значнага падзення зацікаўленасці замежных кампаній. Частка з іх пакінула Польшчу, адмовіўшыся ад распачатай працы. У сакавіку 2012 года Польскі геалагічны інстытут выдаў сваю першую справаздачу, падрыхтаваную ў супрацоўніцтве з экспертамі з ЗША і прысвечаную прыблізнай колькасці запасаў. Паводле гэтага дакумента, найбольш верагодная колькасць запасаў вагаецца паміж 346 і 768 мільярдамі м^3 (Shale Gas in Ukraine, 2013). Заслугоўвае ўвагі праблема выдання канцэсій на пошук сланцавага газу. Да жніўня 2012 года Міністэрства навакольнага асяроддзя Польшчы выдала 111 такіх канцэсій. Найбольш канцэсій атрымалі: дзяржаўная кампанія PGNiG, Petrolinvest і Marathon Oil Company. Да верасня 2012 года ўдалося выканаць каля 25 свідравін (PMR Consulting, 2012).

Першыя рэакцыі расіян

Расійскія ўлады даведаліся пра польскія радовішчы сланцавага газу ў студзені 2010 года (Herbich, 2011). Масква разумела цяжкасці звязаныя з выкарыстаннем гэтых рэсурсаў, якія вынікалі з высокіх коштаў, неабходных дарагіх даследаванняў, а таксама пагрозы навакольнаму асяроддзю (Jaffe, 2010). Нягледзячы на прыхаваную занепакоенасць, Расія разумела магчымасць газавай эмансіпацыі Польшчы. Гэтую боязь толькі павялічыла перспектыва паставак звадкаванага газу з-за акіяну. Трэба заўважыць, што калі ў Вялікабры-

танію з ЗША прыплыў першы груз звадкаванага газу, прэзідэнт Расіі вырашыў уключыць пытанне сланцавага газу ў дактрыну энергетычнай бяспекі (Kublik, 2010c).

Праблема сланцавага газу выклікала рэакцыю розных расійскіх палітычных колаў. Расійскі міністр прыродных рэсурсаў Юры Трутнеў заявіў, што рост сусветнай здабычы газу з'яўляецца праблемай для Расіі, а асабліва для Газпрама. Юры Трутнеў нават прызнаў, што пад уплывам сланцавага газу існуе перспектыва трансфармацыі газавага рынку: *"Мы маем праблему са сланцавым газам. Гэта не толькі мая пазіцыя, але і Газпрама"*(Министр, 2010).

У выпадку сланцавага газу, Газпрам разлічвае на тое, што яго значэнне ў будучыні не будзе сур'ёзным. Улады Газпрама ўсведамляюць, што рост здабычы сланцавага газу ў ЗША можа значна змяніць увесь сусветны рынак і пагражаць рынкам расійскага канцэрна, а таксама ўдарыць па канкурэнтаздольнасці гэтай сыравіны ў ЕС. Калі пацвердзяцца падлікі ў Польшчы, то Еўропа можа зменшыць сваю энергетычную залежнасць ад Расіі (Orlicz and Orlicz, 2010). Падчас Еўрапейскага эканамічнага кангрэса ў Канах, які праходзіў у чэрвені 2010 года, старшыня праўлення Газпрама Аляксей Мілер даў адпаведны каментар. На думку Аляксея Мілера, меркаванне часткі дзяржаў і кампаній, што радовішчы сланцавага газу могуць пазбавіць іх залежнасці ад паставак з Расіі, з'яўляецца памылковым. Сланцавы газ не ёсць чымсьці новым і не павінен разглядацца як замена традыцыйнай сыравіны. Шэф Газпрама пазначыў, што, нягледзячы на вялікую колькасць радовішчаў, сланцавы газ выконвае толькі дадатковую ролю з прычыны нізкай прадуктыўнасці і высокіх коштаў здабычы. На думку Мілера, сланцавы газ з'яўляецца хіба найбольш дыскусійнай тэмай у галіне і бізнес-прэсе, але гэта часовая мода, і ён будзе адыгрываць важную і карысную ролю на традыцыйным газавым рынку толькі на рэгіянальным узроўні (Gaz łupkowy nie uniezależni.., 2010). З аднаго боку, старшыня Газпрама казаў аб "міфах" сланцавага газу (Gaz łupkowy wstrząsnął, 2010), але, з іншага боку, не хаваў раздражнення ацэнкамі амерыканскіх экспертаў, на думку каторых найбольшыя рэсурсы сланцавага газу ў Еўропе мае Польшча (Kublik, 2010a).

Пра сур'езнасць праблемы, якой для Газпрама (і пазіцыі Расіі ўвогуле) з'яўляецца магчымасць эксплуатацыі радовішчаў сланцавага газу, сведчыць уключэнне пытання сланцавага газу ў дактрыну энергетычнай бяспекі Расіі. Пра гэта было вырашана на пасяджэнні Рады бяспекі Расіі. Падчас пасяджэння прэзідэнт Дзмітрый Мядзведзеў заявіў, што Масква ўвядзе рэгулярны нагляд за развіццём тэхналогіі здабычы газу з нетрадыцыйных радовішчаў (галоўным чынам сланцавага газу, але таксама метану з залежаў каменнага вугалю), а таксама за планамі ўвасаблення такіх інавацый. Гэты крок азначаў радыкальны разварот у палітыцы расійскіх уладаў, якія дагэтуль недаацэньвалі значэнне сланцавага газу. Трэба заўважыць, што ўтварэнне дактрыны энергетычнай бяспекі з'яўляецца чымсьці

неспадзяваным у выпадку Расіі, якая мае найбольшыя запасы газу ў свеце і адны з найбольшых запасаў вугалю і нафты (Gaz łupkowy wstrząsnął, 2010).

Фармуляванне вывадаў і спробы супрацьдзеяння

25 сакавіка 2010 года на пасяджэнні Камітэта па энергетыцы Дзяржаўнай думы пад кіраўніцтвам Юрыя Ліпатава адбылася панельная дыскусія на тэму: "Перспектывы асваення рэсурсаў сланцавага газу". У дыскусіі прынялі ўдзел: намеснік старшыні Дзяржаўнай думы Валеры Язеў, прадстаўнікі вядучых даследчых інстытутаў, у тым ліку Расійскай акадэміі навук і кампаній газавай галіны. Падчас пасяджэння адбылася прэзентацыя даклада на тэму "Нетрадыцыйныя крыніцы газу", які прадставіў Сяргей Хрушчоў – намеснік дырэктара Дэпартамента здабычы і транспарціроўкі нафты і газу Міністэрства энергетыкі Расійскай Федэрацыі (В Госдуме РФ, 2010). На пасяджэнні "круглага стала" былі прынятыя адпаведныя рэкамендацыі. Дзяржаўная Дума парэкамендавала расійскаму ўраду правесці ацэнку патэнцыялу сланцавага газу ў Расіі, даследаваць новыя тэхналогіі яго вытворчасці, а таксама ацаніць магчымасць іх рэалізацыі ў краіне (Галайко, 2010).

Намеснік старшыні Думы, сябар Камісіі па энергетыцы Валеры Язеў патлумачыў, што рашэнне было прынятае як з-за змены праграмы імпарту энерганосьбітаў у ЗША, так і ў сувязі з дзеяннямі па распрацоўцы запасаў сланцавага газу ў іншых краінах. У Злучаных Штатах гадавая здабыча гэтага газу дасягнула 51 мільярд м^3, што складае 6,7% усёй вытворчасці газу ў Амерыцы. Сёння ЗША імпартуе 41 мільярд м^3 газу, і абяцаюць, што імпарт будзе толькі павялічвацца. Дэпутат заўважыў таксама, што "пэўны тэхналагічны пералом у сланцавым газе" ўжо прывёў у шматлікіх краінах да спынення праектаў па стварэнні заводаў для звадкавання прыроднага газу. Вытворчасць сланцавага газу ў вялікіх маштабах распачалася ў Канадзе. Вядома, што Злучаныя Штаты, Аўстралія і Кітай спынілі будоўлю аб'ектаў інфраструктуры для здабычы і вытворчасці звадкаванага газу, але ў той жа час плануюць захаваць ўжо існуючыя аб'екты (Галайко, 2010).

Паводле Язева, чуткі аб рэвалюцыйнай ролі сланцавага газу значна перабольшаны: *"У гэтым пытанні існуе шмат міфаў і нерэальных рэчаў".* І дадаў: *"Запасы сланцавага газу дагэтуль вельмі цяжка ацаніць. Гэта залежыць ад тэхналогіі здабычы, а яны розныя. Роскід лічбаў вельмі вялікі"* (В Госдуме РФ, 2010). На думку намесніка старшыні Дзяржаўнай думы, Расія мусіць даследаваць усе факты, звязаныя са здабычай сланцавага газу, так як уплыў здабычы газу з гэтай нетрадыцыйнай крыніцы можа быць значным як на ўзроўні краіны, так і на ўзроўні экспартнага патэнцыялу Расіі. Шмат чыноўнікаў высокага рангу Расіі, аднак, не схільныя пераацэньваць значэнне нетрадыцыйных крыніцаў энергіі, Расійскі міністр энергетыкі Сяргей Шматко выказаў думку, што развіццё рынку сланцавага газу ЗША не можа паўплываць на

сусветную раўнавагу. Пры гэтым ён звярнуў увагу на тое, што вакол росту вытворчасці сланцавага газу ў свеце, а асабліва ў ЗША, быў створаны “непатрэбны ажыятаж” (Галайко, 2010).

На думку прадстаўніка міністэрства, сланцавы газ не можа выцісну-ць з рынку прыродны газ, але можа заняць частку рынку, таму існуючая альтэрнатыва стварае патэнцыяльную пагрозу. З іншага боку, трэба заўважыць, што Газпрам і іншыя расійскія газавыя фірмы не рабілі вялікіх пакупак на рынку сланцавага газу і нават не праяўлялі вялікай зацікаўленасці ў гэтай сферы. Раней Газпрам паведаміў, што вытворчасць газу з выкарыстаннем традыцыйных метадаў застанецца не толькі канкурэнтным, але і найбуйнейшым, масавым спосабам здабычы гэтай сыравіны ў свеце. На карысць такога стану рэчаў сведчыць аргумент высокіх коштаў вытворчасці сланцавага газу, які – па падліках экспертаў – можа быць у сем разоў даражэй, чым пры здабычы з традыцыйных радовішчаў (Министр, 2010).

Газпрам і польскі сланцавы газ

А. Мілер быў раздражнёны інфармацыяй аб сланцавым газе ў Польшчы, падчас цырымоніі адкрыцця Паўночнага патоку 9 кастрычніка 2010 года. Тады ён казаў, што журналісты раздуваюць справу: *“Для чаго яны гэта робяць? Я лічу, што гэта не выпадкова. Яшчэ і Польшча тут з’явілася”.* Газпрам шмат месяцаў альбо прытрымліваўся пазіцыі, што эксплуатацыя сланцавага газу не мае значэння для галіны, альбо зацята яе атакаваў. Яшчэ некалькі месяцаў таму віцэпрэзідэнт Газпрама Аляксандр Мядзведзеў сцвярджаў, што не ўяўляе сабе дазвол на здабычу ў Еўропе, бо яна “небяспечная” і можа прывесці да забруджвання вады. Але пад канец красавіка расійскі канцэрн неспадзявана змяніў тон. Аляксандр Мілер заявіў: *“У нас ёсць тэхналогія і досвед здабычы сланцавага газу, таму мы можам абвесціць лозунг – калі ў вас ёсць сланцавы газ, то мы ідзем да вас!”* (Kublik, 2010b).

Кіраўнік Інстытута праблем нафты і газу Расійскай акадэміі навук Анатоль Дзмітрыеўскі, прамаўляючы ў Маскве падчас адкрыцця сёмага Усерасійскага энергетычнага форума, сказаў, што на радовішча сланцавага газу нельга разлічваць у доўгатэрміновай перспектыве (Дмитриевский, 2010). Аналітык газавага рынку Міхаіл Круціхін выказаў меркаванне, што калі дойдзе да прамысловай здабычы прагназаваных польскіх запасаў газу, Газпрам можа хутка страціць свае пазіцыі ў Еўропе (Orlicz and Orlicz, 2010). Як адзначыў “Коммерсантъ”, для Газпрама можа стаць сур’ёзнай пагрозай вялікая зацікаўленасць польскімі запасамі з боку вялікіх міжнародных канцэрнаў (Rosjanie, 2010).

Газпрам – гэта адзіны энергетычны канцэрн у свеце, які распачаў зацятую кампанію супраць сланцаў. Прычыны гэтага па вялікім рахунку не рынкавыя, але палітычныя. Адным з ключавых элементаў канцэпцыі Пуціна, які хоча пабудаваць “трэцюю сусветную расійскую імперыю” (пасля Расіі царскай і Расіі савецкай), з’яўляецца ўзмацненне палітычнага кантролю Масквы над забеспячэннем Еўропы

энергіяй. Амерыканскія аналітыкі лічаць, што да 2030 года Расія хоча атрымаць кантроль над паловай усіх паставак газу ў Еўропу. На іх думку, новая "расійская імперыя" Уладзіміра Пуціна можа быць прафінансавана толькі дзякуючы сталым даходам ад экспарту энергетычнай сыравіны, а ў першую чаргу газу, гэта азначае, што ЕС прафінансуе будучага гегемона і будзе яму падпарадкоўвацца. Аднак стратэгія Пуціна натыкаецца на сур'ёзную перашкоду, якой з'яўляецца танны сланцавы газ (Wójcik, 2010).

Меркаванне расійскіх медыяў

Праблема выкарыстання польскага сланцавага газу ўзбудзіла зацікаўленасць расійскіх медыяў толькі ранняй вясной 2010 года. У сярэдзіне красавіка 2010 года вядомая расійская публіцыстка радыё "Рэха Масквы" Юлія Латыніна напісала ў тыднёвіку "Moscow Times" артыкул пад назвай "Пах сланцавага газу ўзнімаецца над Катынню". На яе думку, раптоўнае паляпшэнне адносінаў Крамля з Польшчай выклікана асцярогай, што апошняя стане магутнай газавай дзяржавай, дзякуючы эксплуатацыі сланцаў амерыканскімі канцэрнамі. Расійская журналістка пісала: *"Неаімперыялізм, пабудаваны Расіяй, абапіраецца на тым, што Расія мае «мірны газ» (як Савецкі Саюз меў «мірны атам») і што можна будзе пхаць яго па трубах праз Польшчу, так як Крэмль гэта робіць праз Украіну. Але што будзе, калі Польшча стане экспарцёрам сланцавага газу?* (Kublic, 2010b)".

На думку Ю. Латынінай, драматычны паварот у падзеях наступіў пасля артыкула ў "Wall Street Journal" 8 красавіка 2010 года, у якім былі апісаныя механізмы інвестыцый амерыканскіх газавых гігантаў у залежы сланцавага газу ў Польшчы (паводле газеты, першыя свідраванні павінны былі распачацца ў бліжэйшыя тыдні). Журналістка лічыць, што тады ў Маскве зразумелі – колькасць сланцавага газу, які плануе атрымоўваць Польшча, галоўным чынам залежыць ад вынікаў наступных парламенцкіх выбараў. *"Вясной 2010 года ў Крамлі раптам зразумелі, што здабыча сланцавага газу можа стаць прычынай змяншэння экспарту энерганосьбітаў і, калі нічога не рабіць, Польшча, магчыма, будзе экспартаваць газ у Еўропу. Таму польскія ўлады належыць неадкладна перацягнуць на свой бок. Як гэта шырока вядома, справа здабычы сланцавага газу ў Польшчы з'яўляецца палітычнай і ў значнай ступені залежыць ад таго, якая партыя выйграе наступныя выбары"* (Sianożęcki, 2010).

Віктар Сувораў, былы агент савецкай вайсковай выведкі ГРУ, сказаў, што калі ў 2010 годзе ў Польшчы распачаўся пошук сланцавага газу ў вялікіх маштабах, Масква спужалася, што яе сусед можа стаць моцным экспарцёрам гэтай сыравіны. Паводле былога фунцыянера савецкіх спецслужбаў, калі Польшча пачне здабычу ў буйных маштабах, гэта закране расійскія інтарэсы, а польска-расійскія адносіны зменяцца дыяметральна. Разважаючы пра гіпатэтычнае далучэнне Польшчы да імпарту газу ў Еўропу, Сувораў сцвярджае, што

Расія мусіла б змяніць сваю палітыку і зрабіць яе вельмі дружалюбнай. Ён таксама заўважыў, што перайманне Польшчай рынку збыту расійскай сыравіны магло б нават прывесці да знішчэння расійскай палітычнай сістэмы. Паводле В. Суворава, Масква моцна адчула б перайманне Польшчай нават часткі рынкаў збыту расійскага газу. Боязь гэтага з'яўляецца, паводле Віктара Суворава, сапраўднай прычынай змены палітыкі Крамля ў дачыненні да Польшчы (Suworow, 2011).

Пытанне паставак звадкаванага газу з ЗША

Эксплуатацыя нетрадыцыйных залежаў у Злучаных Штатах прывяла да канкурэнцыі "газу з газам", эфектам якой стала значнае падзенне коштаў на сыравіну. Імпарт звадкаванага газу стварае магчымасць для рынкавага арбітражу, які прывядзе ў выніку да выраўноўвання коштаў на сыравіну ў свеце. Для Польшчы такая перспектыва стварае магчымасць доступу да больш таннага газу, у той жа час як для амерыканскіх вытворцаў сланцавага газу – магчымасць для захавання рэнтабельнасці здабычы. Магутнасць абвешчаных экспартных тэрміналаў у ЗША і Канадзе стварае патэнцыял для канкурэнцыі з існуючымі пастаўшчыкамі сыравіны, у тым ліку з Расіяй. Канкурэнцыя будзе ў дыяпазоне коштаў, які выкліча паўстанне глабальнага рынку звадкаванага прыроднага газу. Паводле прагнозаў Амерыканскай энергетычнай агенцыі, Злучаныя Штаты пачнуць экспартаваць звадкаваны газ у 2016 годзе, а пачынаючы з 2021 года экспарт не будзе абкладацца падаткам (Zasoby, 2011).

Маючы на ўвазе згаданае вышэй, трэба заўважыць, што ў кароткай перспектыве Польшча не будзе бенефіцыярам зменаў, якія адбываюцца на сусветным газавым рынку. Уплыў на гэта мае як працаёмкае развіццё сектару сланцавага газу, так і доўгатэрміновыя кантракты на пастаўку сыравіны з Расіі. Перспектыўным падаецца развіццё рынку праз інвестыцыі ў парагазавыя ўстаноўкі, якія дапамогуць Польшчы пераадолець наступствы ад увядзення энергетычна-кліматычнага пакету ЕС, а таксама створыць прастору для новых пастаўшчыкоў. Пад пытаннем застаецца эканамічнасць такіх рашэнняў, асабліва з-за высокіх цэн імпартаванага ў Польшчу газу (Zasoby, 2011).

Улады Газпрпама ў асобе Аляксандра Мядзведзева абвясцілі змену бягучай экспартнай стратэгіі, замест канкурэнцыі за ўдзел у рынку, галоўнай мэтай канцэрна мусіць стаць максімізацыя прыбытку. Шанец на рэалізацыю "Расійскай энергетычнай стратэгіі да 2030 года", якая прадугледжвае, між іншым, умацаванне пазіцыі краіны ў сусветнай гаспадарцы (Strategia, 2011), змяншаецца разам з растучым уцягваннем Кітая ў здабычу сланцавага газу і будоўляй у Аўстраліі ўласных экспартных тэрміналаў. Шанцам Газпрама ў гэтай сітуацыі было б раптоўнае павелічэнне попыту на прыродны газ сярод сённяшніх імпарцёраў, што падаецца малаверагодным з прычыны развіцця ўзнаўляльных крыніцаў энергіі. Трэба мець на ўвазе тое, што інтэнсіўнае

развіццё інфраструктуры імпарту, то бок тэрміналаў звадкаванага прыроднага газу і міжсістэмных сувязяў, стварае для Еўрасаюза, ключавога атрымальніка расійскага газу, магчымасць доступу да сыравіны з новых крыніцаў (Zasoby, 2011).

Заключэнне

Перспектыва нават частковай незалежнасці Польшчы ад расійскіх уплываў у сферы паставак прыроднага газу без сумневу была прызнана расійскімі палітычнымі элітамі істотнай праблемай. Зыходзячы з прадстаўленых у артыкуле разважанняў, можна сцвердзіць, што толькі нядаўна гэтая пагроза стала ўспрымацца як рэальная і разглядаецца як праблема, якая істотным чынам можа паспрыяць значнаму аслабленню расійскіх уплываў у Цэнтральна-Усходняй Еўропе. Магчымасць паставак звадкаванага газу марскім шляхам з ЗША стварае перадумовы аслаблення расійскіх уплываў не толькі ў Еўропе, але і па-за ёй.

Расійскія ўлады, нягледзячы на пагрозу страты важнага элемента ціску на Польшчу, ад пачатку занялі чакальную пазіцыю. Калі стала зразумела, што Польшча ўключыцца ў працэс пошуку і здабычы сланцавага газу, расійскі бок вырашыў дзейнічаць. Праяўленнем гэтай актыўнасці стала паглынанне кампаній, якія займаюцца выведкай сыравіны. Заслугоўвае ўвагі пазіцыя расійскай прэсы, якая старалася звязаць між сабой выпадкі, што ўказваюць на блакаванне Расіяй спробаў здабычы сланцавага газу.

Непакой у Польшчы выклікала магчымасць паглынання расіянамі фірм, якія маюць канцэсіі на пошук сланцавага газу ў Польшчы. Такая пагроза рэальная, як і магчымасць заключэння неспрыяльных для інтарэсаў Польшчы пагадненняў паміж расійскімі і амерыканскімі суб'ектамі. У гульню ўступаюць таксама іншыя механізмы ўплыву Расіі, напрыклад, падтрымка экалагічных рухаў (як у Польшчы, так і ў Заходняй Еўропе), якія выступаюць супраць здабычы сланцавага газу.

Першапачаткова інфармацыя на тэму польскіх запасаў сланцавага газу не пацвердзіла інфармацыю аб асабліва вялікай яго колькасці. У выпадку рэнтабельнасці інвестыцыяў, Польшча, верагодна, зможа стаць цалкам незалежнай ад расійскага газу, аднак з большай верагоднасцю гэта можа забяспечыць пуск у эксплуатацыю ў Свіноўсцю газавага порту (тэрміналу звадкаванага прыроднага газу), куды б маглі прычальваць сыравінныя танкеры з ЗША. Гэта азначала б павелічэнне энергетычнай бяспекі шэрагу дзяржаў Еўропы і свету, а таксама краінаў, залежных ад імпарту з Расіі. Аднак цяжка сёння сказаць, калі імпарт амерыканскага газу стане рэальнасцю.

Літаратура

1. В Госдуме РФ состоялся "круглый стол" по перспективам освоения ресурсов сланцевого газа (2010). *Министерство энергетики Российской Федерации*, URL (consulted 28.12.2010): http://minenergo.gov.ru/news/min_news/3226.html

2. Галайко, А. (2010). Сланцевый газ в России: мнения разделились. *„Oil&Gas Eurasia",* № 2, URL (consulted 16.12.2010): http://www.oilandgaseurasia.ru/articles/p/114/article/1139/
3. Дмитриевский, А. (2010) На сланцевый газ нельзя рассчитывать в долгосрочной перспективе. *Институт проблем нефти и газа Российской академии наук,* URL (consulted 22.12.2010): http://www.ipng.ru/press-centre/industry-news/3005
4. Лукашенко потребовал найти сланцевый газ в Белоруссии (2010). *Portal Newsland.ru,* URL (consulted 25.10.2012): http://www.newsland.ru/news/detail/id/491828/
5. Министр природных ресурсов признал проблему роста добычи сланцевого газа (2010). *„Коммерсантъ",* URL (consulted 19.12.2010): http://kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1357224
6. Мухин, А. (2001), *„Газпром". Империя и ее императоры.* Москва.
7. Сечин, И. (2010). Сказки про газ и про нас. *„Известия",* URL (consulted 08.11.2010): http://www.izvestia.ru /economic/article3143376/
8. Энтин, М. (2008). *Россия и Европейский Союз в 2006–2008 годах.* Москва.
9. British Petroleum Statistical Review of Global Energy (2012). URL (consulted 02.02.2013): http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2012.pdf
10. Conn, I. (2012). Natural Gas, Azerbaijan and Europe. *Portal BP,* URL (consulted 29.01.2013): http://www.bp.com/genericarticle.do?categoryId=98&contentId=7074970
11. Donaj, Ł., Kucenko, A. (2011). Gazprom i jego wpływ na współczesne bezpieczeństwo energetyczne Unii Europejskiej. Wybrane problemy, *Przegląd Strategiczny,* № 2.
12. Eurostat (2010). *EU net energy imports, energy intensity down in 2009: Eurostat, EU Energy,* № 239.
13. Gaz łupkowy – technologia wydobycia (2010). *Portal Węglowodory.pl,* URL (consulted 04.02.2013): http://weglowodory.pl/gaz-lupkowy-technologia-wydobycia
14. Gaz łupkowy nie uniezależni Polski od Rosji (2010). *„Rzeczpospolita",* URL (consulted 03.11.2010): http://finanse.wp.pl/kat,104122,title,Gaz-lupkowy-nie-uniezalezni-Polski-od-Rosji,wid,12357339,wiadomosc.html?ticaid=1b2dd
15. Gaz łupkowy wstrząsnął Rosją (2010), *Wyborcza.biz,* URL (consulted 05.01.2011): http://gospodarka.gazeta.pl/gospodarka/1,33207,8838268,Gaz_lupkowy_wstrzasnal_Rosja.html
16. Gaz łupkowy. Podstawowe informacje (2010). *Portal Orlen.pl,* URL (consulted 05.02.2013): http://www.orlen.pl/PL/CENTRUMPRASOWE/Publikacje/Documents/gaz_lupkowy_www.pdf
17. Gaz skroplony z USA (2012). *Portal Węglowodory.pl,* URL (consulted: 06.02.2013): http://weglowodory.pl/gaz-skroplony-z-usa
18. Grzeszak, A. (2010). Bujanie w obłokach (gazu). *„Polityka",* № 27.
19. Herbich, A. (2011). Gaz naszych marzeń. O poszukiwaniach gazu łupkowego w Polsce opowiadają Małgorzata Woźnicka i Ł. Paweł Poprawa. *„Uważam Rze",* 30.05-05.06.2011.
20. Jaffe A. (2010). Shale Gas Will Rock the World. *„Wall Street Journal",* 10.05.2010, URL (consulted 11.01.2011): http://online.wsj.com/article/SB10001424052702303491304575187880596301668.html?mod=rss_Today's_Most_Popular
21. Jóźwiak, M. (2010). Czy gaz łupkowy jest alternatywą dla polskiej energetyki gazowej? *Portal Spraw Zagranicznych,* URL (consulted 15.01.2011): http://www.psz.pl/Czy-gaz-lupkowy-jest-alternatywa-dla-polskiej-energetyki-gazowej
22. KOM (10.01.2007). *Komunikat Komisji do Rady Europejskiej i Parlamentu Europejskiego „Europejska Polityka Energetyczna".* Bruksela, URL (consulted 28.12.2010): http://www.cire.pl/UE/dokumenty /com2007_0001pl01.pdf;

23. Kublik, A. (2010a). Gazowy kartel szykuje podwyżkę cen dla Europy. *Wyborcza.biz,* URL (consulted 06.02.2011): http://wyborcza.biz/biznes/1,101562,7790858,Gazowy_kartel_szykuje_podwyzke_cen_dla_Europy.html
24. Kublik, A. (2010b). Łupki, które wstrząsnęły światem. *Wyborcza.biz,* URL (consulted 12.01.2011): http://wyborcza.biz/biznes/1,101562,7979311,Lupki__ktore_wstrzasnely_swiatem.html
25. Kublik, A. (2010c). W Polsce trwa gorączka gazu łupkowego, a Rosja boi się łupków. *Wyborcza.biz,* URL (consulted 10.01.2011): http://wyborcza.biz/biznes/1,101562,8838165,W_Polsce_trwa_goraczka_gazu_lupkowego__a_Rosja_boi.html
26. Łakoma, A. (2010). Gaz łupkowy może wpłynąć na umowę gazową. *„Rzeczpospolita”*(16.06.2010);
27. Łakoma, A. (2011), Polskie marzenia o gazie łupkowym. *„Uważam Rze”,* 2-8.05.2011.
28. Łoskot-Strachota, A. (2006). *Rosyjski gaz dla Europy.* Warszawa.
29. Michałowski, W.; Trzop, S. (2005). *Rurociągi dalekiego zasięgu.* Warszawa.
30. Orlicz, M.; Orlicz, B. (2010). Polskie łupki – szanse czy łupienie. *Strona Gaz Łupkowy,* URL (consulted 06.01.2011): http://gazlupkowy.pl/polskie-lupki-%e2%80%93-szanse-czy-lupienie
31. Pamiętajcie o honorze. Z Aleksandrem Bondariewem rozmawia Marek Pyza (2011). *„Uważam Rze”,* 28.02.2011.
32. Paniuszkin, W.; Zygar, M. (2008). *Gazprom. Rosyjska broń*. Warszawa.
33. PMR Consulting (2012). *Gaz łupkowy w Polsce,* URL (consulted 05.02.2013): http://www.prconsulting.com/pl/a8/gaz-lupkowy-w-polsce.
34. Poland: New Shale Gas Estimates in 2014 (2013). *Portal Natural Gas Europe,* URL (consulted 27.01.2013): http://www.naturalgaseurope.com/poland-shale-gas-estimates
35. Protokół o wniesieniu zmian do Protokołu Dodatkowego do Porozumienia między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej o budowie systemu gazociąmnbvgów dla tranzytu gazu rosyjskiego przez terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i dostawach gazu rosyjskiego do Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 25 sierpnia 1993 r., podpisanego 12 lutego 2003 roku, podpisany w Warszawie dnia 29 października 2010 r. (2011). *„Monitor Polski”,* № 46, URL (consulted: 12.07.2012): http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WMP20110460519
36. Rosjanie boją się gazu z polskich łupków (2010). PAP, *„Dziennik”,* URL (consulted 04.05.2010): http://dziennik.pl/wydarzenia/article581357/Rosjanie_boja_sie_gazu_z_polskich_lupkow.html
37. Shale Gas in Ukraine: It Exists, but... (2013). *Portal Natural Gas Europe,* URL (consulted 06.02.2013): http://www.naturalgaseurope.com/shale-gas-in-ukraine-exists
38. Sianożęcki, Ł. (2010). „Moscow Times”: Woń gazu łupkowego unosi się nad Katyniem. *„Nasz Dziennik”,* 16.04.2010.
39. Strategia Energetyczna Rosji do 2030 roku (2011). *Strona Wydziału Promocji Handlu i Inwestycji Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie,* URL (consulted 30.07.2011): moskwa.trade.gov.pl/pl /download/file/f,6319
40. Suworow: Moskwa bała się polskiego gazu (2011). *Portal Wprost.pl,* URL (consulted 15.01.2011): http://www.wprost.pl/ar/227193/Suworow-Moskwa-bala-sie-polskiego-gazu/
41. Wojcieszak, Ł. (2012). *Polska, Ukraina i Białoruś wobec problemu dostaw i tranzytu rosyjskiego gazu.* Bielsko-Biała.
42. Wójcik, T. (2011). Rosyjski atak na łupki. *„Gazeta Polska”,* № 49.
43. Yergin, D. (2011). *The Quest: Energy, Security, and the Remaking of the Modern World.* New York.
44. Zasoby gazu ziemnego (2011). *Portal Węglowodory.pl,* URL (consulted 12.02.2011): http://weglowodory.pl/zasoby-gazu-ziemnego.

©ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Александр Пеганов

Чехословацкое направление внешней политики Венгрии в 1918-1920 годах

Один из краеугольных камней современного политико-территориального разделения Центральной Европы был заложен 4 июня 1920 года подписанием представителями Антанты и Венгрии Трианонского мирного договора, закреплявшего отделение от Венгрии ряда территорий в пользу Чехословацкой Республики (ЧСР), Румынии, Королевства сербов, хорватов и словенцев (КСХС, с 1929 года Югославия) и Австрии. Радикально сократив площадь (с 325 до 93 тыс. км.^{2}) и население (с 20 до 8 млн. чел) этой дунайской страны, "Трианон" получил в Венгрии ярлык "национальной катастрофы". Совсем иначе последовавшее за Первой мировой войной (ПМВ) государственно-территориальное разграничение рассматривается по другую сторону трианонских границ – в Словакии, Румынии и Сербии, где распад "исторической" Венгрии в 1918–1920 годах трактуется как (естественный) результат реализации прав народов Карпато-Дунайского региона на самоопределение.

Данная статья рассматривает внешнюю политику Венгрии в 1918–1920 годах по отношению к Чехословацкой Республике, роль "чехословацкого фактора" в венгерских связях с третьими странами, а также контакты венгерского правительства с политическими силами в контролируемых Чехословакией районах. Основной источниковой базой статьи послужили документы Венгерского Государственного Архива (венг. Magyar Országos Levéltár), среди которых следует выделить хранящиеся в фонде канцелярии премьер-министра (венг. Miniszterelnökség) протоколы заседаний венгерского правительства (венг. Magyar Minisztertanácsnak Jegyzőkönyve, K. 27, далее jkv.), а также новейшие опубликованные в Венгрии и Чехии сборники дипломатических документов (Ádám 1999; Dejmek 2001; Ádám, 2004; Ádám, 2006; Dejmek, 2011). Нельзя не отметить сохраняемую актуальность некоторых более старых публикаций источников (Deák, 1939; Nemes, 1953), которые, тем не менее, весьма серьезно пострадали от проводимого составителями тенденциозного отбора документов. Важным дополнением послужили релевантные наработки венгерской (Boros, 1970; Nagy, 1982; Angyal, 2002; Romsics, 2006) и словацкой (Michela, 2009) историогра-

фии. В русскоязычной историографии вопрос наиболее полно осветил А. И. Пушкаш (1981).

I. “Чехословацкий вопрос” в политической перспективе Венгрии в 1914–1918 годах

Как известно, ПМВ, вызвав обострение социальных и национальных противоречий в лагере воюющих сторон, запустила в 1918–1921 годах радикальную политическую трансформацию центрально-европейского пространства, где процесс “балканизации” Австро-Венгрии играл ключевую роль. Вместе с тем, до ПМВ такая перспектива была трудно предсказуема. Даже наоборот, венгерская половина Дунайской монархии казалась одним из самых монолитных государственных образований в Европе. Прогрессирующая ассимиляция немадьярского населения королевства (румын, словаков, сербов, немцев, хорватов и русин, составлявших половину жителей Венгрии) давала иллюзию ликвидации опасности сепаратизма национальных окраин. Так, в 1880–1910 г, согласно данным переписей населения (без учета Славонии и Хорватии), доля мадьяр королевства увеличилась с 44,8 % до 54,4 % населения. В реальных цифрах этот рост был еще внушительнее – так, если в 1880 году в стране насчитывалось 6,165 млн. мадьяр, то в 1910 – 9,944 млн. (Romsics, 2010: 49). Вместе с тем, эта динамика объясняется не только естественным приростом населения или успехами ассимиляции, но и искусственным завышением числа этнических венгров, то есть “мадьяризацией на бумаге”.

Помпезно отметив “тысячелетие” Венгрии в 1896 году, в Будапеште вынашивали амбиции перенять главенство у Вены в австро-венгерском союзе или даже провозгласить полную независимость. В годы ПМВ венгерское правительство лелеяло имперские замашки и при удачном завершении конфликта рассматривало вариант распространения границ королевства за счет Румынии, Сербии, Боснии и Герцоговины, Далмации, а также создания колоний в Африке (в Киренаике, Сомали и французском Конго) (Romsics, 2004: 121–122). В годы войны индепендистские лозунги в Венгрии были подхвачены демократическими партиями. Одна из них – “Объединенная партия Независимости и 1848 год” – стала влиятельнейшей партией оппозиции королевства, а ее лидер – граф Михай Каройи (венг. Károlyi Mihály) – тайно поддерживал контакты с представителями Антанты. Тем не менее, существование партии Каройи одобрялось австро-венгерским императором Карлом I (согласно венгерской традиции король Карл IV) Габсбургом, рассчитывавшим использовать ее при необходимости осуществления радикального политического маневра (Uslu, 2007: 273).

Вместе с тем, в случае поражения в войне, для Венгрии существовала угроза значительных территориальных потерь. Румыния претендовала на Трансильванию, Сербия – на Хорватию, Славонию и Воеводину, Россия потенциально угрожала захватить Подкарпатскую Русь. Возрастающую опасность для Венгрии

представляло чехословацкое движение, выступавшее за объединение проживавших в Австрии чехов со словаками в Венгрии. За годы войны 1914–1918 чехословацкая программа эволюционировала от идеи создания из чешских и словацких территорий автономной части Дунайской империи в требование образования отдельного государства.

Чехословакисты развернули деятельность как внутри Австро-Венгрии, так и в эмиграции, где под руководством Томаша Гаррига Масарика (чешск. Tomáš Garrigue Masaryk) сложился их основный организационный центр – Чехо-Словацкий Национальный Совет (ЧСНС). Антанта явно поддерживала эту инициативу и разрешила формирование чехословацких легионов из чешских и словацких военнопленных австро-венгерской армии, которые к концу войны насчитывали приблизительно 100 тысяч легионеров. Согласно планам Масарика, озвученным в 1915 году, будущая Чехословакия должна была включать Чехию, Моравию, чешскую Силезию, Северную Венгрию (включая Прессбург, с 1919 года – Братислава, и Кошицы), а также полосу приграничных австро-венгерских территорий, которые соединяли бы Чехословакию с Сербией (так называемый "славянский коридор") (Romsics, 2006: 45–47). Венгрию, по представлениям генсека ЧСНК Эдварда Бенеша (чешск. Edvard Beneš), предлагалось сократить до этнических мадьярских территорий, с населением в 8 миллионов человек (Beneš, 1916: 70).

К моменту окончания ПМВ территориальные амбиции чехословакистов увеличились и распространились на Подкарпатскую Русь. Таким образом, сочетая этнические и стратегические доводы, чехословацкая зона интересов в Венгрии включала территории, проходящие к северу от линии Прессбург–Комарно–Эстергом–Вац–Римавсвка Субота–Кошице–Чоп и заканчивая Сигету-Мармарицей на востоке (Dejmek, 2001: 52–55), и дополнялась "славянским коридором", проходящим по Западной Венгрии (Дьекениш, Надьканижа, Сомбатхей, Кишбер, Папа, Дьёр). Предельным пунктом чехословацких претензий на юго-востоке был Мишкольц (Dejmek, 2001: 68–72). Максимальный ("стратегически идеальный") план территориальных претензий предусматривал включение 1,1–1,6 млн. венгров в состав в ЧСР (Dejmek, 2001: 131–142). Чехословацкие притязания охватывали приблизительно географически нечеткий субрегион Северной Венгрии, традиционно называемый "Фельвидек" ("Верхняя провинция", венг. Felvidék) или же "Верхняя Венгрия" (венг. Felsőmagyarország).

Деятельность ЧСНК не оставалась незаметной в Будапеште. Венгерское правительство пыталось ограничить распространение чехословацкой пропаганды, запрещая ввоз в страну чехословацки ориентированной иностранной печати, которая трактовалась как "антигосударственная" или "направленная против территориальной целостности Венгрии" (jkv. 1916.01.15/§31; 1916.10.13/§18; 1918.02.07/§28, 29; 1918.08.31/§23).

Тем не менее, первоначально угрозе "чехословацкого проекта" в Будапеште не придавалось надлежащего

значения. До осени 1918 г. в Венгрии считали, что Антанта не собиралась идти на полное расчленение Дунайской монархии. Программа заключения мира с Центральным блоком, сообщенная президентом США Вудро Вильсоном в январе 1918 года, принесла надежду, что целостность Венгерского королевства могла быть обеспечена при предоставлении автономии национальным меньшинствам. Эту иллюзию усиливал факт непризнания Антантой статуса правительства у ЧСНК вплоть до конца войны.

Ситуация изменилась в середине 1918 года, когда Франция, Великобритания и США, пересмотрев свое видение центрально-европейского послевоенного устройства, признали ЧСНС основой будущего чехословацкого правительства (Romsics, 2006: 67). С другой стороны, позиция великих держав по вопросам более детальной архитектуры Центральной Европы оставалась несогласованной и ее решение откладывалось на мирную конференцию.

II. "Чехословацкий вопрос" в политике Венгрии в период "народной республики" и потеря Словакии (ноябрь 1918 – март 1919 года)

Атмосфера приближающегося военного поражения осенью 1918 года активизировала политические процессы в империи Габсбургов. На фоне политического кризиса в Австрии, связанного с Манифестом императора Карла о федерализации западной половины империи 18 октября 1918 года, венгерское правительство приступило к разработке проекта провозглашения Венгрией независимости и преобразования австро-венгерского союза в персональную унию (jkv. 1918.10.20/§1). Вместе с тем правительство было все менее способно контролировать ситуацию внутри страны, где группы политической оппозиции и национальных меньшинств начали образовывать "национальные советы", требовали передать им власть.

Под давлением начавшейся 23 октября 1918 года "революции астр" в Будапеште, 31 октября 1918 года император Карл I Габсбург поручил Михай Каройи возглавить новый кабинет министров Венгрии. Объявив нейтралитет Венгрии в войне, Каройи инициировал начало мирных переговоров с Антантой. Также новое правительство провело серию демократических реформ, введя всеобщее голосование, свободу слова и организаций. Венгрия провозгласила отделение от Австрии и 16 ноября 1918 года была объявлена "народной республикой". Для удержания немадьярских окраин Каройи предусматривал создание автономий для национальных меньшинств (jkv. 1918.10.31/§1), для чего правительство одобрило создание Министерства национальностей, главе которого – Оскару Яси (венг. Jászi Oszkár) – также поручалось ведение переговоров с советами национальных меньшинств.

В отличие от предшествующих властей, для правительства Каройи "чехо-словацкий вопрос" трансфор-

мировался из маргинальной темы в важный комплекс вопросов, связанных с преобразованием в октябре-декабре 1918 года ЧСНС в реальное государство – Чехословацкую Республику, не только претендующее, но и распространившее свою власть на большую часть Чехии и Фельвидека.

Первоначально группа Каройи соглашалась признать независимость Чехии в обмен на уважение территориальной целостности Венгрии (Romsics, 2000: 63–65) и еще до окончания "революции астр" 23–31 октября 1918 года попыталась завязать переговоры с чехословацкими политиками в Праге (Pastor, 1976). Также в Будапеште напрасно надеялись, что Антанта удержит ЧСНС, сербов и румын от вторжения в Венгрию, и что споры между ними будут решены на мирной конференции (jkv. 1918.11.05/§4, 5). Налаживание связей с ЧСНС получило, кроме того, важное экономическое содержание, поскольку чехословакисты, блокировав идущие из Германии поставки угля, угрожали вызвать остановку железнодорожного транспорта и отопления в Венгрии (jkv. 1918.11.05/§ 7, 10).

Вскоре правительство Каройи одержало первую дипломатическую победу. В результате прошедших 7–13 ноября 1918 года переговоров в Белграде Венгрия и Антанта подписали перемирие, которое, предполагая оккупацию юго-восточной Венгрии Сербией и Румынией, обошло, к удовлетворению Каройи, молчанием Верхнюю Венгрию, сохраняя таким образом ее подчинение Будапешту. Более того, перемирие подтверждало право венгерской администрации сохранить гражданское управление на всей территории страны (jkv. 1918.11.08/§ 9).

Также первые контакты между Будапештом и Прагой в ноябре 1918 года обещали сохранить корректный характер. Так, ЧСНС отправил своего представителя, Эмила Стодолу (слов. Emil Stodola), в Будапешт, который приступил к обсуждению с Каройи "угольного вопроса" (jkv. 1918.11.08/§ 13). 9 ноября 1918 года стало известно, что Прага согласилась пропустить причитающийся Венгрии уголь в обмен на ответные поставки продовольствия (jkv. 1918.11.09/§ 21). Тем не менее, последовавшее проникновение чехословацкой армии в Северо-Восточную Словакию привело к сворачиванию "угольных переговоров" (jkv. 1918.11.18/§ 13). Вместе с тем силы пришедших чехословацких войск были столь малы, что наскоро собранным правительством Каройи войскам удалось их выбить.

Несмотря на первые успехи защиты Фельвидека, венгерское правительство не решалось оказывать сопротивление в случае дальнейшего чехословацкого продвижения. Поэтому Будапешт попытался внести раскол между Прагой и ее основным политическим партнером в Словакии – Словацким Национальным Советом (СНС), провозгласившим в Мартине 31 октября 1918 года от имени словаков их объединение с чехами. 20 ноября 1918 года правительство Каройи решило предложить ЧСР в обмен на эвакуацию своих войск из Верхней Венгрии продовольственные концессии, а СНС

удовлетворить созданием словацкой автономии (jkv. 1918.11.20/§ 10).

Любопытно, что СНС согласился на проведение самостоятельных переговоров в Будапеште, дискредитируя таким образом ЧСНС как единственного легитимного представителя “чехословацкой нации” и ставя под вопрос окончательность объединения чехов и словаков. Новый представитель ЧСР в Венгрии и одновременно член СНС Милан Годжа (слов. Milan Hodža) предложил Каройи 27 ноября 1918 года признать за СНС полную власть на словацкой территории (Dejmek, 2001: 85–87), Каройи с удовлетворением принял это предложение за основу переговоров (jkv. 1918.11.29/§ 1). Дальнейший обмен мнений показал, что СНС настаивал на создании отдельного парламента, обладавшего полной властью на территории Словакии. Вместе с тем СНС соглашался на кооперацию с венгерским правительством в военной сфере, экономике и транспорте. Территорию Словакии СНС предлагал определить на основе “исправленных” данных переписи 1910 года (jkv. 1918.12.01/§ 6).

В Будапеште считали, что пакт с СНС мог сохранить Словакию в составе Венгрии, послужить примером для аналогичных соглашений с другими меньшинствами и продемонстрировать Антанте, что Венгрия “жизнеспособна” внутри старых границ. Одновременно правительство пыталось сократить площадь территорий, управляемых СНС (например, разделив западных и восточных словаков), и обязать словаков вступить в венгерский парламент, что, якобы, должно было удержать Словакию в составе Венгрии (jkv. 1918.11.28/§ 1). Вместе с тем в правительстве Каройи понимали, что Прага будет противостоять достижению отдельного соглашения между Будапештом и СНС. Тем не менее Будапешт рассчитывал на извлечение политического капитала даже в случае срыва переговоров, так как сам факт их проведения демонстрировал неопределенность позиции словаков и таким образом служил аргументом в пользу проведения плебисцита о самоопределении в Фельвидеке (jkv. 1918.12.01/§ 6).

Ход дальнейших переговоров СНС с правительством Каройи остается неясным. После того, как в декабре 1918 года чехословацкие войска заняли большую часть современной Словакии, О. Яси был вынужден признать, что “со словаками и румынами договориться стало невозможным”. Следующей мерой в борьбе за окраины, по его мнению, должно было стать оказание неофициальной правительственной поддержки разделительным национальным движениям, например, “акции восточных словаков” или секеев в Трансильвании (jkv. 1918.12.28/§ 4). В этом же ключе рассматриваются попытки создания на территории Верхней Венгрии осенью 1918 года ряда локальных республик[1] (Boros, 1970: 50).

Кроме контактов с ЧСНС или СНС, в первые дни “народной республики” правительство Каройи пыталось завязать как можно боль-

1 Например: Верхневенгерская республика, Самостоятельная Оравская республика, Спишская Независимая республика, Словацкая Народная Республика.

ше дипломатических контактов с великими державами, которые, потенциально, могли сдерживать территориальный аппетит соседей Венгрии. Исключение не составляла даже Советская Россия, "естественный" союзник Венгрии против Румынии. Демонстрируя дружественную позицию, Венгрия отказывалась от ратификации Брестского мира 3 марта 1918 года, аккредитовала советского посланника Х. Раковского (jkv. 1918.11.12/§ 21) и разрешила деятельность коммунистической партии в стране. В ноябре 1918 года правительство Каройи попыталось разыграть "советскую карту" на переговорах с Румынским Национальным Советом (Szarka, 1994: 140–166), стремясь удержать Трансильванию от присоединения к Румынии, поскольку та была вовлечена в конфликт с Советской Россией из-за Бессарабии.

В лагере Антанты наиболее удачно у Каройи складывался диалог с Италией, заинтересованной в сохранении "сильной" Венгрии, способной оказывать давление на Сербию, угрожавшей доминирующему положению Италии на Адриатике. Рим, предложив Будапешту свое покровительство на Парижской мирной конференции (ПМК), помог ликвидировать в первой половине 1919 года проект чехословацкой экспансии на юг за счет Западной Венгрии – план "славянского коридора" (Nagy, 1982: 201–226). Также итальянская дипломатия последовательно выступала за проведение чехословацко-венгерской границы на основе этнических данных (переписи 1910 года), оставляя оспариваемые чехословакистами Житный остров, города Римавска Субота и Комарно на венгерской стороне (Romsics, 2005b: 141; Ádám, 1999: 154–158). Венцом венгеро-итальянских переговоров стало согласие Каройи весной 1919 года на создание союза с Румынией под эгидой Италии при сохранении за Венгрией Трансильвании, Словакии и Воеводины (Romsics, 2005b: 138–140).

Отношения Венгрии с другими членами Антанты не получили развития. Благодаря поддержке Франции, весы симпатий держав-победительниц в чехословацко-венгерском споре за Фельвидек склонялись в сторону чехов. Несмотря на "букву" Белградского перемирия, 3 декабря 1918 года Антанта потребовала у Каройи вывести венгерские войска из Словакии, подлежащей оккупации ЧСР (jkv. 1918.12.03/§ 4). Поскольку "Словакии" как четко представляемой территории не существовало, глава миссии Антанты в Будапеште подполковник Фердинанд Викс (фр. Ferdinand Vix) рекомендовал венгерскому правительству определить линию демаркации на переговорах с ЧСР и взять за основу этнические данные (jkv. 1918.12.04/§ 3). Под давлением Антанты Будапешт согласился. 6 декабря 1918 года Годжа согласовал с венгерским министром обороны Альбертом Бартой (венг. Bartha Albert) линию временной демаркации между продвигавшимися чехословацкими и отступавшими венгерскими войсками. Линия проходила к северу от Прессбурга и тянулась на востоке до Ужгорода, далее поворачивая на север, оставляя

Прессбург, Кошицы и Ужгород на венгерской стороне (Dejmek, 2001: 104–105). 17 декабря 1918 года эта линия демаркации была утверждена правительством Венгрии, которое одновременно одобрило проведение обмена чехословацких на венгерских пленных (jkv. 1918.12.17/§ 6, 7).

23 декабря 1918 года Антанта направила Каройи ноту, содержащую новую линию демаркации между ЧСР и Венгрией, передавая ЧСР больше территорий, нежели соглашение Барта-Годжа. Новая граница шла вдоль Дуная, рекой Ипой, далее до Римавской Суботы, заканчивая рекой Уж. (Ádám, 1999: 53–54). Каройи пытался опротестовать такой раздел "Верхней Венгрии", указывая, что под чехословацкую оккупацию, кроме 1700 тысяч словаков, попадало 725 тысяч мадьяров и 200 тысяч немцев (Ádám, 1999: 68–69). Будапешт также оспаривал легальность "объединения" Словакии с Чехией на основе Мартинской декларации 30 октября 1918 года, принятой без проведения выборов и не признанной Будапештом (Ádám, 1999: 115–117). Тем не менее, Венгрия, лишенная армии, была не способна оказывать вооруженное сопротивление. Быстро продвигающиеся на восток чехословацкие войска заняли к 20 января 1919 года территории согласно линии 23 декабря 1919 года (Boros, 1970: 49). Покорность Каройи, фактически принявшего новую границу, позволила сохранить корректные отношения между Венгрией и ЧСР и открыть в Праге венгерское дипломатическое представительство. С другой стороны, официально Венгрия продолжала не признавать за ЧСР прав на оккупацию Фельвидека и старалась свести переговоры с чехословацкими властями к неофи-циальным контактам (jkv. 1919.02.12/§ 67; 1919.02.19 /§ 21).

Поставленная Антантой в условия экономической блокады, Венгрия в течение зимы 1918–1919 годов быстро оказалась на пороге истощения своих продовольственных ресурсов. В результате в начале 1919 года правительство постановило начать экономические переговоры с Чехословакией и Королевством Сербов, Хорватов и Словенцев (КСХС) (jkv. 1919.01.23/§ 16). 24 января 1919 года глава венгерской дипломатической миссии в ЧСР, Режю Крейчи (венг. Krejcsi Rezső) предложил президенту ЧСР Т. Г. Масарику выработать временное экономическое соглашение между ЧСР и Венгрией на основе обмена продуктов питания и промтоваров (MOL, f. KÜM. K. 96., cs. 1. 1919, 2 tétel, I–II. Письмо Р. Крейчи. 17.02.1919. o. 325–329).

Учитывая "чешское вторжение" зимой 1918–1919 годов, для Северной Венгрии в Будапеште был создан пост правительственного комиссара, совмещавшего военную и гражданскую власть (jkv. 1918.11.15/§ 11). Особую роль правительство отводило сохранению гражданской администрации на оккупируемых чехословацкими войсками территориях. Для этого Будапешт продолжал выплату окладов местным служащим, которые отказались от сотрудничества с новыми властями (jkv. 1918.11.13/§ 7; 1918.11.14/§ 6).

Как определенный "противовес" СНС, в Кошицах 2 ноября 1918 года был создан Восточнословацкий

Национальный Совет (словяцк. Vichodoslovenská národná ráda, венг. Keleti Tótok Nemzeti Tanácsa), придерживавшийся концепции этнической самобытности славянского населения Восточной Словакии. После окончания переговоров Каройи с СНС, кошицкий совет провозгласил 11 декабря 1918 года создание Восточнословацкой республики, которая, тем не менее, была вскоре ликвидирована чехословацкими войсками (Michela, 2009: 26–27).

Более удачно развивалась "русинская акция". Под руководством Ореста Сабо (венг. Szabó Oreszt) в Будапеште было создано "Русинское агентство" (jkv. 1918.11.23/§ 4), занявшееся подготовкой проекта автономии для Подкарпатской Руси. 21 декабря 1918 года правительство одобрило законопроект русинской автономии (jkv. 1918.12.21/§ 5). В создаваемой Руской Крайне вводилось внутреннее самоуправление. Русинский язык получал официальный статус (Fedinec, 2002: 10–11). Тем не менее организация автономных органов власти на практике проходила крайне медленно и долгое время русинское министерство оставалось в Будапеште. О. Сабо настаивал на скорейшем введении действительного самоуправления в Подкарпатье для воспрепятствования сепаратистских тенденций, поддерживаемых чехами и украинцами (jkv. 1919.03.08/§ 11). 8 апреля 1919 года в Мукачево, незадолго до оккупации края чехословацкими и румынскими войсками, собрался парламент Руской Крайны (Fedinec, 2002: 11).

Несмотря на потерю контроля над Словакией, в Будапеште продолжали считать политически выгодным реформировать ее правовое положение и предоставить Словакии автономию в составе Венгрии. Закон о словацкой автономии был утвержден 6 марта 1919 года и копировал по большей части закон об автономии Руской Крайны. Словакия наделялась местным парламентом и отдельным министерством, в чье ведение переходили вопросы администрации, суда, образования и религии. Словацкий язык получал официальный статус (Krajčovičová, 2009: 53–54; Balogh, 2002).

Беспрестанный нажим Антанты вынуждал Каройи искать новую внешнеполитическую опору. В начале 1919 года стали закладываться основы венгеро-польского сотрудничества, направленного против ЧСР. Польша, вовлеченная в пограничный спор с ЧСР из-за Тешинской Силезии, была готова поддержать Венгрию и словацкий сепаратизм внутри ЧСР. Более того, в Варшаве не исключали возможность возвращения Словакии в состав Венгрии. Параллельно в марте 1919 года в венгерском правительстве начали обсуждать возможность организации восстания в Словакии (Michela, 2009: 29).

20 марта 1919 года Антанта потребовала у Венгрии согласия на расширения оккупационной зоны Румынии. Тем не менее на этот раз Каройи был полон решимости отклонить ноту. Выход ему виделся в создании нового правительства социалистов (jkv. 1919.03.20/§ 1), при помощи которых Венгрия могла бы получить поддержку от большевистской России (Romsics, 2006: 103–104).

Социал-демократы пошли гораздо дальше и, образовав новую партию с венгерскими коммунистами (Венгерскую Социалистическую партию), предложили коммунистам занять ведущие посты в новом правительстве, которое объявило 21 марта 1919 года о создании Венгерской Советской Республики (ВСР).

III. Чехословацко-венгерская война и потеря Подкарпатской Руси (апрель – август 1919 года)

На период советского режима в Венгрии в марте-августе 1919 года пришлось наиболее энергичное выступление венгерского правительства в защиту территориальной целостности. Венгрия осмелилась не только отклонить ультиматум Антанты, но и приступила к формированию новой (Красной) армии. Первоначально новый глава венгерской дипломатии – народный комиссар иностранных дел и лидер венгерских коммунистов – Бела Кун (венг. Kun Béla) попросту отказывался выполнить требования ноты от 20 марта 1919 года, надеясь, что Белградское перемирие останется в силе (Ádám, 1999: 221–222). Вместе с тем Кун указывал, что ВСР не настаивает на исторических границах Венгрии и предлагал провести новое разграничение с помощью плебисцитов о самоопределении (Boros, 1970: 61–63). Предполагается, что позади этих пацифистских деклараций Кун надеялся на организацию совместных операций наскоро создаваемой Венгерской Красной армией и Советской России против Румынии и Чехословакии. Тем не менее правительство В. Ленина не было готово отправить в Венгрию войска и ограничилось выражением моральной поддержки (Pastor, 2003: 7–8).

Приход коммунистов к власти в Венгрии дал повод Бенешу требовать у ПМК изменить характер и площадь контролируемых ЧСР территорий. Бенеш настаивал на оккупации Подкарпатской Руси, расширении словацких границ, а также гарантий, что эта линия станет в будущем государственной границей (Dejmek, 2001: 268–271).

Не получив признания Венгрией новой демаркационной линии, румынские войска начали наступление 15 апреля 1919 года. Войска ЧСР, намереваясь стратегически выгодно изменить демаркационную линию с Венгрией, также начали операцию против ВСР и 27 апреля 1919 года перешли в наступление на Мишкольц и на Подкарпатскую Русь. Неспособность Венгрии оказать сопротивление заставила Куна 1 мая 1919 года принять требования Антанты (Ádám, 1999: 287–288). Получив удовлетворение своих претензий, Великие державы направили Венгрии приглашение на ПМК на 15 мая 1919 года (Ádám, 1999: 291). Это послание, тем не менее, было передано в Будапешт со значительным опозданием, и на тот момент приглашение уже потеряло силу.

1 мая 1919 года Кун отправил телеграмму чехословацкому, румынскому и сербскому правительствам, где без возражений признавал их "территориально-национальные" требования. В ответ Кун требовал прекращение интервенции (Ádám,

1999: 288–289). Более того, Масарику Кун предлагал заключить договор о свободном транзите транспорта, а также договор об охране национальных меньшинств (Dejmek, 2001: 303–304). Тем временем чехословацкие и румынские войска продолжали наступление, заняв Подкарпатскую Русь, Мишкольц и выйдя к реке Тиса. Так и не получив задержанный в Вене ответ Антанты, 10 мая 1919 года венгерские войска начали контрнаступления против румын. После этого ВСР стала рассматриваться как "агрессор", и приглашение на ПМК потеряло силу (Romsics, 2006: 136–137).

20 мая 1919 года Красная армия ВСР начала контратаку против чехословацких войск. Венгерское наступление проходило успешно и развернулось в трех направлениях: на Мишкольц-Кошицы, на Лученец и на Левицы. К концу мая 1919 года Красная армия заняла Восточную Словакию. Параллельно в структурах ВКП начал разрабатываться план создания суверенного советского режима в Словакии, который также отражал поступавшие из Москвы рекомендации (Ďurišin, 2010: 378). Итальянцы, не прерывая свои контакты с Будапештом, обеспечили поставки оружия в ВСР (Ádám, 1999: 307–308). Существовали также подозрения, что успехи венгров при наступлении в Словакии во многом были связаны с помощью итальянской военной миссии в ЧСР, возглавлявшей группу чехословацких войск в Словакии. В результате этих обвинений итальянская военная миссия в ЧСР была ликвидирована в мае 1919 года (Nagy, 1982: 201–226).

Чехословацкая дипломатия попыталась использовать венгерское наступление в Словакии для оправдания новых территориальных претензий. 5 июня 1919 года Масарик предложил Бенешу согласовать на ПМК оккупацию правого берега Дуная между Братиславой и Комарно и перенос линии демаркации к городу Вац, находящемуся всего в 30 км. от Будапешта. Масарик даже рассматривал вариант временного занятия Будапешта (Dejmek, 2001: 346) и считал актуальным вновь поднять перед ПМК проект "славянского коридора" (Dejmek, 2001: 352–353).

Тем не менее великие державы, желая скорейшей стабилизации Централь-ной Европы, удовлетворили новые претензии ЧСР только частично. Пытаясь погасить вооруженный конфликт, Верховный Совет ПМК сообщил 13 июня 1919 года ЧСР и Румынии окончательную линию демаркации в Венгрии, которая в основном повторяла демаркационную линию от 23 декабря 1918 года в Словакии и расширяла чехослоцвакую оккупацию на Подкарпатскую Русь (Dejmek, 2001: 299–300). 16 июня 1919 года Кун сообщил Антанте и ЧСР о начале вывода венгерских войск из Словакии (Dejmek, 2001: 374). Тем не менее бои между армиями ЧСР и ВСР продолжались. Обе стороны обвиняли друг друга в невыполнении перемирия и не желали складывать оружие (Dejmek, 2001: 379). Только 24 июня 1919 года Кун дал окончательный приказ венгерским войскам покинуть территорию Словакии (Ádám, 1999: 322–323).

В день предполагаемого начала эвакуации Красной Армии из ЧСР,

16 июня 1919 года в занятом венгерской армией Прешове была провозглашена Словацкая Советская Республика (ССР), которая объявила о своей ориентации на советские режимы в России и Венгрии (Ďurišin, 2010: 380–381). Предполагается, что среди словацких коммунистов также существовали амбиции установить коммунистический режим на территории всей Чехословакии. Тем не менее эвакуация венгерских войск привела к падению ССР, чье правительство покинуло территорию Словакии вместе с последними частями венгерской Красной Армии 1 июля 1919 года. Говоря о правовых отношениях между ССР и ВСР, вероятно, следует согласиться, что Венгрия признавала независимость Советской Словакии, поскольку в принятой 29 июня 1919 года конституции ВСР, помимо русинской и немецкой автономии, Словакия как отдельная область не упоминалась (Pastor, 2003: 7).

Между тем, невзирая на протесты ПМК, наступление румынской армии вглубь Венгрии продолжалось. Предвидя военный коллапс советского режима, 1 августа 1919 года правительство Куна подало в отставку, передав власть социал-демократам, которых возглавил Дьюла Пейдль (венг. Peidl Guyla). В Праге приветствовали уход коммунистов с политической сцены Венгрии. Премьер-министр ЧСР Властимил Тусар (чешск. Vlastimil Tusar), встретившись с венгерским посланником Крейчи, передал ему, что в случае стабилизации власти социалистов и укрепления республиканского режима в Венгрии ЧСР будет готова установить с ней дружественные дипломатические и экономические отношения (MOL, f. KÜM. K 96., cs. 1, 1919, 2 tétel, I–II. Доклад о встрече Р. Крейчи с В. Тусаром. Август 1919 года. o. 428]. Вместе с тем ЧСР, пользуясь "венгерским хаосом", ввела свои войска в Шальготарьян, нарушив таким образом линию от 13 июня 1919 года, что вызвало новое недовольство ПМК (Ádám, 2004: 62–63).

Таким образом венгерская попытка силового сопротивления нажиму Антанты потерпела полное фиаско. В результате прошедших в мае-августе 1919 года боев Румыния заняла центральную часть Венгрии, а Чехословакия, с разрешения ПМК, оккупировала Подкарпатскую Русь.

IV. Фельвидек и Чехословакия в политике Венгрии в августе-декабре 1919 года

На момент падения ВСР территория ("исторической") Венгрии оказалась разделена на шесть зон. В Словакии и Подкарпатской Руси утвердилась чехословацкая администрация, румынские войска контролировали венгерские территории к востоку от Дуная (Трансильвания и Альфёльд), сербские власти закрепились к югу от линии рек Драва–Печ–Бая–Сегед. Остаток формально подчинялся венгерскому правительству, находящемуся в Будапеште, на практике же на западном берегу Дуная главенствующее положение занимала Национальная Армия адмирала Миклоша Хорти (венг. Horthy Miklós) (Zeidler, 2009: 25–26).

Падение советского режима в Венгрии завершилось вводом 4 августа 1919 года румынских войск в Будапешт. При их поддержке 6 августа 1919 года власть перешла в руки эрцгерцога Йозефа Августа Габсбурга, который назначил Иштвана Фридриха (венг. Friedrich István) главой кабинета министров. Фактическая реставрация дома Габсбургов в Венгрии вызвала негодование ПМК (Ádám, 2004: 30–32) и чехословацкой дипломатии (Ádám, 2004: 43–45), чьи энергичные протесты вскоре заставили Й. Габсбурга отойти от власти. И. Фридрих, тем не менее, сохранил свой пост.

Румыния, продвинув свои войска вплоть до Балатона, предложила правительству Фридриха объединить две страны на основе персональной унии (jkv.1919.08.16/§ 1). В этом случае Бухарест обещал вернуть территории с преимущественно мадьярским населением, намекая даже на всю Трансильванию (jkv. 1919.08.19/§ 2). Тем не менее правительство Фридриха колебалось. По информации МИД Франции, Фридрих склонялся к созданию венгеро-румыно-польского союза под предводительством Италии. Этот блок планировалось направить против ЧСР (Ádám, 2004: 86) и отторгнуть в пользу Венгрии Словакию (Ádám, 2004: 114–115, 120).

В конце сентября 1919 года вместе с открытием официальных переговоров с Румынией о создании персональной унии венгерское правительство начало новую “словацкую акцию”, направленную на возвращение отторгнутых ЧСР территорий. Для ее обеспечения в Министерстве национальных меньшинств было образовано новое отделение – Главный словацкий отдел (венг. Tót főosztály, слов. Slovenské hlavné oddelenie) (jkv. 1919.09.22/§ 2, 10), в чьи задачи входило распространение провенгерской пропаганды среди словаков ЧСР и Венгрии, а также ведение переговоров со словацкими политиками в целях обеспечения возвращения Словакии в состав Венгрии. Под опекой отдела в декабре 1919 года в Будапеште была создана Венгеро-словацкая народная партия (венг. Magyarbarát Tót Néppárt, слов. Uhorsko-slovenská ľudová strana), выступавшая за сохранение единства словаков и венгров (Michela, 2009: 67). Также в конце сентября 1919 года, демонстрируя свои симпатии к словацкой культуре и языку, правительство Фридриха постановило создать кафедру словацкого языка и литературы в Научном университете Будапешта (jkv.1919.09.22/§ 10).

Благодаря договоренности с Польшей, Венгрия приступила к формированию в Галиции “словацких легионов”, которые должны были стать ударной силой при “возвращении” Словакии. В ответ на польскую помощь Будапешт был согласен с передачей Польше в будущем словацких городов Спиша и Оравы. Правительство также начало финансирование словацких политиков, сплотившихся вокруг Карола Булиссы (слов. Karol Bulissa), приступившего к созданию в конце сентября 1919 года “словацкого правительственного совета” (венг. Tót kormányzó tanács) (jkv.1919.09.22/§ 2). Публично Булиссы требовал проведения плебисцита о самоопределении в Словакии (Michela, 2009: 58–59).

Фридрих также надеялся повлиять на решения ПМК через отправляемые делегации национальных меньшинств из исторической Венгрии. Для этих целей русинам было выделено 1 млн. венгерских крон, а словацкие и немецкие политики получили по 500 тыс. крон (jkv. 1919.09.20/§ 11). Весьма вероятно, что путешествие в Париж словацких депутатов чехословацкого революционного парламента Андрея Глинки (слов. Andrej Hlinka) и Франтишка Йеглички (слов. František Jehlička) в первой половине сентября 1919 года также было спонсировано правительством Фридриха. Глинка и Йегличка хотели представить ПМК меморандум, критикующий "чешскую оккупацию" и требующий проведения плебисцита о самоопределении в Словакии (Michela, 2009: 48–49).

Тем временем осенью 1919 года проект унии с Румынией потерял актуальность для Венгрии. Спровоцировав отрицательную реакцию Франции, Великобритании и США, он получил первую трещину. Отставка правительства Иона Брэтиану (рум. Ion Brătianu) в Бухаресте, а также эвакуация румынских частей из Венгрии и последовавший ввод венгерской Национальной Армии М. Хорти в Будапешт 14 ноября 1919 года, окончательно сняли вопрос объединения двух стран с повестки дня (Romsics, 2005b: 142–159).

Торопя Румынию и ЧСР вывести свои войска за демаркационную линию от 13 июня 1919 года, Антанта одновременно оказывала "содействие" в целях отставки Фридриха и формирования нового коалиционного правительства (Ádám, 2004:131–139). В результате в Будапеште было сформировано коалиционное правительство Каройи Хусара (венг. Huszár Károly), которое было признано де-факто ПМК 25 ноября 1919 года (Ádám, 2004: 154–155). 2 декабря 1919 года Венгрия была (во второй раз) приглашена на ПМК.

В коалиционном правительстве Хусара по отношению к ЧСР высказывались два противоположных подхода: или противостоять чехословацкой оккупации в Фельвидеке, или налаживать экономические отношения с ЧСР без признания новых границ. Учитывая приближение зимы, получение угля опять приобретало первостепенное значение, и "дружественный" подход к ЧСР временно одержал вверх. В результате 28 ноября 1919 года Венгрия заключила с ЧСР соглашение о поставках угля, и премьер-министр Хусар, опасаясь его аннулирования, призывал правительство воздерживаться от ревизионистских заявлений, которые могли вызвать критику ЧСР (jkv. 1919.11.28/§ 2).

28 ноября 1919 года Хорти представил новому правительству собственную внешнеполитическую программу, нацеленную на возвращение оккупированных территорий, в первую очередь Трансильвании. Вместе с тем, поскольку Румыния на тот момент обладала значительным военным потенциалом, Хорти предлагал провести первую акцию против Чехословакии. Военную операцию в ЧСР Хорти предлагал вести при помощи "словацких рук". Играя на противоречиях в чешско-словацких отношениях, Хорти собирался использовать влияние словацких автономистов (на-

пример, Андрея Глинки), согласных на возвращение Словакии в состав Венгрии. Организуемый в Польше 10-тысячный добровольческий словацкий легион должен был ударить по ЧСР с севера. Второй словацкий легион Хорти предлагал сформировать в Венгрии. В случае если чехословацкая армия начала бы отступление из Словакии и Подкарпатской Руси, венгерская армия должна была бы произвести нападение на Братиславу, Комарно и Штурово. Параллельно Хорти предлагал поддерживать ирредентистские организации в ЧСР и установить контакт с судетскими немцами (Nemes, 1953: 239–248).

19 декабря 1919 года правительство Хусара, рассматривая перспективы Венгрии, обсудило две возможные внешнеполитические концепции: ориентация на Королевство СХС, ЧСР и Францию или же ориентация на Румынию, Италию и Великобританию. Первый вариант якобы сулил хорошие отношения с Антантой (ввиду доминирующего положения Франции), возвращение Баната, поставки продовольствия из Сербии, получение угля, а может быть и некоторых территорий от ЧСР (jkv. 1919.12.19/§ 1). Вероятно, следуя выводам совещания, 20 декабря 1919 года министр иностранных дел Венгрии Йожеф Шомшич (венг. Somssich József) проинформировал чехословацкого поверенного в делах Вацлава Лейханца (чешск. Václav Lejhanec) о желании установить дипломатические отношения с ЧСР и двигаться далее к доброжелательному соседству. Вместе с тем предложения Шомшича не вызвали отклика у В. Лейханца, который следовал инструкциям, требующим сохранить венгеро-чехословацкие отношения в “замороженном” состоянии (Dejmek, 2011: 219–222).

Крошечным сигналом потепления отношений между странами стало согласие ЧСР на открытие в Праге венгерского паспортного агентства в начале 1920 года. Ввиду отсутствия на тот момент венгерской дипломатической миссии в ЧСР, МИД Венгрии планировал уполномочить агентство не только выдавать паспорта и визы, но и защищать интересы “венгерских соотечественников” в ЧСР, а также вести политические и хозяйственные переговоры (jkv. 1920.02.29/§ 2). В конце января 1920 года из ЧСР в Венгрию также поступило предложение начать обсуждение некоторых экономических вопросов (jkv. 1920.01.28/§ 24).

V. Неудачные попытки Венгрии возвращения Фельвидека накануне подписания Трианонского мирного договора (январь-август 1920 года)

Отсутствие надежд на реальное улучшение отношений с Прагой, видимо, подталкивало Будапешт к продолжению попыток возвращения Верхней Венгрии. 7 января 1920 года Хусар констатировал на заседании правительства, что ситуация в Словакии “взрывоопасна”, и словацкие политики все больше склонялись к идее вернуться в состав Венгрии (jkv. 1920.01.07/§ 14).

Идя навстречу словацким ожиданиям, а также желая оправдать на ПМК проведение плебисцита о са-

моопределении в "Верхней Венгрии", 9 января 1920 года правительство Хусара приняло закон об автономии Словакии в ее этнографических границах, с самоуправлением в сферах образования, суда, религии, социального обеспечения и гарантией создания отдельного парламента и полиции (jkv. 1920.01.09/§ 3). После того, как 1 марта 1920 года новый венгерский парламент избрал Хорти регентом Венгрии и в стране было номинально восстановлено конституционное правление, 15 марта 1920 года действительность закона о словацкой автономии была подтверждена (jkv. 1920.03.15/§ 7). Вместе с тем правительство предполагало, что в случае возвращения Словакии в состав Венгрии действительные рамки автономии могли быть уменьшены (jkv. 1920.04.30/§ 3).

В начале 1920 года организационный центр связанной с Будапештом "словацкой акции" переместился в Польшу. 17 апреля 1920 года бывший депутат чехословацкого парламента Йегличка создал в Кракове Словацкий Национальный Совет (слов. Slovenská národná rada), которому отводилась роль временного правительства Словакии после ее "освобождения". Параллельно в начале апреля 1920 года в Будапеште был создан Верхневенгерский комитет (слов. Hornouhorský komitét, венг. Felvidéki komitét), занимавшийся созданием подпольной военной организации в Словакии, кооперацией с подобными частями в Польше, а также распространением пропаганды в ЧСР (Michela, 2009: 110–115, 129–130).

Несмотря на непризнание Венгрией отделения Словакии и Подкарпатской Руси, весной 1920 года венгерское правительство начало тайно поддерживать организацию официальных венгерских политических партий в ЧСР. Это решение Будапешта было связано с проводимыми в апреле 1920 гогда первыми парламентскими выборами в Чехословакии. Особенно активно Будапешт финансировал избирательную кампанию Краевой христианско-социалистической партии (венг. Országos keresztényszocialista párt), которая набрав 10% (140 тыс.) голосов в Словакии, получила 5 депутатских мандатов в парламенте ЧСР. В свою очередь, стараясь свести число венгерских оппозиционных депутатов к минимуму, чехословацкие власти предприняли контрмеры, отменив регистрацию Венгерской Национальной Партии (венг. Magyar Nemzeti Párt) (Angyal, 2002: 56–62) и арестовав 200 венгерских политиков. Реагируя, Будапешт пытался обратить внимание великих держав на репрессии в ЧСР (Deák, 1939: 243–244). По венгерской информации, непрекращающийся поток арестов привел к тому, что к концу мая 1920 года в ЧСР в заключении находилось более 2500 венгров (Deák, 1939: 315–316).

Венгерская точка зрения на заключение мирного договора, официально представленная в январе 1920 года на ПМК, сводилась к двум взаимодополняющим тезисам. Исходный постулат сводился к требованию уважения "исторических" границ Венгрии. Тем не менее, в случае их изменения, Венгрия настаи-

вала на проведении новых границ с помощью локальных плебисцитов. Венгерская делегация в Париже, возглавляемая графом Албертом Аппоньи (венг. Apponyi Albert), уделила особое внимание занятым ЧСР территориям. В противоположность ЧСР, созданной как централистское государство, Венгрия обещала предоставить автономию Словакии. Особый акцент в венгерских пожеланиях был сделан на то, что предлагаемые Венгрии границы передавали большое число этнических венгров иностранным государствам, а также нарушали транспортные и экономические связи региона (Michela, 2009: 82–83, 86).

В тени ПМК в начале 1920 года в Париже развернулись секретные франко-венгерские переговоры. Исходным пунктом переговоров были предложения Франции предоставить Венгрии свою протекцию, в случае окончания венгерских попыток сближения с Румынией (Deák, 1939: 94–96). В ответ Будапешт рассчитывал, что Франция окажет давление на ЧСР (а также Румынию и Королевство СХС) чтобы они отступились от некоторых территорий. За основу переговоров в начале 1920 года в Париже было принято возвращение Кошиц Венгрии и проведение плебисцита о самоопределении в Подкарпатской Руси (Deák, 1939: 253–255).

Начало французского заигрывания с венгерским правительством объяс-ня-лось прошедшей сменой политического руководства Третьей республики. Занявший пост премьер-министра в январе 1920 года, Александр Мильеран (фр. Alexandre Millerand) считал, что государства-наследницы Дунайской монархии должны были образовать военно-политический блок (где Венгрии отводилось привилегированное положение), способный оказывать давление на Германию и служить “санитарным кордоном” против Советской России. На фоне идущей с 1919 года польско-советской войны в Венгрии намеревались использовать французские стратегические интересы в своих целях (Ádám, 2004: 275). Неудивительно, что в этом ключе ЧСР постоянно обвинялась Венгрией в панславизме, большевизме и симпатиях к Германии и Советской России (Ádám, 2004: 220–221). В первой половине апреля 1920 года премьер-министр Венгрии Шандор Шимоньи-Шэмадам (венг. Simonyi-Semadam Sándor) начал настойчиво обращать внимание французов на то, что возвращение “северных провинций” и установление Венгрией общей границы с Польшей упрочнило бы складывающийся в Центральной Европе антисоветский и антигерманский блок (Ádám, 2004: 270–272).

Отражая определенные успехи венгерской дипломатии, великие державы вновь подняли весной 1920 года вопрос о границах Венгрии. Британцы и итальянцы подвергли особой критике передачу Житного острова ЧСР. Несмотря на решение оставить принятые в июне 1919 года границы неизменными, великие державы дополнили 6 мая 1920 года текст мирного договора сопровождением (так называемое “письмо Мильерана”), где говорилось о возможности коррекции границ после подписания мира (Ádám, 2004: 286–288).

В Венгрии, тем не менее, не собирались переходить к однозначной ориентации на Францию, ставя ее в прямую зависимость от достигнутых практических результатов. Занявший кресло министра иностранных дел 19 апреля 1920 года, Пал Телеки в одной из своих первых инструкций отмечал, что привязанность Будапешта к Парижу могла поссорить Венгрию с Германией, Италией и Россией, которые виделись министру "ключевыми игроками" в решении территориальных претензий Венгрии к ЧСР, Королевству СХС и Румынии (Michela, 2009: 91). 12 мая 1920 года венгерское правительство выставило свой проект сотрудничества с Францией, который включал исправления границ согласно этническим данным (статистики 1910 года), предоставление автономии Трансильвании и проведение плебисцитов в Западной Венгрии и Банате. Касаясь ЧСР, Венгрия настаивала на возвращении территорий к югу от линии Братислава–Банска–Штявница–Кошицы–Мукачево, а также плебисцитов в Восточной Словакии и Подкарпатской Руси (Michela, 2009: 96).

Планы Будапешта по возвращению Восточной Словакии и Подкарпатской Руси находили особую отзывчивость в Варшаве. В ответ на заключение антисоветской конвенции с Будапештом поляки обещали в мае 1920 года способствовать созданию общей границы с Венгрией (Ádám, 2004: 285). Согласно планам Хорти, Варшава также должна была обеспечить нейтралитет Румынии на случай конфликта Венгрии и ЧСР и помочь с организацией словацких легионов в Польше. Венгрия, в свою очередь, планировала предоставить Польше 30-тысячную армию для борьбы против Советской России (Boros, 1970: 224–225). Параллельно в Будапешт поступали предложения протекции от Италии. В Риме были готовы поддерживать венгерский ирредентизм и словацкий сепаратизм внутри ЧСР, а также способствовать предоставлению автономии Трансильвании (Deák, 1939: 421–423) и сохранению Румынией нейтралитета в случае конфликта Венгрии с ЧСР (Nemes, 1953: 414–416).

В обстановке подготовки нападения на ЧСР венгерские представители 4 июня 1920 года подписали в версальском дворце Большой Трианон мирный договор, который прописывал отказ Венгрии от Словакии и Подкарпатской Руси (и их объединение с ЧСР), Трансильвании, Баната, Хорватии и Славонии, Западной Венгрии. В целом площадь королевства сокращалась с 325 тыс. км^2 до 93 тыс. км^2, а население с 20 млн. до 7,6 млн. человек. Согласно статистике 1910 года, на "потерянных территориях" проживало 3,3 млн. этнических венгров. Тем не менее, подпись под текстом мирного договора не означала одновременного отказа Венгрии от этих территорий, поскольку вплоть до вступления договора в силу (что произошло 26 июля 1921 года) в Будапеште официально продолжали считать Словакию и Подкарпатскую Русь частями Венгрии, которые находились под чехословацкой оккупацией.

При приближении польско-советского фронта в июле 1920 года к Карпатам, Будапешт предложил

Антанте задействовать свою армию против Советов, транспортировав ее в Польшу или используя ее для охраны горных перевалов в ЧСР. 7 июля 1920 года ключевые министры Венгрии согласились в необходимости проведения военных операций на границах Карпат (jkv. 1920.07.07/§ 2). И в Праге, и в Париже догадывались, что венгерские войска, оказавшись в Словакии и Подкарпатской Руси, постарались бы воссоединить эти территории с Венгрией (Ádám, 2006: 14). Президент ЧСР Масарик однозначно трактовал это предложение как венгерскую попытку возвращения Словакии (Ádám, 2006: 23). Тем не менее, Франция не отвергла венгерские предложения окончательно (Ádám, 2006: 22), считая, что Карпаты не должны были попасть в руки большевиков (Ádám, 2006: 23–25). Чехословаки, напуганные возможностью венгерского вторжения, ускорили проходящие переговоры с КСХС и подписали 14 августа 1920 года договор, гарантировавший обеим сторонам взаимную поддержку против нападения Венгрии.

В начале августа 1920 года венгерская риторика, обращенная к Парижу, стала звучать более настойчиво. Занявший кресло премьер-министра Пал Телеки (венг. Teleki Pál) рисовал необходимость защиты Карпат и указывал на начавшееся проникновение социалистических настроений в Словакию (Ádám, 2006: 33, 41–42). Тем не менее, после начала отступления Красной Армии и подписания чехословацко-югославского договора, венгерская помощь потеряла свою актуальность. Уже 12 августа 1920 года П. Телеки признал провал профранцузской ориентации. Телеки предлагал пересмотреть дальнейшую внешнюю политику королевства и призвал отказаться от официальной поддержки Польши и “не лязгать саблями”, что означало временный отказ от силового возвращения Фельвидека (jkv. 1920.08.12/§ 1, 2).

Ввиду заключения чехословацко-сербского союза, внешнеполитические усилия Венгрии сосредоточились на улучшение отношений с Румынией. В результате в начале сентября 1920 года Будапешт пообещал оказывать Румынии военную помощь в случае нападения Советской России, а также подтвердил отказ от Трансильвании. Бухарест, в свою очередь, обязывался соблюдать нейтралитет при начале войны между Венгрией и одним из ее соседей (Romsics, 2005b: 162).

Таким образом, прошедшая летом 1920 года военно-дипломатическая лихорадка наложила сильный отпечаток на обоюдное восприятие Венгрии и ЧСР. Подписание Трианонского мира, провал плана возвращения Словакии с помощью Франции, укрепление чехословацко-югославского союза, безусловно, сокращали шансы Венгрии добиться изменения границ с ЧСР силовым путем. С другой стороны, дипломатические успехи Венгрии в отношениях с Польшей, Румынией и Италией, очевидно, заставляли чехословацкую дипломатию “быть на чеку” и искать способы примирения с Венгрией. В августе 1920 года привычная канва дипломатических отношений между ЧСР и Венгрией заметно изменилась.

Прага начала посылать в Будапешт дружественные знаки, и 15 августа 1920 года ЧСР признала Венгрию дефакто и аккредитовала венгерского посланника Ласло Тахи (венг. Tahy László) в Праге (Deák, 1939): 571). В сентябре 1920 года Бенеш предложил Венгрии начать переговоры по делимитации границы и даже торопил повысить отношения на уровень де-юре (Deák, 1939: 623).

В свою очередь безуспешность попыток удержания Словакии и Подкарпатской Руси (1918–1920 годов) подтолкнул венгерское правительство пересмотреть основы своей внешней политики. В конце лета 1920 года масштабные ревизионистские цели были убраны с повестки дня. Ратификация Трианонского договора Венгрией 15 ноября 1920 года подтвердила, что страна была (временно) согласна признать новое размежевание в Карпато-Дунайском регионе. Новый подход Венгрии к ведению внешней политики привел к улучшению отношений с ЧСР и трем раундам переговоров на уровне министров иностранных дел в марте, июне и сентябре 1921 года. В результате относительного потепления двухсторонних отношений в феврале 1922 года Венгрия и Чехословакия заявили о взаимном дипломатическом признании.

Сравнительно спокойный период чехословацко-венгерских отношений за-вершился в конце 1920-х годов, когда Венгрия, упрочнив свое международное положение (в первую очередь благодаря союзу с Италией с 1927 года), вновь стала открыто призывать к ревизии трианонских границ. Осенью 1938 года, когда ЧСР оказалась сотрясена внутренним и внешнеполитическим кризисом, Будапешту (при поддержке Италии и Германии) удалось принудить Прагу к передаче южнословацких и южноподкарпаторусских районов с мадьярским большинством (12 тыс. км^2 с 1 млн. населения). В дальнейшем Будапешт добился еще нескольких ревизионистских успехов – в марте 1939 года Венгрия аннексировала Подкарпатскую Русь, в августе 1940 года вернула Северную Трансильванию, а в апреле 1941 года присоединила Барань. Тем не менее, все эти территориальные наращивания были ликвидированы после Второй мировой войны и Венгрии были вновь навязаны границы аналогичные трианонским.

Литература

1. Ádám, Magda (szerk) (1999). *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről (1918–1919).* K. I. Budapest: Akadémia.
2. Ádám, Magda (szerk) (2004). *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről (1919–1920).* K. II. Budapest: Akadémia.
3. Ádám, Magda (szerk) (2006). *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről (1920–1921).* K. III. Budapest: Akadémia.
4. Angyal, Béla (2002). *Érdekvédelem és önszervezõdés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetébõl 1918–1938.* Galánta – Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

5. Balogh, Sándor (szerk) (2002). *A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993.* Budapest: Napvilág.
6. Beneš, Edvard (1916). *Détruizes l'Autriche-Hongrie ! Le martyre des Tchéco-Slovaques á travers l'histoire.* Paris: Librairie Delagrave.
7. Boros, Ferenc (1970). *Magyar-Csehszlovák kapcsolatok 1918–1921-ben.* Budapest: Akadémia.
8. Deák, Francis (ed). (1939). *Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary.* Budapest: Royal Hungarian Ministry for Foreign Affairs.
9. Dejmek, Jindřih (ed) (2001). *Československo na pařízské mírové konferenci. 1918–1920.* Sv. I. Praha: Karolinum.
10. Dejmek, Jindřih (ed) (2011). *Československo na pařízské mírové konferenci. 1918–1920.* Sv. II. Praha: Karolinum.
11. Ďurišin, Martin (2010). "K otázke štátoprávneho postavenia Slovesnkej Republiky Rád v roku 1919", *Annales Historici Presovienses.* 9: 283–306.
12. Fedinec, Csilla (2002). *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Galánta – Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
13. Krajčovičová, Natália (2009). *Slovensko na ceste k demokracii.* Bratislava: Prodama.
14. Nagy, Zsuzsa (1982). "Italian National Interests and Hungary in 1918-19" in Bela K. Kiraly and Peter Pastor (eds) *Essays on War World I: Total War and Peacekeeping: A Case Study on Trianon.* New York: Brooklyn College Press.
15. MOL (Magyar Országos Levéltár), K. 27. Magyar Minisztertanácsnak Jegyzőkönyve. 1916.01.15 (§31), 1916.10.13 (§18), 1918.02.07 (§28, 29), 1918.08.31 (§23), 1918.10.20 (§1, 11), 1918.10.31 (§1), 1918.11.05 (§ 4, 5, 7, 10), 1918.11.08 (§ 9), 1918.11.08 (§ 13, 21), 1918.11.09 (§ 21), 1918.11.12 (§ 21), 1918.11.13 (§ 7), 1918.11.14 (§ 6), 1918.11.15 (§ 11), 1918.11.18 (§ 13), 1918.11.20 (§ 10), 1918.11.23 (§ 4), 1918.11.28 (§ 1), 1918.11.29 (§ 1), 1918.12.01 (§ 6), 1918.12.03 (§ 4), 1918.12.04 (§ 3), 1918.12.17 (§ 6, 7), 1918.12.21 (§ 5), 1918.12.28 (§ 4), 1919.01.23 (§ 16), 1919.02.12 (§ 67); 1919.02.19 (§ 21), 1919.03.08 (§ 11, 63), 1919.03.08 (§ 63), 1919.03.20 (§ 1), 1919.08.16 (§ 1), 1919.08.19 (§ 2), 1919.09.20 (§ 11), 1919.09.22 (§ 2, 10), 1919.09.30 (§ 8), 1919.11.28 (§ 2), 1919.12.19 (§ 1), 1920.01.07 (§ 14), 1920.01.09 (§ 3), 1920.01.28 (§ 24), 1920.02.29 (§ 2), 1920.03.15 (§ 7), 1920.04.30 (§ 3), 1920.07.07 (§ 2), 1920.08.12 (§1, 2).
16. MOL (Magyar Országos Levéltár), f. KÜM. K 96., cs. 1. (Pragai követség), 1919, 2 tétel, I–II. Доклад о встрече венгерского посланника в Праге Р. Крейчи с премьер-министром В. Тусаром. Август 1919 года. Документ без даты и подписи. Old. 428.
17. MOL (Magyar Országos Levéltár), f. KÜM. K 96., cs. 1. (Pragai követség), 1919, 2 tétel, I–II. Письмо венгерского посланника в Праге Р. Крейчи советнику премьер-министра Чехословакии от 17 февраля 1919 года. No 114/1919, old. 325–329.
18. Michela, Miroslav (2009). *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918–1921.* Bratislava: Kalligram.
19. Nemes, Dezső, szerk. (1953). *Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921.* K. I. Budapest: Szikra.
20. Pastor, Peter (1976). *Hungary between Wilson and Lenin. The Hungarian Revolution of 1918-1919 and the Big Three.* New York: Colombia University Press.
21. Pastor, Peter (2003). "Major trends in Hungarian Foreign Policy from the Collapse of the Monarchy to the Peace Treaty of Trianon", *Hungarian studies,* 17. (1): 3–12.
22. Romsics, Ignác, szerk. (2000). *Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1914–1999.* K. I. Szerk. Budapest: Osiris.
23. Romsics, Ignác (2004). *Múltról a mának*. Budapest: Osiris.
24. Romsics, Ignác (2005a). *Bethlen István.* Budapest: Osiris.
25. Romsics, Ignác (2005b). *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest: Osiris.
26. Romsics, Ignác (2006). *Trianonská mierová zmluva.* Bratislava: Kalligram.

27. Romsics, Ignác (2010). *Magyarország története a XX. században.* Budapest: Osiris.
28. Szarka, László (1994). "Iratok az 1918. novemberi aradi magyar-román targyálások történetéhez", *Regio. Kisebbség, politika, társadalom.* 5 (3): 140–166.
29. Uslu, Ates (2007). "«Nous sommes les amis de l'Entente». Le comte Mihaly Karolyi dans les annees de la Grande Guerre", *Öt Kontinens,* 5: 263 – 287.
30. Zeidler, Miklós (2009). *Revizios gondolat.* Pozsony: Kalligram.
31. Пушкаш, А. И. (1981). *Внешняя политика Венгрии, ноябрь 1918 – апрель 1927 гг.* Москва: Наука.

©ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Андрей Елисеев

Перспективы рассмотрения вопроса о строительстве Островецкой АЭС в рамках Орхусской конвенции и Конвенции Эспо

Введение

В соответствии с Указом от 15 сентября 2011 года № 418 "О размещении и проектировании атомной электростанции в Республике Беларусь" (Указ, 2011), Беларусь приняла решение о реализации проекта по строительству АЭС на Островецкой площадке в северо-западной части страны. Поскольку Беларусь присоединилась к Орхусской конвенции и Конвенции Эспо, реализация атомного проекта повлекла начало процедур проверки соблюдения Беларусью обязательств в рамках обоих соглашений. Проверка соблюдения Беларусью обязательств в рамках Орхусской конвенции была начата по обращению коалиции неправительственных организаций Европейский ЭКО-Форум в декабре 2009 года. В случае Конвенции Эспо Министерство окружающей среды Литовской Республики подало свое представление[1] на несоблюдение Беларусью обязательств в июле 2011 года, однако сбор информации по проекту Островецкой АЭС органы, созданные в рамках Конвенции Эспо, начали еще в сентябре 2009 года.

На какой стадии находятся процедуры относительно соблюдения Беларусью положений Орхусской конвенции и Конвенции Эспо, и каковы их перспективы? Насколько исправно Беларусь сотрудничает с международными органами? Как особенности политической системы страны влияют на соблюдение Беларусью своих обязательств по конвенциям? Могут ли международные органы, созданные в рамках Конвенции Эспо, запретить Беларуси реализовать атомный проект? Это основные исследовательские вопросы в рамках статьи.

[1] В соответствии с официальной терминологией в рамках процедур Орхусской конвенции, обращение неправительственной организации именуется "сообщение", адресованная правительством какой-либо страны Секретариату Конвенции информация с выраженной озабоченностью относительно соблюдения одной из сторон положений Конвенции носит наименование "представление".

Изучение механизмов Орхусской Конвенции и Конвенции Эспо представляется актуальным для научного сообщества и беларусской общественности не только в связи с реализацией Островецкого атомного проекта, но и для контроля размещения похожих объектов на территории близлежащих стран. Так, Литовская Республика намеревается в ближайшее время начать сооружение Висагинской АЭС на месте ранее закрытой Игналинской АЭС,[2] в нескольких километрах от границы с Беларусью. Комитет по соблюдению Конвенции Эспо также рассматривает информацию, касающуюся продления Украиной ресурса Ровенской АЭС, а также касательно сооружения дополнительных реакторов Хмельницкой АЭС, которые находятся недалеко от границ Польши и Беларуси. Ожидается, что в скором времени обе экологические конвенции будут ратифицированы и Россией.

В связи с тем, что рассмотрение вопроса об Островецкой АЭС[3] в рамках органов по соблюдению Орхусской конвенции и Конвенции Эспо относительно недавнее, существует дефицит научных публикаций по данной теме. Краткая оценка эффективности выполнения рекомендаций органов Орхусской конвенции Беларусью по делу об АЭС представлена в публикации Мариан Деллингер (Dellinger, 2011). Эксперт Светлана Кравченко (Kravchenko, 2007), оценив качество национальных отчетов в рамках Орхусской конвенции, подготовленных до второй сессии Совещания Сторон 2005 года, отнесла Беларусь к наиболее исполнительным странам. Обзор беларусского законодательства в свете Орхусской конвенции представлен в (Макарова, 2007). Изложение принципов Орхусской конвенции относительно проекта Островецкой АЭС через призму участия общественности представлено в исследовании Татьяны Новиковой в рамках проекта Беларусского фонда публичной политики (Новикова, 2010).

Первый раздел кратко описывает процедуры органов, созданных в рамках Орхусской конвенции, и состояние рассмотрения вопроса о строительстве Островецкой АЭС; анализирует механизмы влияния на исполнение правительствами положений Конвенции; определяет, каким образом особенности политического режима Беларуси влияют на правоприменительную практику в сфере международного экологического права.

[2] На общенациональном референдуме в Литве 14 октября 2012 года на вопрос "Я одобряю строительство новой атомной электростанции в Литовской Республике" отрицательно ответили 62,68% жителей, принявших участие в референдуме, 34,09% – положительно. Однако референдум носил консультационный характер и не имел обязательной юридической силы. Правительство Литвы продолжает рассматривать возможность строительства Висагинской АЭС, в том числе совместно с Латвией и Эстонией.

[3] Далее по тексту под “рассмотрением вопроса об Островецкой АЭС” подразумеваются начатые и дальнейшие предполагаемые процедуры относительно соблюдений Беларусью положений Орхусской конвенции и Конвенции Эспо при реализации проекта Островецкой АЭС.

Второй раздел посвящен процедурам органов, созданных в рамках Конвенции Эспо, и рассмотрению ими вопроса об Островецкой АЭС: определяет основные этапы рассмотрения вопроса в Комитете по соблюдению Конвенции Эспо и его выводы; критически рассматривает заявление представителя беларусского правительства о теоретической возможности вынесения Совещанием Сторон Конвенции Эспо запрета на строительство АЭС.

В ***Заключении*** приводятся основные выводы о перспективах рассмотрения вопроса о строительстве Островецкой АЭС в рамках органов Орхусской конвенции и Конвенции Эспо.

I. Рассмотрение вопроса о строительстве Островецкой АЭС в Комитете по соблюдению Орхусской конвенции

Значение Орхусской конвенции, структура и функции органов

Орхусская конвенция, или Конвенция Европейской Экономической Комиссии ООН "О доступе к информации, участию общественности в принятии решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды" была подписана 38 странами в Орхусе, Дания, 25 июня 1998 года (Орхусская конвенция, 1998). В настоящее время 46 государств являются сторонами Конвенции. Беларусь подписала Орхусскую конвенцию (далее в разделе – Конвенция) в декабре 1998 года (Указ, 1998). Присоединение Беларуси к Конвенции было утверждено Указом Президента Республики Беларусь от 14 декабря 1999 года (Указ, 1999), она вступила в силу для Беларуси 30 октября 2001 года.[4]

Цель Орхусской конвенции состоит в *"защите права каждого человека нынешнего и будущих поколений жить в окружающей среде, благоприятной для его здоровья и благосостояния"* (статья 1). Орхусская конвенция явилась первым многосторонним экологическим договором, который не просто определяет права и обязанности государств по отношению друг к другу, но и контролирует обязательства государств по отношению к своим гражданам (Pedersen, 2008: 93). Государство должно своевременно и в понятной форме информировать общественность о возможности участия в процедурах принятия экологических решений, начиная с самых ранних этапов. Общественности предоставляется возможность подачи замечаний и предложений, и в принимаемых госорганами решениях надлежащим образом должны учитываться замечания, высказанные общественностью.

Основной директивный орган Конвенции – Совещание Сторон. Его мандат состоит в постоянном контр-

[4] См. сайт Министерства природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Беларусь. URL (доступ 20.09.2013): http://www.minpriroda.gov.by/ru/napravlenia/mejdunsotr/konvencia#131

оле хода выполнения настоящей Конвенции на основе информации, регулярно поступающей от Сторон Конвенции. Совещание Сторон может в зависимости от конкретного рассматриваемого им вопроса и с учетом причин, степени и периодичности несоблюдения положений Конвенции принять ряд мер в целях обеспечения полного соблюдения положений Конвенции. Самые критичные из возможных мер – заявление о факте несоблюдения Конвенции, вынесение стране предупреждения, временное лишение страны специальных прав и привилегий, предусматриваемых Конвенцией. Совещание Сторон призвано принимать меры не конфронтационного характера.

Свои решения Совещание Сторон, состоящее из представителей всех Сторон Конвенции, принимает на основании докладов и рекомендаций Комитета по соблюдению Орхусской конвенции (далее – *Комитет Орхусской конвенции,* либо *Комитет*). Комитет был учрежден для рассмотрения того, как Стороны Конвенции исполняют свои обязательства по Конвенции. Именно Комитет как орган, осуществляющий несудебный консультационный надзор за выполнением Конвенции, дает начало процедурам рассмотрения соблюдения Конвенции страной. Такие процедуры могут быть инициированы подачей следующих видов обращений:

- Представления (submissions) одной из сторон Конвенции относительно исполнения обязательств другой стороной;
- Представления стороной Конвенции в отношении своих же обязательств;
- Обращения Секретариата Конвенции к Комитету (то есть, по собственной инициативе);
- Сообщения (communications) членов общественности относительно неисполнения какой-либо из сторон своих обязательств.

Дело может быть инициировано любым представителем общественности, причем автор обращения не должен обосновывать наличие своего особого интереса. К четвертой сессии Совещания Сторон (2011 год), Комитет получил 60 обращений, 10 из них – от индивидуальных лиц, одно – от органа местного самоуправления одной из стран, остальные – от неправительственных организаций (Koester, 2011: 196, 201; цит. по Dellinger, 2011: 323). Такое соотношение отражает эффективность вовлечения гражданского общества в сферу контроля за соблюдением Конвенции. Кроме рассмотрения представлений, обращений или сообщений Комитет по просьбе Совещания Сторон готовит отчеты о соблюдении или выполнении положений Конвенции, а также контролирует, оценивает и способствует выполнению и соблюдению требований по предоставлению отчетности.

Эксперты (например, Dellinger, 2011: 323–324) отмечают ряд особенностей Комитета, которые сделали Орхусскую конвенцию довольно уникальным многосторонним экологическим соглашением. Так, члены Комитета выполняют свои функции "в личном качестве", то есть не принадлежат к исполнительной ветви власти стран-участниц Конвенции и являются полностью независимыми

от какого-либо из правительств. Более того, кандидатов в члены Комитета могут номинировать неправительственные организации (НПО). Это способствует участию в процедурах Конвенции заинтересованных сторон с ограниченными финансовыми ресурсами. Наконец, Комитет уникален степенью открытости своих заседаний для наблюдателей, включая представителей НПО.

Механизмы обеспечения выполнения странами взятых на себя обязательств в рамках многосторонних экологических договоров вроде Орхусской конвенции представляют собой особую проблемную сферу. Современные соглашения такого рода избегают традиционных конфронтационных методов правоприменения. Ряд экспертов (O'Connell, 1995; Brunnée, 2006) считают, что более гибкие, неконфронтационные подходы в экологической сфере на практике более эффективны. Считается, что неисполнение положений соглашения редко является преднамеренным и умышленным действием, но в большинстве случаев объясняется отсутствием возможности исполнить взятые на себя обязательства в связи с нехваткой необходимых ресурсов, несовершенной национальной правовой системой, либо непредвиденными обстоятельствами (Kravchenko, 2007: 28–29).

В рамках данного подхода Орхусская конвенция (также как и Конвенция Эспо) не является исключением. Согласно статье 15 Орхусской конвенции, Стороны определяют меры неконфронтационного, несудебного и консультативного характера для рассмотрения соблюдения положений настоящей Конвенции. Совещание Сторон может в качестве самых строгих мер сделать заявление о факте несоблюдения Орхусской конвенции либо вынести предупреждение, однако сущность “предупреждения” никогда не была определена по существу в контексте процедуры соблюдения положений конвенции.

Комитет по соблюдению Орхусской конвенции при этом также не является судебной инстанцией, которая рассматривает по существу индивидуальные экологические споры в соответствии с национальным законодательством. Комитет призван гарантировать процедурные условия для исполнения национального экологического законодательства, совместимого с положениями Конвенции. Таким образом, привносимые изменения по существу происходят косвенно, через изменение в национальных процедурах (Dellinger, 2011: 332–333). Более оперативное и эффективное внедрение таких изменений призвано обеспечить в том числе неправительственные организации, сотрудничая с законодателями и чиновниками (Dellinger, 2011: 338).

Положения Конвенции включают формальный обязательный механизм разрешения споров в виде переговоров, который может быть инициирован в случае запроса одной Стороны Конвенции в отношении другой. В случае спора между Сторонами относительно интерпретации либо применения Конвенции, спор можно передать либо в Международный Суд ООН, либо арбитраж, или же он может быть разрешен *“путем*

переговоров или любым другим способом урегулирования споров, приемлемым для участвующих в споре сторон" (статья 16 Конвенции). Для передачи спора в Международный Суд ООН или арбитраж требуется согласие обеих Сторон Конвенции. Однако Беларусь при подписании и ратификации Конвенции не признала ни одно из упомянутых средств урегулирования спора как обязательные для себя.[5]

Влияние политической системы Беларуси на эффективность соблюдения Конвенции

Три важнейших принципа Орхусской конвенции – это доступ граждан к информации, участие общественности в процессе принятия решений и доступ к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды. Данный раздел посвящен вопросу, как особенности политической системы Беларуси влияют на соблюдение ответственными государственными органами данных принципов.

Формально законодательство Беларуси декларирует *доступ граждан к информации.* Право граждан Беларуси получать, хранить и распространять полную, достоверную и своевременную информацию гарантируется Конституцией и Законом "Об информации, информатизации и защите информации" (Закон, 2008). Кроме того, в законе "Об охране окружающей среды" (Закон, 1992) содержатся более подробные требования к экологической информации, ее разновидностям и процедурам ее получения, включая основания для ограничения доступа.

Однако на осуществлении данного права отрицательно сказывается значительная подконтрольность медиасферы. Так, во "Всемирном индексе свободы прессы" организации "Репортеры без границ" Беларусь в 2013 году заняла 157-е место в мире среди 179 стран. Независимые эксперты теоретически могут идентифицировать потенциальные проблемы, но они не получают надлежащее освещение в СМИ в связи с отсутствием развитой независимой медиа-сферы.

Законодательство Беларуси также регламентирует *участие общественности* во всех стадиях обсуждения проектов, оказывающих значительное экологическое воздействие. Важнейшие нормативно-правовые акты, регулирующие участие общественности в принятии решений по вопросам деятельности, подпадающей под действие процедуры оценки воздействия на окружающую среду (ОВОС), включают в себя: "О государственной экологической экспертизе" (вступил в силу 21 мая 2010 года), "Инструкция о порядке проведения государственной экологической экспертизы" (утверждена постановлением № 8 Министерства природных ресурсов и охраны окру-

[5] До настоящего времени такой механизм споров между Сторонами Орхусской конвенции не имел места. Одна из основных причин этого в том, что цель Конвенции состоит в возложении обязательств на Стороны Конвенции по исполнению экологического законодательства в отношении их собственных граждан.

жающей среды от 11 мая 2001 года) и ряд других.

Поскольку трансграничные экологические договоренности, подобно Орхусской конвенции, предполагают подотчетность принимающих решения лиц посредством вовлечения в процесс ОВОС неправительственных организаций, уровень развития гражданского общества и потенциальное влияние на общественность экологических организаций являются важными факторами соблюдения положений Конвенции. Эксперты отмечают (например, Kersten, 2009: 201), что привлечение НПО не обязательно способствует подотчетности государственных органов во всех процессах ОВОС, но в значительном количестве случаев в странах с развитым гражданским обществом способствуют этому.

В Беларуси гражданское общество развито слабо,[6] имеют место репрессии в отношении общественных активистов, в том числе экологов. Местные неправительственные организации, которые занимаются проблемами экологии, имеют весьма ограниченные людские, экспертные и финансовые ресурсы. Государственные органы не относятся к представителям гражданского общества как к партнерам для равноправного и плодотворного сотрудничества и традиционно поддерживают формально независимые неправительственные организации, которые служат механизмом контроля и продвижения государственной политики.

Хотя в своих выводах июня 2011 года в рамках рассмотрения вопроса об Островецкой АЭС Комитет воздержался от признания репрессий в отношении экологических активистов, он оценил такие обвинения в отношении беларусского правительства как "достаточно серьезные". Эксперты Комитета отметили, что *"если предполагаемые факты подтвердятся, речь будет идти о притеснениях в смысле пункта 8 статьи 3"*. Позже Комитет был дополнительно проинформирован про задержания и аресты беларусских экологических активистов в июле 2012 года и запросил у правительства комментарий к этим событиям (Report of the Compliance Committee, 2012). Доклады по результатам 42-го и 43-го заседаний Комитета еще не опубликованы.[7] Не исключено, что Комитетом уже установлено или на одном из последующих своих заседаний будет установлено нарушение Конвенции в связи с репрессиями в отношении активистов (статья 3 пункт 8 Конвенции).

Косвенным, но показательным доказательством неблагоприятных условий деятельности экологических организаций в Беларуси служит тот факт, что еще одно сообщение по вопросу сооружения Немовской

---

6 Согласно Индексу устойчивости НКО (NGO sustainability index), составляемому Агентством США по международному развитию, общий индекс для Беларуси в 2012 году был оценен в 5.8 баллов (для сравнения, Украины – 3.4, России – 4.4 баллов; 1 – наиболее высокий уровень по 7-бальной шкале). URL (доступ 05.01.2014: http://www.usaid.gov/europe-eurasia-civil-society).

7 По состоянию на 10 июля 2013 года.

ГЭС органам Орхусской конвенции было направлено неправительственной организацией на условиях полной анонимности. Причем за весь период деятельности органов Орхусской конвенции ко времени подачи обращения это был первый случай запроса полной анонимности от организации при рассмотрении дела и третий, в котором запрашивалась анонимность полная или частичная (Andrusevych et al., 2011: 176). Запрос на анонимность может быть использован заявителем, в случае, если имеются основания полагать, что обращение в Комитет может привести к санкциям, преследованию либо запугиванию.

Принцип *доступа к правосудию,* выраженный в Орхусской конвенции (статья 9), также не является панацеей для исполнения ее положений, поскольку лица вынуждены полагаться на принципы беспристрастности и справедливости, не присущие судам ряда стран. Как отмечает Чарльз Керстен: *"Ратификация Орхусской конвенции либо подобного соглашения может значительно улучшить процессы проведения трансграничных ОВОС в странах с независимым правосудием. В странах, где независимые суды отсутствуют, судебное производство может оказаться менее эффективным, поскольку правовая система склоняется в пользу правительства"* (Kersten, 2009: 204–205).

Замечание об отсутствии независимости судебной власти является справедливым, в том числе для Беларуси.[8] В итоге механизм ответственности принимающих экологические решения лиц, основанный на независимом правосудии, не срабатывает.

Таким образом, даже в случае наличия искреннего желания у компетентных государственных органов (прежде всего Министерства природных ресурсов и охраны окружающей среды) исполнять положения Орхусской конвенции во всей полноте, объективные особенности политического режима Беларуси этому препятствуют. Соблюдению двух основных принципов Конвенции – доступ к информации и участие общественности в процессе принятия решений – не способствует низкий уровень развития гражданского общества и свободы СМИ. Третий принцип – доступ к правосудию – нивелируется зависимостью судебной ветви власти.

Процедуры органов Орхусской конвенции по Островецкой АЭС

10 декабря 2009 года Европейский ЭКО-Форум,[9] представляющий собой коалицию гражданских и неправительственных организаций, представил Комитету Орхусской конвенции сообщение, в котором утверждалось, что в связи с проектом строительства атомной электростанции Беларусь не выполнила свои обязательства по ряду статей Конвенции.

[8] См., например, отчет: Nations in Transit, 2012.

[9] Европейский ЭКО-Форум (European ECO-Forum) – платформа для совместных действий около 200 экологических организаций в регионе Европейской экономической комиссии ООН.

На своем 26-м совещании (15–18 декабря 2009 года) Комитет в предварительном порядке постановил считать сообщение приемлемым, и после коммуникации с заинтересованными сторонами и проведения расследования к своему 33-му совещанию (27–28 июня 2011 года) утвердил окончательный вариант критических выводов (Findings and recommendations, 2011), рекомендованный Совещанию Сторон к одобрению. На своей четвертой сессии (29 июня – 1 июля 2011 года) Совещание Сторон, на основании выводов и рекомендаций Комитета, приняло критическое решение относительно исполнения Беларусью своих обязательств по Конвенции (Decision IV/9b, 2011). Решение касалось как выводов в отношении строительства Островецкой АЭС, так и более раннего сообщения касательно Немновской ГЭС.

Совещание Сторон указало на нарушение ряда положений Орхусской конвенции, в том числе в связи с тем, что Беларусь должным образом не проинформировала общественность о принятом решении разрешить строительство АЭС и не обеспечила на раннем этапе участие общественности в принятии решения. Совещание Сторон рекомендовало Беларуси принять необходимые законодательные, нормативные и административные меры, а также меры практического характера для обеспечения соблюдения ряда положений Конвенции (Decision IV/9b, 2011).

В соответствии с предложением Совещания Сторон Беларусь разработала План действий по выполнению рекомендаций. Согласно ему, была создана рабочая группа по подготовке предложений по приведению законодательства Республики Беларусь в более полное соответствие с положениями Орхусской конвенции. Также была разработана Концепция подготовки изменений и дополнений в законодательство Беларуси по вопросам участия общественности в принятии решений по видам деятельности, касающимся окружающей среды, и доступа общественности к информации (Письмо, 2013). Итогом такой деятельности стал проект закона (Проект закона, 2012), который учитывает многие рекомендации международных органов в рамках Орхусской конвенции.

Кроме этого, еще в преддверии четвертого Совещания Сторон, в соответствии с постановлением Совета Министров, законодательство об экологической экспертизе было дополнено принципом своевременности и эффективности информирования общественности, закреплен минимальный срок проведения общественных обсуждений, требования к уведомлению об общественных обсуждениях дополнены информацией об органе, ответственном за принятие решения о разрешении строительства объекта, а также ряд других изменений и дополнений (Постановление, 2011).

В настоящее время продолжается обмен корреспонденцией между беларусскими органами и заявителем (Европейский ЭКО-Форум), с одной стороны, и Секретариатом Комитета по имплементации Орхусской конвенции, с другой. После своей 42-й

встречи в конце сентября 2013 года Комитет начал подготовку рекомендаций к пятому Совещанию Сторон, которое продолжит рассмотрение выполнения Беларусью своих обязательств в середине 2014 года в Нидерландах.

На данном этапе прогресс по исполнению Беларусью рекомендаций четвертого Совещания Сторон Орхусской конвенции неоднозначен. С одной стороны, основываясь на внесенных изменениях в законодательство, некоторые эксперты оптимистично оценивают действия правительства, и относят дело Островецкой АЭС к положительным примерам дел в рамках органов Конвенции: *"На фоне явно попустительского отношения ряда стран*[10] *к выводам Комитета, позитивное отношение Беларуси к Орхусской конвенции является важным примером для остальных и показывает, что некоторые страны серьезно относятся к своим обязательствам по международному праву"* (Dellinger, 2011: 342).

В то же время беларусские экологи, эксперты НПО "Экодом", в своем сообщении к Секретариату Конвенции от 15 июня 2012 года, среди прочего, отмечают, что *"за последний год, прошедший с момента выдачи Беларуси рекомендаций Комитетом правоприменительная практика не улучшилась. Наоборот, она изобилует случаями, когда государственные органы и институции принимают экологически значимые решения, игнорируя положения Орхусской конвенции"* (Сообщение, 2012: 2).

Замечание беларусских экологов о негативной правоприменительной практике показательно. Действительно, несмотря на довольно активное изменение своего экологического законодательства в соответствии с рекомендациями международных органов, в его исполнении на практике существуют проблемы. Как показано в предыдущем подразделе, на такую ситуацию влияют особенности политической системы Беларуси. Представляется, что даже в случае реализации Беларусью предписанных законодательных изменений к следующей сессии Совещания Сторон в 2014 году нарушения ряда положений Орхусской конвенции на практике продолжатся, а потому вопрос о строительстве Островецкой АЭС будет и далее оставаться объектом мониторинга Комитета.

II. Рассмотрение дела о беларусской АЭС в рамках Конвенции Эспо

Сущность Конвенции Эспо, структура органов и их функции

Ковенция Эспо, или Конвенция об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте – международное соглашение, инициированное Европейской

[10] Имеются в виду, прежде всего, Казахстан, Украина и Испания, которые в течение многих лет чрезвычайно медленно приводили свое законодательство в соответствие положениям Конвенции после критичных выводов Комитета и решений Совещания Сторон.

экономической комиссией ООН и подписанное в Эспо, Финляндия, в 1991 году, вступившее в силу в 1997 году (Эспо, 1991). В настоящее время Сторонами Конвенции Эспо (далее в разделе – Конвенция) являются 45 государств. Указ Президента Республики Беларусь о принятии Беларусью Конвенции был принят 20 октября 2005 года (Указ, 2005). Конвенция вступила в силу для Беларуси 8 февраля 2006 года.

Цель Конвенции Эспо состоит в обеспечении *"экологически обоснованного и устойчивого развития"* посредством предотвращения, уменьшения и мониторинга значительных вредных видов воздействий на окружающую среду в целом, и в частности в трансграничном контексте. Минимизации негативных последствий, согласно Преамбуле конвенции, призвано способствовать *"пристальное внимание к экологическим факторам на раннем этапе процесса принятия решений, применяя оценку воздействия на окружающую среду"*, которое должно повлечь принятие наиболее обоснованных экологических решений.

Основные механизмы Конвенции для достижения своих целей (Hernandez, 2008: 19):

- обязательство стран проводить процедуру оценки воздействия на окружающую среду (ОВОС), которая должна осуществляться перед принятием решения по предполагаемому объекту и применяться еще на проектной стадии;
- консультации между странами на различных этапах процедуры: уведомление, подготовка отчета об ОВОС, консультации на основе отчета об ОВОС, окончательное решение, послепроектный анализ;
- участие собственной общественности и общественностей затрагиваемых сторон;
- двусторонние и многосторонние соглашения, заключаемые между Сторонами Конвенции под эгидой органов Конвенции;
- урегулирование споров в рамках положений Конвенции.

Процедура ОВОС потенциально опасных проектов, согласно Конвенции, проводится не только внутри государства, но и в сопредельных странах, которые могут быть затронуты воздействием этих объектов. Атомные электростанции находятся в перечне объектов, которые, согласно Дополнению 1 Конвенции, могут воздействовать на сопредельные страны. Страны, ратифицировавшие Конвенцию, обязуются принимать *"все надлежащие и эффективные меры по предотвращению значительного вредного трансграничного воздействия в результате планируемой деятельности, а также по его уменьшению и контролю за ним"* (статья 2 (1)).

Сторона уведомляет затрагиваемые Стороны Конвенции о планируемом виде деятельности, который может оказать значительное вредное трансграничное воздействие (статья 2 (4)). По инициативе любой из затрагиваемых Сторон правительства организуют с ними консультации. Такое же право предоставлено общественности, проживающей в районах, которые, по всей вероятности, будут затронуты деятельностью предполагаемого объекта (статья 2 (6)).

Сторона Конвенции должна сама в разумные сроки до принятия окончательного решения относительно планируемой деятельности проинформировать об этом государства, на которые может быть оказано потенциально значительное вредное трансграничное воздействие (статья 3). В случае выраженного намерения об участии в процедуре ОВОС, страна происхождения должна предоставить соответствующую информацию о такой процедуре и плане деятельности. Эту информацию затрагиваемые Стороны, в свою очередь, распространяют среди своих компетентных органов и общественности, чтобы учесть их замечания.

После завершения подготовки документации об ОВОС страна проводит консультации в отношении потенциального трансграничного воздействия и плана деятельности и мер по его уменьшению либо устранению (статья 5). Стороны Конвенции обеспечивают, чтобы в окончательном решении по планируемой деятельности были должным образом учтены результаты ОВОС, а также замечания по представленной документации, полученные в результате общественных консультаций (статья 6). Более того, по просьбе любой из заинтересованных сторон может быть принято решение о послепроектном анализе и его характеристиках (статья 7).

Высший директивный орган, созданный в рамках Конвенции, – **Совещание Сторон,** состоящее из представителей Сторон Конвенции Эспо. Решения по возможности принимаются консенсусом, в случае отсутствия такового – большинством в три четверти голосов. Совещание Сторон рассматривает и принимает любые дополнительные меры, которые могут потребоваться для достижения целей Конвенции. В рамках Совещания Сторон стороны изучают подходы к ОВОС с целью дальнейшего совершенствования процедур ОВОС в трансграничном контексте, обмениваются своим опытом в данной сфере (статья 11).

Среди вспомогательных органов (включают в себя Рабочую группу по ОВОС, Бюро Конвенции, Секретариат) **Комитет по осуществлению Конвенции Эспо** (далее – *Комитет Эспо, Комитет*) проверяет, насколько Стороны Конвенции выполняют свои обязательства, и призван содействовать им в этом. Восемь членов Комитета избираются Совещанием Сторон, их выбор не ограничен лишь представителями правительств. Комитет Эспо, подобно Комитету Орхусской конвенции, не является судебной инстанцией, он осуществляет коммуникацию с правительствами и неправительственными организациями, предоставляет экспертную оценку и предлагает свои рекомендации Совещанию Сторон к одобрению. Совещание Сторон, в свою очередь, принимает решение с перечислением мер, которые могут помочь в исполнении положений Конвенции.

Комитет инициирует процедуру рассмотрения соответствия положениям Конвенции либо по обращению самого государства, либо по обоснованному представлению затрагиваемой страны, либо по собственной

инициативе. Обычно экологические неправительственные организации официально уведомляют Секретариат организации о возможном нарушении Конвенции, и Комитет инициирует сбор информации по предполагаемому объекту. Такая же процедура имела место и в случае Беларуси.

Основные этапы рассмотрения дела по беларусской АЭС в Комитете Эспо

В процессе рассмотрения дела по беларусской АЭС Комитетом Эспо можно выделить три качественно различных периода: сбор информации по проекту Островецкой АЭС (сентябрь 2009 года – январь 2011 года); анализ совместимости положений Конвенции с системой государственной оценки экологического воздействия (январь 2011 года – декабрь 2011 года); рассмотрение представления Литовской Республики по существу (декабрь 2011 года – ноябрь 2012 года). На своей 27-й сессии (март 2013 года) Комитет завершил подготовку заключений и рекомендаций по вопросу строительства Островецкой АЭС. На их основании Совещание Сторон Конвенции Эспо, которое состоится в первой половине 2014 года, примет свое решение и обращение к заинтересованным сторонам.

Начало первому этапу рассмотрения дела по беларусской АЭС положило официальное обращение от имени зарегистрированной в Украине неправительственной организации "Экоклуб", направленное Секретариату Конвенции Эспо 1 июля 2009 года (Information on noncompliance, 2011). В представленной информации утверждалось, что Беларусь, среди прочего, не обеспечила должное участие собственной общественности и общественностей затрагиваемых стран в процедуре ОВОС, и планируемое строительство Островецкой АЭС нарушает ряд положений Конвенции (ст. 2 пп. 2, 3, 4 и 6; ст. 3 п. 1).

Реагируя на аргументированное обращение "Экоклуба", Комитет Эспо, начиная со своей 17-й сессии (сентябрь 2009 года), вплоть до получения официального обращения Министерства окружающей среды Литовской Республики (16 июня 2011 года) вел сбор информации относительно проекта Островецкой АЭС. В течение этого периода времени в Островце (октябрь 2009 года), Вильнюсе (март 2010 года) и ряде других стран (Австрия, Украина) состоялись общественные слушания по проекту Островецкой АЭС с довольно критичными выводами относительно официального отчета об ОВОС.[11]

[11] После мероприятия в Вильнюсе ряд экологических организаций (“Беларусская партия зеленых”, российская группа “Экозащита”, “Экодом” и др.) подготовили и распространили документ, в котором НГО приводят свое мнение относительно ошибок и упущений в официальной документации по ОВОС. Главный вывод документа заключается в том, что власти преуменьшают масштаб потенциального воздействия АЭС на окружающую среду и здоровье живущего поблизости населения как при нормальном режиме функционирования, так и в случае аварийной ситуации.

На втором этапе, на протяжении времени между 20-й и 23-й сессиями (январь – декабрь 2011 года), Комитет Эспо оценивал совместимость положений Конвенции с существующей в Беларуси системой экологической экспертизы. В феврале 2011 года Беларусь направила Литве предварительный отчет по ОВОС для проекта АЭС, который, по мнению литовской стороны, не удовлетворял положениям Конвенции. В результате детального анализа применения процедуры ОВОС в Беларуси и основываясь на разъяснениях делегаций Армении и Молдовы,[12] Комитет изменил свое предварительное мнение о существовании несовместимостей и пришел к выводу, что оснований заявлять о противоречиях между законодательством и положениями Конвенции нет.

Рассмотрение представления Литвы по существу, полученное 16 июля 2011 года (Submission… 2011), Комитет начал на своей 23-й сессии (декабрь 2011 года). Официальное обращение Литвы в Комитет лишь на данном этапе объясняется тем, что Стороны Конвенции вправе направлять свои представления лишь после того, как принято окончательное решение по реализации проекта.

Основываясь на заявлениях беларусских властей в СМИ, Литва предположила, что к тому времени было принято окончательное решение по строительству Островецкой АЭС: *"Несмотря на отсутствие необходимых процедур в рамках Конвенции Эспо (должным образом подготовленная документация по ОВОС, организация публичных слушаний и консультаций) похоже, что место строительства планируемой АЭС уже выбрано на Островецкой площадке, копательные и прочие подготовительные работы начаты, и беларусские власти официально высказывают неправду о том, что окончательный доклад по ОВОС был предоставлен всем затрагиваемым сторонам"* (Submission… 2011).

Однако, согласно ответу беларусской стороны, окончательным решением о реализации проекта АЭС на Островецкой площадке явился Указ от 15 сентября 2011 года № 418 "О размещении и проектировании атомной электростанции в Республике Беларусь". В то же время Минприроды Беларуси отметило, что в Островецком районе велись работы по проектированию и строительству объектов инфраструктуры АЭС и созданию производственной базы, необходимой для строительства АЭС (Официальное письмо, 2011).

Основная претензия Литвы состоит в игнорировании Беларусью запросов предоставить четкие ответы и дополнительную существенную информацию по ОВОС. В связи с этим Литва, во-первых, выступила за проведение Беларусью процедуры ОВОС по-новому, во-вторых, запросила проведение новых публичных слушаний и двусторонних консультаций в связи с тем, что Беларусь якобы разместила новую, более полную версию доклада об ОВОС уже после

---

[12] В экологическом законодательстве многих постсоветских стран существуют несовместимости с положениями Конвенции.

прошедших публичных слушаний. В официальном обращении литовская сторона аргументирует, что Беларусь нарушает целый ряд положений Конвенции (ст. 2 пп. 2, 6; ст. 3 п. 2; ст. 4 пп. 1, 2; ст. 5 п. 1; ст. 6 пп. 1, 2).

Следует отметить, что на протяжении всего периода беларусское правительство активно сотрудничало с Комитетом и своевременно присылало ответы на его многочисленные пакеты запросов. К своей 27-й сессии в марте 2013 года Комитет подготовил окончательные выводы (см. таблицу ниже) и рекомендации обеим сторонам, которые будут представлены высшему органу Конвенции – Совещанию Сторон.

Таблица 1. Выводы Комитета Эспо по сущности претензий Литовской Республики.

Установлено несоответствие положениям Конвенции Эспо	**Не установлено нарушения положения Конвенции Эспо**
Участие общественности – не приглашение Литвы на публичные слушания в Островце, недостаточная подготовленность представителей Беларуси к публичным слушаниям по докладу ОВОС в Вильнюсе, технические и организационные аспекты слушаний (перевод документов, синхронный перевод), игнорирование Беларусью запроса литовской стороны на проведение дополнительных публичных слушаний в Литве (ст. 2 п. 6).	*Законодательные рамки проведения процедуры ОВОС* – ясность содержания и процедурных аспектов процедуры ОВОС в Беларуси и их совместимость с положениями Конвенции Эспо (ст. 2 п. 6).
Документация по ОВОС – отсутствие уведомления Литвы о доступности окончательного доклада ОВОС, отсутствие предоставления доклада литовской стороне для комментариев (ст. 4 п. 2).	*Уведомление затрагиваемой стороны* – содержание соответствующего приглашения участвовать в процедуре ОВОС (ст. 3 п. 2 (a)–(c)).
Консультационный процесс – формальный характер консультаций на основании документации по ОВОС, отсутствие основательных ответов на ряд вопросов литовской стороны и промедления с ответами (ст. 5).	*Консультационный процесс* – начало консультаций на ранней стадии реализации проекта до принятия окончательного решения относительно выбора места реализация проекта (ст. 3 п. 8).
Оценка альтернативных вариантов – окончательное решение относительно выбора площадки для АЭС принято без достаточного обсуждения с заинтересованными сторонами и общественностью, недостаточно	

Установлено несоответствие положениям Конвенции Эспо	Не установлено нарушения положения Конвенции Эспо
проработан аспект воздействия на здоровье людей и безопасности проекта в непосредственной близости к Вильнюсу (ст. 5 п. (a), Дополнение II, пп. (b) (c) и (d).	
Принятие окончательного решения – Указ президента Беларуси от 15 сентября 2011 года, утвердивший месторасположение АЭС, не был предоставлен Литве, не содержит причин и обоснований решения и не учитывает комментарии литовской стороны (ст. 6 пп. 1 и 2).	

Подготовлено автором на основании заключений Комитета по соблюдению Конвенции Эспо.

С целью устранения допущенного нарушения Конвенции Эспо о полноценном участии заинтересованной общественности беларусская сторона запланировала организацию повторных слушаний на 17 августа 2013 года в Островце, на которые пригласила и литовскую сторону. Однако министр окружающей среды Литвы В. Мазуронис назвал такие действия попыткой навязать Литве "дискуссию слепого с глухим" (Kauno diena, 2013). Литовские неправительственные организации бойкотировали слушания, настаивая прежде на остановке строительства АЭС, а затем проведении полноценной процедуры ОВОС. Таким образом, существует чрезвычайно малая вероятность, что беларусской стороне удастся исправить указанные Комитетом Эспо нарушения до 6-го Совещания Сторон Конвенции Эспо, что предполагает критичное решение последнего по реализации Беларусью атомного проекта.

Перспективы дела: может ли Совещание Сторон ввести запрет напрямую?

Представители правительства Беларуси публично озвучили теоретическую возможность запрета строительства АЭС органами Конвенции Эспо. Начальник управления государственной экологической экспертизы Министерства природных ресурсов Беларуси Александр Андреев на пресс-конференции в марте 2012 года заявил: *"Если страны, которые ратифицировали Конвенцию Эспо, принимают двумя третями голосов какое-либо решение, то страна обязана ему подчиниться. Мы понимаем, что если страны Евросоюза – а это 27 стран, 27 голосов в Конвенции из 42-х – решат провести какое-либо решение, то нам сложно будет ему противостоять... Самый худший сценарий, который может быть теоретически, может*

быть аналогичным тому, который был принят по спору Украины с Румынией относительно строительства канала «Быстрая». Тогда, 4 года назад, Комитет вынес этот вопрос на рассмотрение Совещания Сторон, и было принято решение запретить строительство" (Интерфакс, 2012).

Следует отметить ряд неточностей в приведенном заявлении и сделать ряд примечаний. *Во-первых,* согласно действующему регламенту (правило 37), Совещание Сторон прилагает все усилия к принятию решений путем консенсуса, а в качестве *"последней меры решение принимается большинством в* ***три четверти голосов*** *[выделено автором статьи – А. Е.] Сторон, присутствующих на заседании и участвующих в голосовании",* если все средства для достижения консенсуса исчерпаны, а согласие не достигнуто (Rules of Procedure, 1998).[13]

Во-вторых, в данном заявлении принятие решений Совещанием Сторон представлено в виде определенного сговора стран ЕС, которые обладают большинством голосов и потому якобы в состоянии *"провести какое-либо"* нелегитимное решение. В действительности основная работа по установлению фактов соответствия либо несоответствия положениям Конвенции ведется Комитетом Эспо, а Совещание Сторон, принимая во внимание выводы Комитета, решает о путях выхода из сложившейся ситуации и рекомендует ряд конкретных действий стороне Конвенции. То есть, в случае установления Комитетом нарушений положений Конвенции (как произошло и в случае рассмотрения обращения Литвы по поводу реализации проекта Островецкой АЭС), несправедливо низводить ожидаемое критичное решение Совещания Сторон к злоупотреблению странами ЕС своим правом голоса.

В-третьих, с правовой точки зрения ошибочным является представление о том, что Совещание Сторон принимало или может принимать решение о *запрете* строительства каких-либо объектов. Совещание Сторон, в целях достижения целей Конвенции, может призвать Сторону Конвенции приостановить реализацию проекта до выполнения положений Конвенции. Хотя разница между интерпретациями на первый взгляд кажется малозначительной, в правовом отношении она существенна. Совещание Сторон не уполномочено напрямую предписывать государству (не)выполнение действий по реализации строительства объектов на своей территории.

Согласно Конвенции, Стороны принимают *"любые дополнительные меры, которые могут потребоваться для достижения целей настоящей Конвенции"* (статья 11 (f)).[14] Для

[13] Более того, под "Сторонами, присутствующими и участвующими в голосовании", понимаются Стороны, присутствующие и голосующие "за" или "против". Стороны, воздерживающиеся от голосования, рассматриваются как Стороны, не участвующие в нем.

[14] Кроме этого, статья Конвенции 14(bis), которая является частью второй поправки к Конвенции Эспо, пока не вступившей в силу, предписывает Сторонам Конвен-

обеспечения выполнения положений Конвенции может действительно потребоваться приостановление строительства объекта, и Совещание Сторон может вынести предупреждение, если страна продолжает реализацию проекта. Однако в целом процедуры несоблюдения призваны не способствовать эскалации конфликта, но указывать стране на допущенные нарушения Конвенции и помогать в их устранении.

К настоящему времени органы Конвенции Эспо вынесли слишком мало решений, чтобы говорить о создании целостной правоприменительной практики. Самое критичное решение было принято относительно реализации Украиной проекта глубоководного судоходного канала "Дунай — Черное море". Комитет Эспо установил, что строительство объекта влечет серьезное нарушение Конвенции (Findings and recommendations, 2008), и 4-е Совещание Сторон в мае 2008 года одобрило выводы Комитета, декларировало несоблюдение страной Конвенции, и настойчиво призвало правительство приостановить свои действия по проекту до выполнения Конвенции (Report, 2008: 80–81). Совещание Сторон также постановило вынести предупреждение правительству Украины, которое должно было бы вступить в силу 31 октября 2008 года в том случае, если правительство Украины не остановит работы на объекте, не аннулирует окончательное решение и не примет мер по соблюдению соответствующих положений Конвенции.

В последующем Украина формально отменила свое решение о реализации второго этапа проекта, прислала Румынии новый отчет по ОВОС и провела новые публичные слушания. Однако в то же время продолжила некоторые работы по проекту, несмотря на решение Совещания Сторон. В связи с этим Комитет просил вынести предписанное ранее предупреждение, что Совещание Сторон и сделало на своей следующей встрече в июне 2011(Report, 2011: 19–21).

Вынесение предупреждения стране и игнорирование рекомендаций Совещания Сторон ставят определенную "черную метку" на проекте и способствуют привлечению критики международного сообщества к действиям правительства, однако не в состоянии сами собой эффективно воспрепятствовать действиям государства.

Так же как и Орхусская конвенция, Конвенция Эспо определяет, что страна может признать одно или оба дополнительных средств урегулирования спора как обязательные в отношении любой из сторон, принимающей на себя такое же обязательство: (а) передача спора в Международный Суд ООН; (б) передача спора в арбитраж. Однако беларусское правительство не приняло на себя ни одно из этих дополнительных средств урегулирования спора. В результате, в случае нежелания Беларуси, какая-либо из Сторон Конвенции

ции проводить обзор соблюдения положений Конвенции "на основании несостязательной и направленной на содействие процедуры соблюдения, принятой на Совещании Сторон".

фактически не в состоянии повлиять на изменение решения Беларусью правовыми средствами.

Более того, Беларусь имеет суверенное право выйти из Конвенции (ст. 21), письменно уведомив об этом Депозитария (Генерального секретаря ООН). Конвенция не устанавливает, что ее Стороны могут не допустить возможность денонсации или выхода. Выход из Конвенции происходит на 90-й день после даты получения такого уведомления. Ограничение по выходу *после четырех лет от даты вступления Конвенции в силу* для Беларуси уже не действует, так как конвенция вступила в силу для Беларуси в феврале 2006 года. В случае выхода Беларусь освобождается от всяких обязательств выполнять договор в дальнейшем, согласно Венской конвенции о праве международных договоров (статья 70). Таким образом, даже в случае ожидаемого критичного решения Совещания Сторон Конвенции Эспо, эффективных правовых механизмов воздействия на Беларусь не имеется.

Обращение Совещания Сторон к Беларуси приостановить выполнение работ до выполнения положений Конвенций, вероятно, будет сопряжено с призывом провести новую процедуру ОВОС и организовать новые публичные консультации, что в состоянии растянуть установленные сроки реализации АЭС как минимум на 1–2 года. Намерение правительства пойти на такой шаг, чтобы обеспечить полное соблюдение положений Конвенции, маловероятно и представляется возможным, если это будет сопряжено с наличием крайней политической необходимости либо вероятности получения экономической выгоды. К примеру, Беларусь может использовать негативное решение Совещания Сторон для обоснования легитимного затягивания времени со строительством АЭС в том случае, если сможет при этом использовать условия предоставления российского кредита на строительство Островецкой АЭС с выгодой для себя.

Заключение

К настоящему времени нарушения ряда положений конвенций Беларусью установлены органами и Орхусской конвенции, и Конвенции Эспо. Несмотря на имеющиеся и ожидаемые дальнейшие критичные выводы по соблюдению Беларусью положений Конвенций, органами Орхусской конвенции и Конвенции Эспо не может быть произведен непосредственный запрет на строительство объекта. Совещания Сторон как основные директивные органы Конвенций, состоящие из стран-участниц соглашений, могут настойчиво просить правительство приостановить реализацию работ до выполнения положений Конвенции, но не могут выносить какого-либо рода ультимативные указания суверенному государству. Однако, принимая во внимание масштабы и последствия потенциального отрицательного воздействия такого объекта как атомная электростанция, игнорирование Беларусью основных рекомендаций может в будущем привлечь значительное внимание международного сообщества и по-

ставить условную "черную метку" на проекте.

Беларусское правительство довольно активно сотрудничает с международными органами (исправная коммуникация, ряд изменений законодательства) и не принадлежит к наиболее отрицательным примерам сотрудничества с органами по исполнению положений Конвенций. В случае Орхусской конвенции имеют место реальные действия правительства по изменению национального законодательства в соответствии с рекомендованными законодательными реформами в экологической области. Однако, даже в случае принятия всех рекомендованных нормативных мер Совещанием Сторон к его следующей сессии в 2014 году, соблюдение должным образом всех положений Конвенции нереалистично в связи с авторитарными практиками официального Минска. Это касается как дела об Островецкой АЭС, так и иных потенциальных дел в будущем. Реализация принципов Орхусской конвенции о доступе к информации и участии общественности в процессе принятия решений подрываются низким уровнем развития гражданского общества и свободы СМИ, в то время как эффективность третьего основного принципа Орхусской конвенции, а именно доступа к правосудию, нивелируется зависимостью судебной власти.

В случае Конвенции Эспо следует ожидать критичное решение Совещания Сторон в 2014 году и последующий многолетний мониторинг ситуации Комитетом Эспо. Вероятно, Совещание Сторон призовет Беларусь приостановить реализацию проекта до выполнения положений Конвенции, среди прочего призывая провести полноценную процедуру ОВОС со свободным участием заинтересованной общественности. Однако подобное обращение высшего органа Конвенции Эспо вряд ли принципиально изменит принятое Беларусью решение, поскольку для этого потребуется сдвинуть установленные сроки реализации проекта. Вероятным также представляется заключение двустороннего беларусско-литовского соглашения под эгидой органов Конвенции относительно создавшейся спорной ситуации и постпроектного контроля. При эскалации отношений с органами по исполнению Конвенции Эспо Беларусь гипотетически может принять решение о выходе из Конвенции. Такой сценарий усугубил бы мнение международной общественности о проекте беларусской АЭС и очень маловероятен.

Литература

1. Andrusevych, Alge, Konrad, eds. (2011). *Case Law of the Aarhus Convention Compliance Committee (2004–2011).* 2nd Edition (RACSE), Lviv.
2. Brunnée, Jutta (2006). "Enforcement Mechanisms in International Law and International Environmental Law", in Beyerlin et al., *Ensuring Compliance with Multilateral Environmental Agreements.* Leiden/Boston: Nijhoff, 2006.

3. Decision IV/9b on compliance by Belarus with its obligations under the Convention Adopted by the Meeting of Parties to the Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters at its fourth session. Excerpt from the addendum to the report of the fourth session of the Meeting of the Parties (2011), ECE/MP.PP/2011/2/Add.1.
4. Dellinger, Marianne (2011). "Ten Years of the Aarhus Convention: How Procedural Democracy Is Paving the Way for Substantive Change in National and International Environmental Law". *Colorado Journal of International Law & Policy,* Volume 23, Issue 2 (2011/12): 309–366.
5. Findings and recommendations further to a submission by Romania regarding Ukraine (2008), EIA/IC/S/1. Report by the Implementation Committee.
6. Findings and recommendations of the Compliance Committee with regard to communication ACCC/C/2009/44 concerning compliance by Belarus (2011), ECE/MP.PP/C.1/2011/6/Add.1. Addendum to the Report of the Compliance Committee on its thirty-third meeting.
7. Hernandez, Francisco M. (2008). *"Analysis of the Espoo Convention as applied to mega projects: The case of Nord Stream".* Lund University Center for Sustainability Studies, 2008.
8. Information on non-compliance by Belarus with Espoo Convention (NPP construction), submitted by the Ecoclub to the Secretatiat of the Espoo Convention (2011). URL (доступ 10.01.2014): http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/ImplementationCommittee/eia.ic.info/eia.ic.info.5/eia.ic.info.5_info_form_on_Belarus_NPP.pdf
9. Kauno diena. "V. Mazuronis: Baltarusija dėl Astravo AE Lietuvai primeta kurčio ir aklo diskusiją." 12.08.2013. URL (доступ 19.09.2013): http://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/politika/vmazuronis-baltarusija-del-astravo-ae-lietuvai-primeta-kurcio-ir-aklo-diskusija-408905#.UjxaHH__GYE
10. Koester, Veit (2011). "The Compliance Mechanisms–Outcomes and Stocktaking", *Environmental Law and Policy Review,* vol 41, no. 4–5: pp. 196-205.
11. Kersten, Charles (2009). "Rethinking Transboundary Environmental Impact Assessment", *Yale Journal of International Law*, 34 (1): 173–205.
12. Kravchenko , Svitlana (2007). "The Aarhus Convention and Innovations in Compliance with Multilateral Environmental Agreements", *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy,* 18 (1): 1–50.
13. Nations in Transit (2012). URL (доступ 19.09.2013): http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2013/belarus
14. O'Connell, Mary Ellen (1995). "Enforcement and the Success of International Environmental Law", *Indiana Journal of Global Legal Studies,* 3(1): 47 et ceq.
15. Pedersen, Ole W. (2008). "European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?", *Georgetown International Environmental Law Review,* 21(1): 73–111.
16. Report of the Compliance Committee on its thirty-eighth meeting (2012), ECE/MP.PP/C.1/2012/8.
17. Report of the Meeting of the Parties to the Convention on environmental impact assessment in a transboundary context on its fourth meeting (2008). URL (доступ 19.09.2013): http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2008/eia/ece.mp.eia.10.e.pdf
18. Report of the Meeting of the Parties on its fifth session (2011), ECE/MP.EIA/15. URL (доступ 19.09.2013): http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2011/eia/ece.mp.eia.15.e.pdf

19. Rules of procedure (1998). Decision I/1, ECE/MP.EIA/2, Annex I. URL (доступ 19.09.2013): http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/1998/eia/decision.I.1.e.pdf
20. Submission by Lithuania having concerns about the compliance of the Republic of Belarus with its obligations under Espoo convention with respect to the construction of the nuclear power plant in the Republic of Belarus (2011). URL (доступ 19.09.2013): http://bit.ly/JTcPs7
21. The UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998.
22. Toth, Bende (2010). "Public Participation and Democracy in Practice — Aarhus Convention Principles as Democratic Institution Building in the Developing World", *Journal of Land, Resources and Environmental Law,* 30(2): Number 2, 2010, 295–330.
23. Беларусь опасается европейского антиядерного лобби в Конвенции ЭСПО — Минприроды. Агентство "Интерфакс". URL (доступ 19.09.2013): http://www.interfax.by/news/belarus/108147
24. Закон Республики Беларусь от 26 ноября 1992 года № 1982XII "Об охране окружающей среды".
25. Закон Республики Беларусь от 10 ноября 2008 г. № 455-З. "Об информации, информатизации и защите информации".
26. Интерфакс (2012). "Беларусь опасается европейского антиядерного лобби в Конвенции ЭСПО – Минприроды". 23.03.12. URL (доступ 19.09.2013): http://www.interfax.by/news/belarus/108147
27. Конвенция об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте [Конвенция Эспо]. Принята 25 февраля 1991 года.
28. Конвенция о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды [Орхусская конвенция], 23–25 июня 1998, Орхус, Дания.
29. Макарова, Тамара (2007). "Законодательство Республики Беларусь в свете Конвенции о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды (Орхусской)", *Государство и право,* 2007, № 1: 83–91.
30. Новикова, Татьяна (2010). "Участие общественности в процессе принятия решений по созданию и размещению в Беларуси АЭС". *BPPF policy paper.* URL (доступ 10.01.2014): http://www.belinstitute.eu/images/doc-pdf/bppf082010ru.pdf
31. Официальное письмо Министерства природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Беларусь Секретарю Конвенции Эспо (2011). URL (доступ 19.09.2013): http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/ImplementationCommittee/eia.ic.s/eia.ic.s.4/22.09.11_response_to_Secretariat_letter_16.06.11.pdf
32. Письмо Постоянного представительства Республики Беларусь при женевском отделении ООН и других международных организациях Секретариату Европейской Экономической Комиссии ООН (2013). URL (доступ 19.09.2013): http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/compliance/MoP4decisions/Belarus/frBY_reportDecisionIV9b_RUS_01022013.pdf
33. Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 1 июня 2011 г. № 689 (2011). *Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь,* 2011 г., № 64, 5/33878.
34. Проект Закона Республики Беларусь "О внесении изменений и дополнений в некоторые законы Республики Беларусь по вопросам участия общественности в принятии экологически значимых решений и доступа общественности к эколо-

гической информации". URL (доступ 19.09.2013): http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/compliance/MoP4decisions/Belarus/Draft_Law_Rus.pdf
35. Сообщение Белорусского общественного объединения "Экодом" от 15 июня 2012 “О выполнении Беларусью рекомендацию Комитета по соблюдению Орхусской конвенции от 29 июня 2011 года.” URL (доступ 19.09.2013): http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/compliance/MoP4decisions/Belarus/frEcohome_Statement_15062012_RUS.pdf
36. Указ Президента Республики Беларусь от 28 октября 1998 г. № 515 “О подписании Конвенции о доступе к информации, участию общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды”.
37. Указ Президента Республики Беларусь от 14 декабря 1999 г. № 726 “Об утверждении Конвенции о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды”.
38. Указ Президента Республики Беларусь от 20 октября 2005 г. № 487 “Аб прыняцці Рэспублікай Беларусь Канвенцыі аб ацэнцы ўздзеяння на навакольнае асяроддзе ў трансгранічным кантэксце”.
39. Указ Президента Республики Беларусь 15 сентября 2011 г. № 418 “О размещении и проектировании атомной электростанции в Республике Беларусь”.

© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Аляксандр Ланеўскі

Ад пратэсту да супраціву: вакол "справы беларускіх анархістаў"

I. Уводзіны

Анархізм, несумненна, з'яўляецца вельмі яскравай, цікавай і адначасова супярэчлівай ідэяй, якая за амаль 200-гадовую гісторыю існавання адзначалася не менш цікавымі сацыяльна-палітычнымі практыкамі. Нягледзячы на гэта, праблематыка анархізму ў беларускай акадэмічнай літаратуры ніколі не належала да папулярных даследчых напрамкаў. У літаратуры савецкага перыяду пераважае тэндэнцыйная інфармацыя адносна анархістаў перыяду рэвалюцый 1905 і 1917 гадоў (Генкин, 1919; Майзель, 1934; Константинов, 1934), але ўвагі перш за ўсё заслугоўваюць крыніцы (Альманах, 1909; Rappaport, 1981; Кривенький, 1998), багаты матэрыял па анархістах з пачатку XX стагоддзя знаходзіцца ў фондах НГАБ у Гродна. На жаль, на дадзены момант у беларускіх гуманітарных галінах (у адрозненні ад суседзяў Польшчы, Украіны ці Расіі) практычна няма даследчыкаў анархізму (Барысёнак, 1989; Канавальчык, 2000 і 2002; Глушаков, 2005; Микола, 2006 і 2008; Мартыненка і інш., 2008; Ушкін, 2008). Гэтая тэндэнцыя з'яўляецца адной з прычын таго, што беларускае грамадства ў сваёй большасці незнаёмае з гісторыяй і ідэямі анархізму ў Беларусі. Аднак, сам тэрмін "анархія" ў афіцыйным карыстанні не забаронены: 22–24 ліпеня 2011 года ў Гарналыжным спартыўнааздараўленчым комплексе "Лагойск" прайшоў шосты афіцыйны міжнародны мотафестываль "Минск – Анархия – 2011" (Мужской журнал, 25.07.2011).

Мэтай артыкула з'яўляецца паказаць кароткую гісторыю анархісцкага руху ў сучаснай Беларусі. Акрамя таго, ставіцца тэзіс, што антыдзяржаўны рух перажывае значную эвалюцыю, а самае галоўнае – за апошнія гады метады дзейнасці беларускіх анархістаў пачалі радыкалізавацца. Актуальнасць тэмы заключаецца ў тым, што анархісцкі рух непасрэдна звязаны з грамадзянскай актыўнасцю, тэмай палітвязняў і агульнай сацыяльна-палітычнай сітуацыяй у Рэспубліцы Беларусь. Аўтар ставіць задачу прадставіць чытачам стан сучаснага беларускага анархісцкага руху, разгледзець узаемасувязь паміж анархістамі, грамадска-палітычнымі дзеячамі і ўладай, а таксама прыцягнуць увагу чытачоў да агульнай праблематыкі анархізму.

Націск будзе зроблены на "справу беларускіх анархістаў", якая разглядаецца як сэнсавы вузел, вакол якога будуецца аналіз. Прадметам аналізу з'яўляецца беларускі анар-

хізм, які даследуецца з тэарэтычнай перспектывы гісторыі сучасных грамадска-палітычных рухаў метадам сістэматызацыі і выкладання інфармацыі. Аналіз руху праводзіцца на падставе праграмных дакументаў, лістовак, газет і выдаўніцтваў анархістаў. Важнай крыніцай у даследаванні з'яўляюцца медыя: прэса, тэлебачанне, радыё, а найбольш папулярны з іх – Інтэрнэт. Менавіта ў глабальнай тэлекамунікацыйнай сетцы размешчаны вэб-старонкі анархісцкіх ініцыятываў і арганізацыяў, а таксама блогі і сайты грамадскіх дзеячаў і палітычных аб'яднанняў, інфармацыйна-аналітычныя рэсурсы, праваабарончыя сайты, а таксама старонкі дзяржаўных органаў улады. У сваю чаргу, адсутнасць навуковых даследаванняў, прысвечаных анархізму, паўплывала на факт, што акадэмічная літаратура ў бібліяграфіі практычна адсутнічае.

Варта дадаць, што аўтар не прэтэндуе на ўсебаковы і поўны аналіз беларускага анархізму. Пытанні, якія тычацца гісторыі і філасофіі анархізму, патрабуюць больш глыбокага і стараннага даследавання, таму ў артыкуле яны будуць мець вельмі агульны характар. Дзеля больш шырокага агляду тэмы ў дадзеным аналізе мы таксама абмежаваліся да прэзентацыі агульных звестак, звязаных з адраджэннем і даследаваннямі анархізму ў суседніх краінах: Польшчы, Расіі і Украіне. Аўтар (гл. іншыя тэксты на тэму анархістаў: Łaniewski, 2011; Ланевский, 2012; Ланевский, 2013) спадзяецца, што гэтым артыкулам ён распачне дыскусію ў беларускім навуковым асяроддзі, а таксама паўплывае на далейшыя даследаванні анархізму.

II. Агляд актыўнасці анархістаў і даследаванні па суседніх краінах

Адраджэнне анархізму ў Польшчы прыходзіцца на пачатак 80-х гадоў, калі ў Гданьску з'яўляецца моладзевы рух – "Рух альтэрнатыўнага грамадства" (Ruch Społeczeństwa Alternatywnego), а ужо ў 1988 годзе ствараецца "Міжгародка анархістаў" (Międzymiastówka Anarchistyczna), якая праз год ператвараецца ў "Федэрацыю анархістаў" (Federacja Anarchistyczna, FA). На сённяшні момант у Польшчы, акрамя FA, дзейнічае шэраг анархісцкіх груп, сярод іх найбуйнейшыя: легальна зарэгістраваны анарха-сындыкалістычны прафсаюз "Працоўная ініцыятыва" (Ogólnopolski Związek Zawodowy Inicjatywa Pracownicza, OZZIP) і арганізацыя "Саюз сындыкалістаў Польшчы" (Związek Syndykalistów Polski, ZSP). Варта звярнуць увагу на тое, што ў першай праграме Незалежнага самакіраванага прафсаюза "Салідарнаць" (NSZZ "Solidarność") можна заўважыць відавочны ўплыў некаторых анарха-сындыкалісцкіх ідэй.

Школу даследавання анархізму ў Польшчы заснаваў яшчэ на пачатку XX стагоддзя Людвік Кульчыцкі (Kulczycki, 1902; 1907). Сёння, акрамя аматараў-гісторыкаў, існуе шэраг навукоўцаў, якія займаюцца пытаннямі анархізму, сярод якіх: Даніель Грынберг, Антоні Камінскі, Радаслаў Антонаў, Пётр Ласкоўскі, Павел Малендовіч і іншыя (Antonow,

2004; Grinberg, 1994; Kamiński, 2013; Laskowski, 2006; Malenowicz, 2013). 2–3 снежня 2010 года ў Пабярове каля Шчэціна адбылася першая навуковая канферэнцыя, арганізаваная Шчэцінскім універсітэтам, прысвечаная анархізму, матэрыялы якой былі надрукаваныя ў зборніку (Krasucki et al., 2011). Акрамя таго, у Познані існуе анархісцкае выдавецтва "Bractwo Trojka".

У Расіі на хвалі *перабудовы* і агульнай актывізацыі грамадства анархізм пачаў адраджацца напрыканцы 80-х гадоў XX стагоддзя. Практычна аднагачасова з'явіліся "Анархо-синдикалистская свободная ассоциация" у Ленінградзе і "Конфедерация анархо-синдикалистов" (КАС) у Маскве. Ужо ў 1990 годзе з КАС вылучылася "Ассоциация движения анархистов" (АДА) (Тарасов, 1997; Рублев, 2008). На сённяшні дзень у Расіі дзейнічаюць разнастайныя анархісцкія аб'яднанні: АДА, "Автономное действие", "Конфедерация революционных анархо-синдикалистов", радыкальныя эколагі "Хранители радуги", контркультурнае "Панк-Возрождние", прафсаюз "Сибирская конфедерация труда", арт-актывісты "Война", радыкальны калектыў "Черный блог", а таксама шэраг лакальных груп і неаб'яднаных анархістаў. Асвятляецца анархізм і ў навуковым асяроддзі. Кожны год на радзіме Міхаіла Бакуніна адбываецца традыцыйная навуковая канферэнцыя "Прямухинские Чтения", матэрыялы якой выдаюцца ў зборніках (Прямухинские Чтения, 2001–2013).

У 2009 годзе маскоўскае выдавецтва "URSS" заснавала серыю "Размышляя об анархизме". Акрамя таго, шэраг навукоўцаў ВНУ Расійскай Федэрацыі займаюцца даследаваннямі анархізму (Шубин, 1998; Рябов, 2007; Рублев, 2010; Дамье, 2006; Ермаков, 1996). Знайсці навуковыя праекты, прысвечаныя анархізму, можна і ў Інтэрнэце: makhno.ru, socialist.memo.ru і іншыя.

На Украіне анархісты актывізаваліся ў палове 1980-х гадоў. У 1989 годзе ўкраінскія анархісты ўвайшлі ў расійскую КАС. У 1990 годзе з'яўляюцца "Конфедерация анархистов Украины" і "Федерация анархистов Донбасса", а ў 1994 годзе дзеючая і дагэтуль "Революционная конфедерация анархо-синдикалистов им. Батьки Махно" (Дубовик, 2001).

Сярод іншых сучасных анархісцкіх арганізацый найбольш актыўнымі з'яўляюцца палітычная партыя "Союз анархистов Украины" і студэнцкі прафсаюз "Прама Дія". Украінская гістарыяграфія анархізму з'яўляецца багатай з прычыны даследаванняў жыцця і дзейнасці аднаго з найбольш знаных анархістаў Нестара Махно. Менавіта на яго радзіме ў Гуляйполі з 2006 па 2010 гады адбываўся літаратурна-музычны фестываль "Махно-фэст". Сярод сучасных украінскіх даследчыкаў анархізму вылучаюцца: Анатоль Дубавік, Віктар Саўчанка, Уладзімір Чоп і іншыя (Чоп, 2002; Савченко, 2006, 2010). З савецкай літаратуры: (Яковлев, 1922; Горев, 1930; Ярославский, 1939; Комин, 1969; Волковинский, 1991).

Ва ўсіх пералічаных краінах анархісцкая дзейнасць засяроджваецца на наступных тэмах: сацыяльна-эканамічныя пратэсты, экалагічныя і антываенныя акцыі, прафсаюзная

актыўнасць, антыфашызм, контркультура і іншых. Па ўсіх краінах анархісты не маюць адной цэнтральнай арганізацыі ці аднаго асноўнага ідэалагічнага кірунку. Дзейнічаюць легальныя і канспіратыўныя групы, якія выкарыстоўваюць як прававыя, так і неправавыя метады, сярод якіх найбольш папулярнымі з'яўляюцца пікеты, хэпенінгі, страйкі, акцыі *прамога дзеяння (direct action),* формы грамадзянскага непадпарадкавання. Таксама варта падкрэсліць, што ўсе пералічаныя краіны маюць пэўныя анархісцкія традыцыі, на якіх можа будавацца і грунтавацца сучасны анархісцкі рух, чаго няма ў Беларусі. Што датычыць акадэмічных даследаванняў анархізму ў Расіі, Украіне і Польшчы, то гэтыя навуковыя напрамкі таксама з'яўляюцца адносна развітымі. Акрамя публікацыяў у навуковых часопісах, выданняў манаграфій ва ўсіх трох краінах адбываюцца навуковыя канферэнцыі і семінары, прысвечаныя леварадыкальным рухам і тэорыям, у тым ліку – анархізму. Такім чынам, нават на падставе гэтага кароткага агляду можна смела пацвердзіць тэзіс, што ў параўнанні з суседнімі краінамі актыўнасць беларускіх анархістаў, а таксама беларускія даследаванні анархізму знаходзяцца на больш іншым узроўні.

III. Развіццё руху ў Беларусі

Складаная гісторыя беларускага народу і беларускай дзяржаўнасці не прывяла да актыўнага развіцця леварадыкальных ідэяў. Сітуацыя змянілася толькі напрыканцы 80-х гадоў, калі ў СССР дынамічна развіваўся працэс дэмантажу дзяржаўнай сістэмы, а нацыянальныя і дэмакратычныя рухі саюзных краін набіралі сілы. На палітычнай сцэне пачалі з'яўляцца новыя партыі і грамадскія структуры, цікавым прыкладам якіх былі і анархісты. Упершыню беларускія анархісты заявілі пра сабе ў красавіку 1991 года, калі група "Барацьба" арганізавала ў Гомелі страйк на тыпаграфскай фабрыцы "Палесдрук" (Канавальчык, 2002: 3). Ужо ў жніўні 1992 года на з'ездзе ў Менску былі прыняты агульныя праграмныя прынцыпы, свабодны дагавор і дэкларацыя аб утварэнні "Федэрацыі анархістаў Беларусі" (ФАБ). У дакументах падкрэслівалася аўтаномнасць кожнай групы і салідарнасць усіх удзельнікаў анархістычнага руху, якія аб'ядналіся па прынцыпах *"антыкапіталізму, антыэтатызму, інтэрнацыяналізму, экасацыялізму, антымілітарызму..."*. ФАБ адмаўлялася ад *"элементаў партыйных дысцыплінаў, статусаў, вертыкальнай падпарадкаванасці і іншых арганізацыйных будоў, супярэчных прынцыпу федэралізму"* (Канавальчык, 2002: 3; Тов. Хорхе, 2008: 7).

Сучасны беларускі анархізм нараджаўся ў перыяд, калі ўсе краіны былога СССР перажывалі гаспадарча-палітычную трансфармацыю. У гісторыі незалежнай Беларусі пераломным момантам стаў 1994 год, які адзначыўся пачаткам аўтарытарнага рэжыму і вызначыў развіццё краіны на дзесядзігоддзі наперад. Беларускія анархісты адразу распачалі дзейнасць, накіраваную на барацьбу з новай уладай. Першай у Беларусі ан-

тыпрэзідэнцкай акцыяй з актыўным удзелам анархістаў стаў хэпэнінг "Дзякуй прэзідэнту за хлеб і малако" (Канавальчык, 2002: 4), які адбыўся 14 кастрычніка 1994 года. Наступным палітычным перформансам стала кампанія падчас выбараў у Вярхоўны Савет Беларусі ў 1995 годзе –кандыдат ад анархістаў выступіў з вострай сатырычнай праграмай-пародыяй на выбары (Канавальчык, 2002: 5, БАЦ, 2008:20). У 1995 годзе актывізавалася Антыпартыйная група "Чырвоны Жонд" (ЧЖ), якая арагнізоўвала антыпрызідэнцкія, антывыбарчыя і іншыя хэпэнінгі.[1]

Характар акцыяў адлюстроўваў канцэпт групы: *"Змагайся і адпачывай!"*, таму запачаткаваная гомельскімі анархістамі сацыяльная дзейнасць і *"«сур'ёзная палітыка» ператваралася ў канцэптуальны сьцёб і вясёлы карнавал"* (Канавальчык, 2002: 6). Можна сцвердзіць, што анархісцкі рух таго часу выклікаў грамадскі рэзананс і бясспрэчна быў цікавай з'явай на беларускай палітычнай сцэне, а прапагандысцкі акцэнт акцыяў спрыяў павелічэнню актывістаў у руху. З іншага боку, цяжка згадзіцца з меркаваннем, што анархізм *"выйшаў з палітычнага гета, стаўшы заўважным самастойным суб'ектам беларускай палітычнай сцэны"* (Канавальчык, 2002: 8).

Анархісты актыўна займаліся выдавецкай дзейнасцю, большай часткай "самвыдатам" ("Анархия", "ФАБ – листок", "Чорная ваверка", "Моладзь змагаецца", "Дура", "Бунтуйма!" і іншыя). У Гродна ў 2002 годзе адбылася канферэнцыя самвыдату, а палітыкасатырычныя "Навінкі" (газета, якая выходзіла ў 1998–2003 гадах па ініцыятыве ЧЖ, галоўным рэдактарам быў Паўлюк Канавальчык), сталі адным з найгучнейшых праектаў беларускіх анархістаў, які Павал Севярынец назваў *"найбольш скандальным эксперыментам субкультуры ў палітыцы ў 1998–99 гг."* (Севярынец, 2002). Феноменам газеты было тое, што яна з'яўлялася афіцыйна зарэгістраваным анархісцкім выданнем. Калектыў "Навінак" таксама стварыў мастацкакінематаграфічны праект "Навінкі Home Video", які выпусціў палітычную камедыю "Случай з пацаном", 2001 (34MAG.NET, 05.12.2011), *"гоблін-рымэйк"* "Александрыя Шклоўская", 2004 (Siskazhopa, 19.09.2011) і відэакомікс "Гудбай, Бацька!", 2006 (Serezha ZdorovetsVEVO, 28.12.10). У сваю чаргу, брэсцкімі анархістамі быў створаны "Свабодны Тэатар" (2001), які ад 2012 года дзейнічае пад назвай "Крылы Халопа" (*A-party-Я*, № 2: 13–17; Тэатр "Крылы Халопа", 13.03.2012).

Сярод іншых напрамкаў дзейнасці беларускіх анархістаў можна вылучыць некалькі асноўных. Экалагічныя акцыі: у 1998 годзе пачалася кампанія супраць будаўніцтва Беларускай АЭС, грамадская кампанія "Супраць знішчэння запаведных лясоў", у рамках якой у Менску быў арганізаваны музычны фестываль "Зялёны Шабаш" (сарваны АМАПам). З удзелам актывістаў ФАБ была ство-

[1] "Прагулка палітвязьняў вакол рэзыдэнцыі прэзыдэнта", "Даеш Ынтыграцыю!", "Сьмерць тырана", "Сабачыя выбары" і "Асваеньне апазыцыйнай дэманстрацыі" (Канавальчык, 2002: 7–8).

рана незалежная ініцыятыва “Экасупрацiў”, выдавалася газета “Вясёлка” (Канавальчык, 2002: 10).

Наступным прыярытэтам беларускіх анархістаў стаў антыфашызм: акрамя фізічных сутычак з праварадыкальнымі моладзевымі субкультурамі праводзіліся антыфашыстоўскія семінары, выдавалася газета “Антыфашык”, развіваўся рух “Антыфа” (Ластовский, 2008; Янкоўскі, 2010; АД, 2007). Да іншага важнага накірунку дзейнасці можна аднесці антыглабалізм. Акрамя лакальных акцыяў каля рэстаранаў McDonald’s у Менску пачалі ўсталёўвацца кантакты з заходнімі актывістамі. У 2000 годзе ФАБ удзельнічала ў міжнароднай акцыі антыглабалістаў “Anti-Global Action” у Празе, дзе праходзіў саміт Міжнароднага Валютнага Фонда і Сусветнага Банка. У 2001 годзе ў Крынках пад Беластокам польская Фэдэрацыя Анархістаў з дапамогай ФАБ арганізавала міжнародны лагер “Супраць межаў” (БАЦ, 2008: 21). З 2006 года ФАБ уваходзіць у Інтэрнацыянал Федэрацыяў Анархістаў, а ў 2007 годзе анархісты з Беларусі прымалі ўдзел у масавых пратэстах супраць саміту “Вялікай Васьмёркі” ў Германіі (БАЦ, 2008: 22).

Звярталі ўвагу анархісты і на праблемы вайны і мілітарызацыі: 23 лютага 1996 года ў Гродна адбылася акцыя “Fuck the Army”, 23 лютага 2001 года менскія актывісты ФАБ правялі акцыю-хэпэнінг супраць вайсковай павіннасці перад будынкам Менскага абласнога ваенкамата. Акрамя таго, у Менску ў 2001 годзе анархісты разам з лігай сэксуальных меншасцяў “Лямбда” правялі першую ў Беларусі тэатралізаваную дэманстрацыю сэксуальнай роўнасці “Love Parade”. Што тычыцца цыклічных мерапрыемстваў, то да іх можна залічыць штогадовы з’езд ФАБ, Беларускі Сацыяльны Форум і Анархісцкі Кангрэс. Аднак гэтыя мерапрыемствы практычна не ініцыявалі агульнабеларускіх кампаніяў і масавых акцыяў анархістаў. Можна згадзіцца з думкай, што праблемай у анархісцкім асяроддзі таго часу з’яўлялася *“адсутнасьць у анархістаў салідарнага ўяўленьня мэтаў анархістычнага руху ў Беларусі хаця б на бліжэйшую пэрспэктыву, што ў сваю чаргу ставіць пад сумнеў наяўнасьць нават элемэнтарнай каардынацыі паміж анархістамі пры правядзеньні некаторых акцыяў”* (Канавальчык, 2002: 14).

IV. Сувязь з палітычнымі партыямі і грамадскімі арганізацыямі

Анархісты не з’яўляюцца зусім ізаляванай групай у беларускім палітычным жыцці, акрамя таго, яны ніколі не імкнуліся да ізаляцыі і заўсёды ўдзельнічалі ў больш шырокіх праектах. У Гродна пры ўдзеле анархістаў працавала Канфедэрацыя дзеючых суполак “Разам!”, якая, адкінуўшы дагматызм, старалася супрацоўнічаць з разнастайнымі сіламі (ад левых да правых), якія стаялі на прынцыпах свабоды, незалежнасці дэмакратыі, а таксама выступалі супраць неалібералізму, імперыялізму і ксенафобіі. Адны з найбольш знаных яе ўдзельнікаў – браты вакаліст анарха-панк гурта “Deviation” Стас Пачобут і журналіст Андрэй Пачобут. У Гомелі і Менску дзейнічала

Беларускае сацыяльнае дзеянне, а ў 2004 годзе ініцыятывы аб'ядналіся ў Беларускі сацыяльны рух "Разам" (БСРР) (Канавальчык, 2002: 13; Ушкін, 2008: 16).

За 20 гадоў у анархісцкім асяроддзі адбылася змена пакаленняў. Можна нават зарызыкаваць меркаванне, што ўжо актывізавалася трэцяе пакаленне беларускіх анархістаў. На сённяшні дзень сярод апазіцыйных структураў найбліжэй да актывістаў анархісцкага руху знаходзіцца першае пакаленне сучаснага беларускага анархізму, якое працягвае сваю дзейнасць у партыях левага напрамку. Перадусім гэта намеснік старшыні Беларускай партыі "Зялёныя" (БПЗ), прэтэндэнт на кандыдата ў прэзідэнты Беларусі Юры Глушакоў, старшыня партыі Алег Новікаў (псеўданім Лёлік Ушкін, пра яго гл. Тарасов, 1997), а таксама П. Канавальчык і іншыя сябры партыі. У сваёй праграме яны выступаюць між іншым за экалагічную бяспеку, сацыяльную справядлівасць, прынцыпы самакіравання (БПЗ, 2010) і адкрыта сімпатызуюць анархізму (Новікаў, 2010).

Сярод сацыял-дэмакратаў такім прыкладам з'яўляецца былы палітвязень Сяргей Марцэлеў, які быў лідарам "Маладой Грамады" і кіраўніком штаба Міколы Статкевіча. Марцэлева ў 1990-х гадах *"выключылі"* з ЧЖ за *"правы апартунізм"* (Щедренок, 1998). Былы сябра АГП Яраслаў Раманчук з'яўляецца лібертарыянцам (Агофонов, 2010). У яго блогу знаходзяцца выказванні, з якімі можа згадзіцца большасць анархістаў: *"У прыроды і чалавецтва ёсць шмат ворагаў. Самы страшны і небяспечны сярод іх – дзяржава. Г. зн. распарадчыкі чужой маёмасці, грашыма, рэсурсамі і жыццямі грамадзян..."* (Романчук, 2011). Аднак крытычнае стаўленне да дзяржавы з боку гэтага беларускага палітыка з'яўляецца адзіным падабенствам да анархізму.

Найдалей ад ідэяў анархізму стаяць партыі нацыянальна-кансерватыўнага напрамку. Па словах лідара МФ Зміцера Дашкевіча, *"анархізм – палітычная ідэалёгія левага накірунку. Таму шчыльнага супрацоўніцтва паміж Маладым Фронтам і анархістамі быць ня можа (...) Да ідэалёгіі анархізму, які супрацьпастаўляе сям'і камуну й легалізацыю аднаполых шлюбаў, нацыянальнай ідэі – класавую тэорыю Маркса, дзяржаве – хаос «самавызначэньня», мы адносімся адмоўна й лічым анархізм утапічнай тэорыяй"* (МФ, 2011).У сваю чаргу аб стаўленні да нацыяналістычных арганізацыяў анархісты з групы "Революционное Действие" пішуць: *"Трэба змагацца з нацыянал-патрыятычнымі рухамі, якія падзяляюць і нацкоўваюць працоўных адзін на аднога па нацыянальных, рэлігійных, этнічных, палавых і інш. крытэрыях, у чым зацікаўленыя толькі маючыя ўладу..."* (РД, 02.12.2006).

Аўтару артыкула невядомыя прыклады сталага і афіцыйнага супрацоўніцтва анархістаў з партыямі і арганізацыямі кансерватыўнага накірунку (БНФ, МФ, БХД), хаця можна меркаваць, што ў беларускай рэчаіснасці такое супрацоўніцтва адбываецца на нефармальным узроўні. Цікавым здаецца факт, што арганізацыя ЧЖ з'яўлялася нацыянальна-дэмакратычнай моладзевай

структурай, якую ў 1995 годзе *"ўзурпавалі леварадыкальныя элементы"* (Канавальчык, 2002: 5). У 1997 годзе адбыўся футбольны матч на "Кубак Пазьняка" паміж камандамі ЧЖ і Моладзевай фракцыяй БНФ (Канавальчык, 2002:7). Вясной 2007 года анархістамі была заснавана нефармальная футбольная ліга (Belarus DIY Football League, 2013).

Сучасным прыкладам можна лічыць супрацоўніцтва палітвязняў з Бабруйска: сябра аргкамітэта па рэгістрацыі партыі Беларуская хрысціянская дэмакратыя Яўгена Васьковіча і маладых анархістаў Арцёма Пракапенкі і Паўла Сырамолатава. Нягледзячы на радыкальна адменныя погляды і праграмы, анархісты сумесна з палітычнымі партыямі перыядычна ўдзельнічалі ў масавых акцыях пратэстаў і апазіцыйных дэманстрацыях: палатачны гарадок на Кастрычніцкай плошчы ў 2006 годзе (Чернявка, 2006), акцыя супраць фальсіфікацыі выбараў у 2010 годзе, "Дзень Волі" (Печанко, 2011), "Чарнобыльскі Шлях" (РД, 2007, 2009),[2] "Сацыяльны Марш", а таксама "Народны Сход" (Valerikpunk, 10.10.2011).

Інакш выглядае сітуацыя з праварадыкальнымі групамі. Хаця аўтару цяжка пацвердзіць крыніцамі факты пераходу анархістаў у праварадыкальныя арганізацыі і наадварот, можна меркаваць, што такая з'ява мела месца, асабліва ў 1990-я гады. Праварадыкальныя групы, як напрыклад, "Правы Альянс" (а раней таксама незарэгістраваная Беларуская партыя свабоды), ставяцца да анархістаў аднязначна негатыўна (Высоцкі, 2007; БПС, 2011). На гэтай лініі ідзе сталая канфрантацыя, а найгучнейшы яе прыклад меў месца ў лістападзе 2007 года падчас "Сацыяльнага Маршу" ў Менску, калі анархістаў заатакавала ўльтранацыяналістычная арганізацыя "Белая Воля" (РД, 04.11.2007).

Варта дадаць, што ў апошнія гады на постсавецкай прасторы актыўна развіваецца рух "аўтаномных нацыяналістаў", які паступова пераймае тактыку і атрыбутыку анархістаў (Autanomns, 30.03.2013; Национальное Наступление 30.03.2013; TrueRowdy, 30.03.2013). Цікавы сучасны прыклад уяўляе сабой таксама Ігар Банцар, які з'яўляецца адначасова актывістам Саюза палякаў Беларусі, патрыётам Беларусі, удзельнікам антыфашысцкага руху і прадстаўніком DIY сцэны (Skinheads, 30.03.2013).

Пад уплывам палітычнай сітуацыі многія актывісты, якія трымаліся больш мірных і легальных метадаў палітычнай дзейнасці, пакінулі анархісцкі рух і перайшлі на працу ў грамадскія арганізацыі і ініцыятывы (экалагічныя, прафсаюзныя і іншыя). Напрыклад, удзельнік ФАБ Алесь Мазур (Kozak, 2011) быў кіраўніком "Выканаўчага бюро Асамблеі дэмакратычных няўрадавых арганізацыяў Беларусі", камендантам намётавага лягеру на Кастрычніцкай плошчы і выканаўчым дырэктарам "Асацыяцыі агенцыяў рэгіянальнага развіцця". "Антиатомное сопротивление" супрацоўнічае з шэрагам экалагічных

[2] Варта падкрэсліць, што на прэс-канферэнцыі, прысвечанай "Чарнобыльскаму шляху 2010" З. Дашкевіч сказаў: *"Прысутнасць анархістаў і прадстаўнікоў сэксуальных меншасцяў мы будзем расцэньваць як правакацыю"* (Пілецкі, 2010).

арганізацыяў (Зеленая сеть, Мирный Атом, БПЗ і іншымі).

Вартай увагі з’яўляецца таксама сувязь анархістаў з акадэмічнай сферай. Сярод заснавальнікаў ФАБ быў выкладчык Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэту імя Ф. Скарыны Уладзімір Пашук (Зялены край, 2008: 9–10). Дзве асобы з ФАБ атрымалі навуковую ступень кандыдатаў гістарычных навук: Ю. Глушакоў і памерлы ў 2011 годзе Віктар Цемушаў (Темушев, 2010). Супрацоўнічаў з анархістамі таксама пісьменнік і перакладчык Макс Шчур (Дудко, 2008). Сярод публічных асобаў у анархісцкіх поглядах прызнаецца Сяргей Міхалок – лідар рок-гурта “Ляпис Трубецкой”, што, безумоўна, уплывае на працягванне грамадскай увагі да анархізму (Хартыя’97, 29.09.2011).

V. Агульны агляд структуры сучаснага анархісцкага руху ў Беларусі

Перыяд канца 2000-х гадоў разглядаецца намі як чарговы пераломны момант у гісторыі Беларусі, які праяўляецца ў мацнейшым за апошнія дзесяцігоддзі палітычным (падзеі 19 снежня 2010 года і іх наступствы: судовыя працэсы, узмацненне жорсткасці рэжыму) і эканамічным крызісе (дэвальвацыя беларускага рубля, рост цэнаў і г. д.). Важнасць і своеасаблівасць гэтага перыяду заключаецца таксама ў павышэнні цікавасці да грамадска-палітычнай дзейнасці розных слаёў насельніцтва, а галоўнае – у павелічэнні ініцыятыўнасці, грамадзянскай актыўнасці і актаў салідарнасці сярод беларусаў (бунт у Брузгах, акцыі “Стоп-бензін”, ініцыятыва “Рэвалюцыя праз сацыяльныя сеткі”, дапамога затрыманым актывістам і палітвязням). Ва ўсёй разнастайнасці апазіцыйных сілаў, пачынаючы ад 2010 года, важнае месца ў медыях і грамадска-палітычным жыцці краіны пачало займаць другое пакаленне анархістаў.

Несумненна, пад уплывам анархізму актыўна развіваецца контркультурнае асяроддзе (Аксютина, 2002; Охара, 2003), але можна заўважыць, што эвалюцыя сучаснага беларускага анархізму, паступова адыходзячы ад мірнай субкультурнай і перформанснай актыўнасці, кіруецца ў бок пашырэння больш радыкальнай грамадска-палітычнай дзейнасці. Варта прыгадаць колькі прыкладаў: у 1996 годзе ў Менску быў праведзены першы музычны фэст “Раздавім фашысцкую гадзіну”, пад эгідай “Незалежнага аб’яднаньня гарадзенскіх анархістаў” сталі метадычна праводзіцца захопы пустых дамоў і паддашшаў, дзе арганізоўваліся канцэрты і іншыя мастацкія акцыі, у 2001 годзе ў Менску адбыўся фестываль “Рок-гільятына”. Тым не менш, са скепсісам трэба паставіцца да аптымістычнага сцверджання 2008 года: *“Так ці інакш, анархісты нават у сучаснай Беларусі застаюцца палітычным актoрам, а часам нават франтмэнамі навінаў (Сацыяльны марш). Іх статус у апазіцыі адносна вялікі”* – а таксама – *“што анархісты за 15 гадоў ператварыліся ў сталую субкультуру”* (Ушкін, 2008: 16). Паводле нашага меркавання, адсутнасць шырокага грамадскага руху, тэарэтыч-

ных дыскусіяў, "субкультурнае гета" і пераход анархістаў да палітызаваных форм дзейнасці адлюстроўваюць відавочную слабасць беларускага анархізму.

На сённяшні дзень назва ФАБ у акцыях анархістаў адсутнічае, але афіцыйна Федэрацыя не знікла. Больш таго, дзейнасць, фундамент якой быў закладзены ў 1990-я гады першым пакаленнем сучасных беларускіх анархістаў, працягваюць, развіваюць і радыкалізуюць новыя пакаленні (Мартыненка і інш., 2008). Акрамя незалежных лакальных афініці-груп (з англ. affinity – роднасць), то бок груп сяброў, якія без прыналежнасці да фармальных арганізацый аб'ядноўваюцца вакол сацыяльнай актыўнасці, асноўнай анархісцкай арганізацыяй у Беларусі з'яўляецца анарха-камуністычная падпольна-аўтаномная сетка "Революционное Действие" (да 2010 года "Автономное действие Беларусь", а раней "Беларусский анархический фронт"). У сваім маніфесце РД зазначае: *"У аснове нашых перакананняў ляжаць этычныя прынцыпы сацыяльнай справядлівасці і асабістай свабоды. Аднак арганізацыя сучаснай грамадскай сістэмы ў корані несправядлівая (...) Галоўным вінавайцам і абаронцам такога парадку мы прызнаем Дзяржаву (...) Мы хацім пабудаваць сапраўднае сацыялістычнае грамадства, у якім усе матэрыяльныя даброты будуць належаць да працоўных, дзе больш не будзе прыватнай маёмасці, дзяржавы, іерархіі, прымусу, рэпрэсій, турмаў, і эксплуатацыі чалавека чалавекам..."* (РД, 02.12.2006). Да напрамкаў актыўнасці РД належаць агітацыйна-прапагандысцкая (Nesidinadivane, 21.01.2010) і выдавецкая дзейнасць,[3] акцыі сацыяльнага напрамку, экалагічныя, антыміліцэйскія, антыфашыстоўскія, антымілітарныя, а таксама акцыі салідарнасці.

Да найбольш распаўсюджаных і папулярных ініцыятываў беларускіх анархістаў адносіцца экалагічная дзейнасць. У 2008 годзе ўтварылася экалагічная ініцыятыва "Антиатомное Сопротивление", якая аб'ядноўвае большасць беларускіх анархістаў у барацьбе супраць будовы астравецкай АЭС (Антиатомное, 2008). Сярод іншых анархісцкіх групаў можна вылучыць: калектыў "Black Feather Collective" і інфармацыйны партал http://belarus.indymedia.org/, што выказваюцца за свабоднае і бесперашкоднае распаўсюджанне інфармацыі, а таксама за доступ да крыніц, якія не залежаць ад дзяржаўнай цэнзуры і прапаганды.

Важным і актуальным напрамкам дзейнасці застаецца праца беларускага Анархісцкага чорнага крыжа (АЧК), які займаецца дапамогай рэпрэсаваным і асуджаным актывістам, а таксама іх сем'ям. Сярод ініцыятываў з 2000-х гадоў можна вылучыць акцыі "Ежа замест бомбаў" (Food non Bombs) (ЕВБ, 2011), якія праходзяць па ўсёй краіне, адкрыты адукацыйны семінар "Беспартшкола", а таксама сталую інтэрнэт-актыўнасць. У Менску дзейнічае анархісцкі кааператыў "Rebel Studies Library", дзе

[3] Аналітычна-інфармацыйная вэб-старонка http://revbel.org/, брашуры "Строить сопротивление", "Милитант-анархизм – теория и практика" і іншыя.

адбываюцца кінапаказы, дыскусіі, а таксама знаходзіцца бібліятэка (RSL, 2013). Цікавай падзеяй у асяроддзі беларускіх анархістаў стаў праект па выданні навукова-асветніцкага часопіса на беларускай і расейскай мовах "Volnasc" (*Volnasc,* 2013).

Каб зразумець метады дзейнасці беларускіх анархістаў, варта ўзгадаць два асноўныя аспекты дактрыны класічнага анархізму: *негатыўны* і *пазітыўны. Негатыўны* аспект тычыцца разнастайнасці дзеянняў, якія накіраваныя на разбурэнне, знішчэнне альбо адмаўленне існуючага грамадска-палітычнага ладу і гаспадарчых адносінаў. Ён выражаецца ў формах пратэстаў, дэманстрацый, фізічных канфрантацый з сілавымі дзяржаўнымі структурамі, палітычнымі апанентамі і г. д.[4]

Пазітыўны аспект сваёй мэтай ставіць стварэнне альтэрнатыўных форм грамадскіх адносін з выкарыстаннем прамой дэмакратыі (Górski, 2007), а таксама грамадскіх структур новага тыпу. На гэтым аспекце будуецца канструктыўная праграма анархістаў, якую ва ўмовах глабалізацыі, крызісных праяваў у неаліберальнай ідэалогіі,[5] а таксама на лакальным беларускім узроўні можна разглядаць як альтэрнатыву для праграм беларускай апазіцыі.

У сваю чаргу, адсутнасць моцных пратэстных рухаў, свабодных прафсаюзаў, а таксама прававых інструментаў для ўвядзення партыцыпацыйнай дэмакратыі не дазваляе анархістам мірна развіваць і распаўсюджваць сваю пазітыўную праграму сярод насельніцтва. Больш таго, адсутнасць сур'ёзных ідэолагаў і прапагандыстаў, выдавецтваў, сацыяльных цэнтраў, а таксама інтэлектуальнай падтрымкі з боку сучаснай беларускай інтэлігенцыі, на падставе якіх мог бы будавацца шырокі грамадскі рух, уплываюць на пошук іншых сродкаў барацьбы.

Мы згаджаемся са словамі сацыёлага А. Жыневіча: *"Тут няма наогул ніякай падтрымкі нават негвалтоўных анархісцкіх ініцыятываў з боку даволі кансерватыўнага насельніцтва. (...) Адначасова няма ніякай магчымасці для публічнага палітычнага самавыяўлення. Пры адсутнасці якога б там ні было дыялогу ўлады і грамадства самым рашуча настроеным актывістам адстойванне сваіх поглядаў здаецца магчымым толькі шляхам канфрантацыі"* (Жыневіч, 2011).

На нашу думку, пералічаныя прычыны ў спалучэнні з перайманнем еўрапейскага пратэстнага вопыту паўплывалі на відавочную радыкалізацыю метадаў дзейнасці беларускіх анархістаў. У выніку частка сучаснага пакалення анархістаў адмовілася ад мірных форм дзейнасці (хэпэнінгі, пікеты і г.д.) і пачала выкарыстоўваць больш радыкальныя сродкі. Сярод такіх акцыяў варта назваць: антымілітарысцкае шэсце пад Генеральным штабам Рэспублікі Беларусь 19 верасня

4 Найбольш яскравы прыклад так званага паўстанчага анархізму можна назіраць у сучаснай Грэцыі.

5 Пра гэта сведчаць масавыя падзеі 2011 года ў Амерыцы *(Occupy Wall Street),* Еўропе (Рух "Абураныя" ў Іспаніі, *Movimiento 15-M, Indignados;* Пакаленне роспачы ў Партугаліі, *Geração à Rasca*), а таксама Азіі і Афрыкі (Арабская вясна).

2009 года, напад на казіно "Шангры Ла" 5 снежня 2009 года, напад на будынак Федэрацыі прафсаюзаў 30 красавіка 2010 года, падпал дзвярэй філіяла "Беларусбанка" 31 траўня 2010 года, падпал апорнага пункта міліцыі ў Салігорску 9 сакавіка 2010 года, напад на пасольства Расіі ў Менску ў ноч на 31 жніўня 2010 года, атака кактэйлямі Молатава будынку КДБ у Бабруйску ў ноч на 17 кастрычніка 2010 года (АЧК, 10.04.2011). Усе пералічаныя акцыі мелі наступствам "справу беларускіх анархістаў".

VI. "Справа беларускіх анархістаў"

"Справа беларускіх анархістаў" была ініцыявана пасля атакі кактэйлямі Молатава пасольства Расійскай Федэрацыі ў Менску ўначы 31 жніўня 2010 года. Акцыя невядомай радыкальнай групы "Друзья свободы" стала кульмінацыяй *"інфармацыйнай вайны"* паміж Расійскай Федэрацыяй і Рэспублікай Беларусь, а магчымасць міжнароднага скандалу і ціск з боку расійскай улады каталізавалі расследаванне гэтай справы. Пасляператрусу на кватэрах і затрымання 7 актывістаў у Менску 3 верасня 2010 года адбылася чарговая акцыя групы "Друзья Свободы", падчас якой анархісты атакавалі кактэйлямі Молатава браму ізалятара часовага ўтрымання на Акрэсціна. Цягам двух месяцаў у некалькіх гарадах Беларусі прайшлі допыты больш за 50 чалавек, некаторыя з іх правялі ў следчых ізалятарах ад 3 да 14 дзён, актывісты Дзмітры Дубоўскі і Дзяніс Быстрык былі змушаныя пакінуць краіну (Дубовский, 2011). У выніку па справе абвінавацілі Ігара Аліневіча, Мікалая Дзядка, Аляксандра Францкевіча, Максіма Веткіна і Яўгена Сілівончыка ("Вясна", 01.06.2011).

2010 год у Беларусі прайшоў пад знакам судовых палітычных працэсаў. "Справу беларускіх анархістаў", якая, натуральна, выклікала грамадскі рэзананс, пачалі асвятляць і каментаваць у медыях. Знаны блогер Будзімір (Зміцер Галко) трапна заўважыў: *"Улада нечакана адкрыла для сябе анархістаў. Падазраваных у тэарэтычным і практычным анархізме зраўналі ў правах з традыцыйнымі public enemy, чырвона-чорны сьцяг зь бел-чырвона-белым. З гэтага часу быць анархістам у Беларусі – усё роўна – што быць апазыцыянэрам, з усімі вынікаючымі наступствамі..."* (Будзімір, 2010).

Недальнабачнай аказалась думка Уладзіміра Някляева: *"Ну нейкія «сябры свабоды» за тое, што іх актывістаў у Хімках арыштавалі, прыбеглі да расійскай амбасады, кінулі. Я ўпэўнены, што гэта правакацыя беларускіх спецслужбаў..."* ("Эхо Москвы", 2010). У Еўропе і Расіі, а нават у Мексіцы прайшлі акцыі салідарнасці (АЧК, 2011; Черепаха-луноход, 2011). Аднак найбольш радыкальная з іх адбылася ў ноч на 17 кастрычніка 2010 года ў Беларусі, калі кактэйлямі Молатава быў атакаваны аддзел КДБ у Бабруйску. Гэты эпізод атрымаў назву "бабруйскай справы", па якой былі арыштаваныя Я. Васьковіч, А. Пракапенка і П. Сырамолатаў.

Суд па "бабруйскай справе" праходзіў 5–18 траўня 2011 года. У сваім

апошнім слове Васьковіч заявіў, што ён абараняў беларускія каштоўнасці і не шкадуе аб сваім учынку. Пракапенка і Сырамолатаў пакаяліся і папрасілі аб змякчэнні прысуду. Усе абвінавачаныя прызналіся ва ўдзеле ў акцыі і ў выніку асуджаныя па ч. 2 арт. 339 КК *("злоснае хуліганства")* і ч. 3 арт. 218 КК *("пашкоджанне маёмасці ў асабліва буйным памеры")* атрымалі па 7 гадоў калоніі ўзмоцненага рэжыму (Радыё Свабода, 18.05.2011).

18 траўня 2011 года пачалося пасяджэнне, на якім разглядалася крымінальная справа па абвінавачванні менскіх анархістаў па наступных артыкулах: ч. 2 арт.339 КК РБ *("хуліганства, здзейсненае групай асобаў")* і ч. 2 і ч. 3 арт. 218 КК *("пашкоджанне маёмасці агульнанебяспечным спосабам і ў асабліва буйным памеры")* ч. 2 арт. 349 *("несанкцыяваны доступ да кампутарнай інфармацыі"),* ч. 2 арт. 351 *("кампутарны сабатаж, спалучаны з несанкцыяваным доступам да кампутарнай сістэмы"),* арт. 354 КК РБ *("распрацоўка, выкарыстанне альбо распаўсюджванне шкодных праграм")* ("Вясна", 01.06.2011). Падчас працэсу АЧК зняў невялікую стужку "Не признающие законов", у якой прадставіў сваю ацэнку сітуацыі (TorIsYourFriend, 26.05.2010). Самі затрыманыя анархісты не прызналіся вінаватымі, аднак 27 траўня 2011 года І. Аліневіч быў пакараны 8 гадамі пазбаўлення волі ўзмоцненага рэжыму з канфіскацыяй аўтамабіля,[6] М. Дзядок – 4,5 гадамі пазбаўлення волі ўзмоцненага рэжыму, А. Францкевіч – 3 гадамі пазбаўлення волі ўзмоцненага рэжыму. Анархісты, якія супрацоўнічалі са следствам і прызналіся вінаватымі: М. Веткін і Я. Сілівончык адпаведна – 4 і 1,5 гады абмежавання волі.

Вынесеныя прысуды сталі першымі сур'ёзнымі пакараннямі анархістаў у гісторыі незалежнай Беларусі і, безумоўна, нанеслі моцны ўдар па анархісцкаму асяроддзю. Можна згадзіцца з меркаваннем А. Жыневіча, што *"Анархісцкі рух у Беларусі аказаўся не гатовым да падобных рэпрэсій з-за сваёй нешматлікасці і адноснай аўтаномнасці, дзякуючы якой мог заставацца незалежным рухам. (...) Быць анархістам у Беларусі толькі падаецца зручным: на самой справе гэта патрабуе вялікай рашучасці і пастаяннага напружання розуму"* (Жыневіч, 2011).

Варта звярнуць увагу, што "справа беларускіх анархістаў", а таксама "бабруйская справа" з'яўляюцца яскравымі прыкладамі палітычных працэсаў, у якіх важную ролю адыграла дзеючая ўлада. Падчас выбараў Прэзідэнта Беларусі 19 снежня 2010 года анархісты прымалі актыўны ўдзел у масавых акцыях пратэсту (Albert, 2010; Революционное Действие, 21.12.2010; OurBelarus, 26.06.2011). У лістоўцы "Предвыборная программа анархистов" яны выказаліся за народнае самаўпраўленне, альтэрнатыўную эканоміку, свабоду ад прымусу, а таксама прадставілі свае адносіны да маёмасці і нацыянальнага пытання. Менавіта тады аб анархістах нагадаў А. Лукашэнка: *"...20 анархістаў з Расіі*

[6] Гэты прысуд аднадумцы з Расіі акрэслілі *"дыяментам у кароне беларускага правасуддзя"* (Детюк, 2011).

прыехала, і іншыя былі, мы іх там выявілі, з некалькіх дзяржаваў людзі былі..." (СТВ, 2010).[7] 14 сакавіка 2011 года па тэлеканале БТ было паказана журналісцкае расследаванне Андрэя Крывашэева "Анархия. Прямое действие". У ролі "экспертаў" ад анархізму выступілі загадчык кафедры міжнародных адносін Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Беларусі, доктар палітычных навук Сяргей Кізіма (паводле якога *"анархізм як інтэлектуальная балбатня"* не нясе пагрозы), кіраўнік аддзелу следчага ўпраўлення ГУВД Менскага гарвыканкама Аляксандр Іваноў і галоўны саветнік Дзяржаўнага сакратарыяту Савета Бяспекі Рэспублікі Беларусь Ігар Паддубскі (Поддубский, 2009: 72–77; 2010а: 44–49; 2010б: 120–125).

Па словах "экспертаў", за мірныя акцыі *"ў Беларусі не пераследуюць"*, нават акцыя каля Генштаба – не больш за *"банальнае хуліганства"*. Праблема ў тым, што *"мода на радыкальны анархізм"* прыйшла ў Беларусь з Заходняй Еўропы і з'яўляецца *"прамым гвалтам у дачыненні да дзяржавы"*. Калі б не аператыўная праца КДБ, то анархісты ў будучыні маглі б *"спаліць школы і цэрквы, каб запалохаць грамадства"*. Стужка заканчваецца сцверджаннем, што *"Беларусь спынілася за крок ад катастрофы, калі ўтопія баявога анархізму магла перарасці ў тэрор і вулічныя баі..."* (Белтелерадиокомпания, 2011).

У адказ АЧК зняў 20-хвілінную стужку "Анархия. Прямое действие. Неангажированная версия" (РД, 16.03.2011; TorIsYourFriend, 18.08.2011), а ў інтэрнэце з'явілася рэцэнзія на стужку. Блогер Isto4nik_zarazi ў сваім аналізе сцвярджаў, што дата паказу была выбрана спецыяльна перад судамі, каб сфармаваць *"пэўнае грамадскае меркаванне"*, а таксама правесці *"прафілактычную работу"* перад Днём барацьбы з палітычнымі рэпрэсіямі. У блогу падкрэслівалася, што стужка з'яўляецца працягам дзяржаўнага прапагандысцкага серыялу, папярэднія серыі якога называліся: "Молодой фронт. Kidnapping", "Психология девиации", "Плошча. Железом по стеклу". Аўтар дадаваў, што пра ідэалогію анархістаў нічога канкрэтнага не сказалі, а таксама адзначаў плюс стужкі: асвятленне малавядомага эпізоду па "бабруйскай справе" (Isto4nik_zarazi, 2011).

Чарговы факт увагі да анархістаў быў звязаны з тэрактам у менскім метро 11 красавіка 2011 года, калі старшыня КДБ Беларусі Вадзім Зайцаў адзначыў, што службы разглядаюць тры версіі здарэння, адна з якіх датычыла анархістаў: *"...ёсць прадстаўнікі радыкальных моладзевых экстрэмісцкіх арганізацыяў. Цяпер заканчваецца крымінальная справа па анархістах. Мы не выключаем, што ў адплату, у першую чаргу, у дачыненні да КДБ маглі быць здзейснены падобныя дзеянні"* (Интерфакс, 12.04.2011).

Гэтую версію пракаментавалі некаторыя грамадскія дзеячы і журналісты.: *"... Я не веру ў версію, што выбух арганізавалі маладыя анархісты.*

[7] Раней прэзідэнт Беларусі, адзначаючы высокі ўзровень арганізацыі саміту АБСЕ ў Астане, казаў: *"Нідзе ніхто не топчацца, ніякіх затораў, усё прадумана, ніякіх анархістаў, антыглабалістаў. Ніхто не перашкаджае працаваць"* (Белта, 2010).

Гэта проста смешна. Анархісты ў Беларусі – гэта дзіцячы садок, а не тэрарысты. Яны надакучылі нашай рэдакцыі са сваімі дурнымі лістамі і смешнымі акцыямі пратэсту (...) Уся гэта версія з анархістамі – прапагандысцкая лухта" (Шеремет, 2011), а экс-кандыдат у прэзідэнты Алесь Міхалевіч сказаў: *"У Беларусі ніхто не заяўляў, таму я, напрыклад, не вельмі веру ў тое, што гэта звязана з анархісцкімі рухамі..."* ("Эхо Москвы", 2011). У сваю чаргу, анархісты ў адкрытай заяве рашуча асудзілі тэракт і падкрэслілі, што *"мэтаю атакаў беларускіх анархістаў, нават па дадзеных следства, з'яўляюцца зусім іншыя аб'екты, беларускія анархісты шануюць чалавечае жыццё і не выкарыстоўваюць выбухоўку"* (Streetsmedia, 2011).

Важным момантам, які сведчыць аб палітычным характары працэсаў, з'яўляецца факт, што "справай беларускіх анархістаў" з самага пачатку зацікавіўся праваабарончы цэнтр "Вясна", які ў сваім аглядзе адзначыў шэраг нарматыўна-прававых парушэнняў, псіхалагічны ціск, жорсткае і бесчалавечнае абыходжанне падчас правядзення следства ("Вясна", 01.06.2011). І. Аліневіч быў гвалтоўна выкрадзены ў Маскве прадстаўнікамі неўстаноўленых спецслужбаў і перавезены ў следчы ізалятар КДБ (РД, 01.12.2010). Акрамя праваабаронцаў барацьбу за М. Дзядка пачалі Студэнцкае прадстаўніцтва Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта (у якім ён навучаўся) і моладзевая ініцыятыва "StudAlliance" (ЕГУ, 2011).

Першым грамадска-палітычным дзеячам, які публічна падкрэсліў палітычны характар справы, стаў Аляксандр Фядута: *"Калі праваабарончыя арганізацыі не залічаць анархістаў да вязняў сумлення, а інтэрпрэтуюць іх учынкі як хуліганства – значыць, яны ўсталі на бок беларускага суду. Суду няправеднага, у чым я перакананы..."* (Федута, 2011). У выніку грамадскай кампаніі ў верасні 2011 года ў інтэрнэце з'явілася петыцыя "У абарону непрызнаных беларускіх палітвязняў", аўтары якой заяўлялі: *"Тое, што да гэтага Дзядок, Францкевіч і Аліневіч былі невядомыя шырокай грамадскасці як грамадскія актывісты, не павінна ўплываць на ўзровень іх падтрымкі. Таму мы лічым падобнае размежаванне на «сапраўдных» палітвязняў і ўсіх астатніх няправільным"* (Petitiononline.com, 2011).

Петыцыю падпісалі А. Фядута, эколаг Уладзімір Валодзін, кіраўнік "Свабоднага тэатра" Мікалай Халезін, журналістка Ірына Халіп, старшыня і першы намеснік БПЗ А. Новікаў і Ю. Глушакоў, экс-кандыдат у прэзідэнты А. Міхалевіч, журналіст А. Пачобут і іншыя. Пастуупова адбылася хваля салідарнасці беларускіх апазіцыйных палітыкаў з анархістамі, што прывяло да прызнання анархістаў палітвязнямі па схеме 11+3 (асуджаныя па "бабрускай справе") (Naviny.by, 05.10.2011).

Анатоль Лябедзька сцвярджаў: *"Што датычыцца Ігара і яго калег, то гэта справа з палітычнай падаплёкай. Уладзе трэба было прадэманстраваць паспяховую барацьбу з «мясцовым тэрарызмам». У варунках адсутнасці незалежнай судовай сістэмы гэта зрабіць нескладана..."*

(Radiobemba, 2011), а Віталь Рымашэўскі дадаваў: *“Мы заклікаем усе палітычныя сілы і міжнародныя арганізацыі ўключыць у спіс рэпрэсаваных па палітычных матывах Яўгена Васьковіча, Ігара Аліневіча, Аляксандра Францкевіча, Міколу Дзядка, Арцёма Пракопенку і Паўла Сырамолатава...”.*

Сяргей Марцэлеў сказаў: *“Я месяц правеў у адной камеры з Ігарам Аліневічам. Гэта мужны і прынцыповы чалавек, абвінавачванні супраць яго пабудаваныя на хлуслівых даносах, таму хачу далучыцца да петыцыі ў яго абарону”. “Анархісты – палітвязні, без іх вызвалення дыялог з Лукашэнкам немагчымы. Гэта з’яўляецца пазіцыяй і Партыі БНФ, і усіх адэкватных людзей”,* – адзначаў першы намеснік старшыні Партыі БНФ Ігар Лялькоў. Па словах былога палітзняволенага Мікіты Ліхавіда, *“яны асуджаны па палітычных прычынах. Асабіста для мяне, яны – палітвязні, таму іх вызвалення трэба патрабаваць разам з удзельнікамі справы 19 снежня, і па справе Лобава-Дашкевіча... ”.*

5 кастрычніка 2011 года праваабарончы цэнтр “Вясна” і Беларускі хельсінкскі камітэт афіцыйна прызналі анархістаў палітвязнямі (“Вясна”, 05.10.2011). Што тычыцца ўлады, то, нягледзячы на пастаяннае падкрэсліванне крымінальнага характару “справы беларускіх анархістаў”, асуджаным ужо некалькі разоў прапанавалі падпісаць прашэнне аб памілаванні (АЧК, 12.09.2011; Ярашэвіч, 2011). Гэта дае падставы меркаваць, што ўлада трактуе анархістаў на роўні з іншымі палітзняволенымі.

VI. Высновы

Анархісцкі рух у Беларусі не належыць да вельмі шырокіх грамадска-палітычных плыняў. Пасля ўздыму актыўнасці анархістаў у першай чвэрці ХХ стагоддзя, звязаны з рэвалюцыямі 1905 і 1917 гадоў, гэты рух практычна знік з палітычнай сцэны Беларусі. Сучасны беларускі анархісцкі рух адрадзіўся на хвалі распаду СССР. Першае пакаленне сучасных беларускіх анархістаў знаходзілася пад уплывам анарха-сындыкалісцкіх поглядаў і імкнулася ўплываць на рабочы рух, а ў Гомелі з’явілася першая структура гэтага тыпу – “Федерацая анархістаў Беларусі”. Наступным этапам разам з паўстаннем групы “Чырвоны Жонд”, “Свабоднага тэатра”, праекта “Navinki Home Video” стала арт-актыўнасць: акцыі-хэпэнінгі, кінематаграфічныя стужкі, у тым ліку накіраваныя супраць палітыкі А. Лукашэнкі.

Побач з эканамічным і артыстычным накірункам дзейнасці на станаўленне анархізму ў Беларусі моцна ўплывала развіццё моладзевых субкультур, культуры DIY і музычнай сцэны *punk.* На пачатку 2000-х гадоў з’явіліся першыя скінхэды-анархісты, развіваўся рух “Антыфа”. На працягу ўсяго часу анархісты займаліся агітацыйнай і выдавецкай дзейнасцю: друкаваўся самвыдат, брашуры, лістоўкі, кульмінацыяй у гэтым абшары стала эпоха газеты “Навінкі”. Да іншых напрамкаў актыўнасці анархістаў можна таксама аднесці экалагічную, антымілітарную дзейнасць. Беларускім анархістам удалося ўсталяваць кантакты з замежнымі партнёрамі, што выражалася ў акцы-

ях салідарнасці і ўдзеле асобаў з Беларусі ў міжнародных акцыях пратэсту. Трэцяе пакаленне беларускіх анархістаў, знаходзячыся ў сітуацыі палітызацыі "старых" анархістаў (утварэнне Беларускай партыі "Зялёных") і шукаючы новых метадаў і механізмаў для сваёй дзейнасці, пераймала замежны вопыт анархістаў-аўтаномаў і мілітант-анархістаў.

У выніку паўстала арганізацыя "Революционное Действие". Усе тры пакаленні сучасных беларускіх анархістаў цягам 20 гадоў імкнуліся ўплываць на грамадска-палітычныя працэсы ў краіне. Нягледзячы на часовы ўздым і папулярнасць напрыканцы 1990-х гадоў, анархістам не ўдалося стварыць моцнага і масавага грамадска-палітычнага руху.

Аднак, грамадзянская актыўнасць насельніцтва ў 2010–2011 гадах сведчыць, што грамадска-палітычнае аблічча Беларусі ўсё больш выходзіць па-за схему "ўлада – традыцыйная апазіцыя", гэта пацвярджае, між іншым, пастаянная актыўнасць анархісцкага руху. Працэс радыкалізацыі метадаў дзейнасці анархістаў з'явіўся з аднаго боку адказам на сацыяльна-эканамічную палітыку, якую праводзіць кіраўніцтва Беларусі, а з іншага – адказам на рэпрэсіўную рэакцыю ўлады на разнастайныя формы мірнай грамадска-палітычнай актыўнасці насельніцтва. Вынікам радыкалізацыі антыдзяржаўных актывістаў сталі прысуды па "справе беларускіх анархістаў" і "бабрускай справе". Акалічнасці абедзьвух спраў, паводле нашага меркавання, трэба разглядаць як неад'емную частку грамадска-палітычных працэсаў, якія адбываюцца ў сучаснай Беларусі і адлюстроўваюць агульную сітуацыю ў краіне.

На нашу думку, "справа беларускіх анархістаў", "бабруйская справа" і іх наступствы з'яўляюцца ўнікальнымі прыкладамі ў грамадска-палітычнай гісторыі Беларусі, якія вылучаецца салідарнасцю палітычнай апазіцыі з прыхільнікамі антыдзяржаўных ідэй (Олиневич, 2013; Радыё Свабода, 10.12.2013). Магчыма, што наданне зняволеным анархістам статусу палітвязняў і тым самым упісанне анархістаў у палітычны дыскурс Беларусі можа стаць крокам да далейшага збліжэння грамадзянскай і палітычнай супольнасці, а таксама развіцця працэсу ўтварэння новых грамадскіх інстытутаў.

Літаратура

1. "А без президентов СЛАБО?! Группа анархистов вышла на Октябрьскую площадь", *Революционное Действие,* URL (доступ 21.12.2010): http://belarus.avtonom.org/?p=16170.
2. Агофонов, Артем (2010). "Яраслаў Раманчук адказаў на пытанні чытачоў «Свабоды»", *Сайт сторонников Объединенной Гражданской партии,* URL (доступ 10.10.2011): http://old.ucpb.org/index.php?option=com_content&view=article&id=62268:------qq&catid=97&Itemid=275.
3. АД-Минск (2007). "Антифашизм в Беларуси – борьба продолжается!", URL (доступ 04.09.2007): http://revbel.org/2007/09/antifashizm-v-belarusi-bor-ba-prodolzh/.

4. “Акции прямого действия анархистов 2009-2010 гг.”, *Анархический Чёрный Крест – Беларусь,* URL (доступ 10.10.2011): http://abc-belarus.org/?p=102.
5. Аксютина, Ольга (2002). “Власть и контркультура в 1980-е – 1990-е годы. Панк как этика и эстетика противостояния в СССР, России и Беларуси ” у Аймермахер, Карл, Бордюгов, Геннадий и И. Грабовский, Инго (ред.), *Культура и власть в условиях коммуникационной революции XX века. Форум немецких и российских исследователей.* Москва: АИРО-XX.
6. “Александр Францкевич отказался писать прошение о помиловании”, *Анархический Чёрный Крест – Беларусь,* URL (доступ 15.10.2011): http://abc-belarus.org/?p=567.
7. *Альманах. Сборник по истории анархического движения в России,* (1909). Париж, Т. 1.
8. *Антиатомное сопротивление – Беларусь,* URL (доступ 14.10.2011): http://anr.noblogs.org/post/2008/12/31/antinuclear_resistance/.
9. АЧК – Беларусь (2011). “Вы – лучшие! Спасибо от АЧК-Беларусь”, *Анархический Чёрный Крест Belarus Indymedia,* URL (доступ 27.05.2011): http://belarus.indymedia.org/24146
10. Барысёнак, Юры (1989). “Бакунін у Беларусі”, *Полымя,* № 4: 221.
11. Будзімір (2010). “Чырвона-чорны сьцяг зраўнавалі ў правах зь бел-чырвона-белым”, *Радыё Свабода,* URL (доступ 08.09.2010): http://www.svaboda.org/content/article/2151690.html.
12. “Будут ли преследовать оппозицию после терракта в Минске?”, *Эхо Москвы,* URL (доступ 14.04.2011): http://echo.msk.ru/programs/razvorot/765773-echo/.
13. Волковинский, Валерий (1991). *Махно и его крах.* Москва: Издательство ВЗПИ.
14. Высоцкі, Сяргей (2007). “Будучы лёс нашай моладзі”, *NASHAZIAMLIA.ORG,* URL (доступ 18.10.2011): http://nashaziamlia.org/2007/12/21/1089.
15. Генкин, Иосиф (1919). *Группа Безначалие в 1905-08 гг.: Очерки из героической эпохи в жизни русского анархизма.* Минск.
16. Глушаков, Юрий (2005), “Идеи П.А. Кропоткина и их последователи в Белоруссии: О судьбах и деятельности анархистов в 1920 – 30-е гг.” у Ермаков, Владимир, Талеров, Петр и Гарявин, Алексей (ред.), *Пётр Алексеевич Кропоткин и проблемы моделирования историко-культурного развития цивилизации: материалы международной научной конференции.* СПб: Соларт.
17. Горев, Борис (1930). *Анархизм в России. От Бакунина До Махно.* Москва: Молодая Гвардия;
18. Дамье, Вадим (2006). *Забытый Интернационал. Международное анархо-синдикалистское движение между двумя мировыми войнами,* т. 1–2. Москва: Новое литературное обозрение 2006–2007.
19. Детюк, Л. (2011), “Приговоры анархистам. Приговор режиму”, *Союз Революционных Социалистов,* URL (доступ 30.05.2011): http://revsoc.org/archives/6397.
20. Дубовик, Анатолий (2001). “Очерк истории анархического движения в Украине. 1960-1990-е годы.”, *Россиские социалисты и анархисты после Октября 1917 года,* URL (доступ 13.08.2010): http://socialist.memo.ru/forum/index.php?showtopic=732.
21. Дубовский, Дмитрий (2011). “Год в бегах: Откровения белорусского анархиста”, *Революционное Действие,* URL (доступ 04.10.2011): http://revbel.org/2011/10/god-v-begah-otkroveniya-belorusskogo-a/.
22. Дудко, Воля (2008). “Ня ўдзельнічаць у мітынгах ты ня можаш, а зь іншага боку ўсьведамляеш, што такое хаджэньне табе ніякай карысьці не прынясе”, *GENERATION.BY,* URL (доступ 10.10.11): http://generation.by/news2309.html.
23. “Д/ф «Анархия. Прямое действие» абстракция на фоне горящих «мостов» системы”, *Революционное Действие,* URL (доступ 15.03.2011): http://revbel.org/2011/03/df-anarhiya-pryamoe-dejstvie-abstrak/.

24. *Еда Вместо Бомб в Беларуси,* URL (доступ 04.08.2011): http://fnbminsk.noblogs.org.
25. Ермаков, Владимир (1996). *Российский анархизм и анархисты (вторая половина XIX – конец XX вв.).* СПб: Издательская координационная группа "НЕСТОР".
26. Жыневiч, А. (2011), "Справа беларускiх анархiстаў", *Le Monde Diplomatique у Беларусi,* URL (доступ 03.09.2011): http://monde-diplomatique.by/index.php?option=com_content&view=article&id=145:2011-09-03-22-15-38&catid=10:2011-08-15-03-46-42&Itemid=24.
27. "За падпал бабруйскага КДБ анархiсты атрымалi па 7 гадоў строгага рэжыму", *Радыё Свабода,* URL (доступ 18.05.2011): http://www.svaboda.org/content/article/24178641.html.
28. "Завтра в 8 вечера на нашем канале выйдет документальный фильм «Анархия. Прямое действие»", *БЕЛТЕЛЕРАДИОКОМПАНИЯ,* URL (доступ 15.03.2011): http://www.tvr.by/rus/society.asp?id=44926.
29. "ЗАКЛЮЧЕНИЕ (по уголовному делу Игоря Олиневича, Николая Дедка, Александра Францкевича, Максима Веткина, Евгения Силивончика – т.н. «дело над анархистами») Республиканского правозащитного общественного объединения «Белорусский Хельсинкский Комитет»", *Праваабаронча цэнтр "Вясна",* URL (доступ 05.10.2011): http://spring96.org/ru/news/46143.
30. "Интервью с Mister X (Oi/Streetpunk, Гродно, Беларусь)", *SKINHEADS.CLAN.SU,* URL (доступ 30.03.2013): http://skinheads.clan.su/interview_misterx.htm.
31. "Информация», *REBELS-LIBRARY.ORG,* URL (доступ 15.10.2013): http://rebels-library.org/news/.
32. "Iгар Алiневiч – першы ляўрэат прэмii Аляхновiча за кнiгу «Еду в Магадан»", *Радыё Свабода,* URL (доступ 10.12.2013): http://www.svaboda.org/contentlive/premija-alachnovic/25196011.html.
33. "Кароткi аналiтычны агляд па «справе беларускiх анархiстаў»", *Праваабарончы цэнтр "Вясна",* URL (доступ 01.06.2011): http://spring96.org/be/news/43721.
34. "КГБ: Версии теракта в Минске – попытка дестабилизировать обстановку, месть анархистов, действия психа", *INTERFAX.BY,* URL (доступ 12.04.2011): http://www.interfax.by/news/belarus/90716.
35. Канавальчык, Паўлюк (2000). *Кароткi курс гiсторыi анархiзму.* Менск: Падручнiк рэвалюцыянэра.
36. Канавальчык, Паўлюк (2002). *Anarchy in BY. Анархiстычны рух ў Беларусi.* Менск: Падручнiк рэвалюцыянэра.
37. Коллектив БАЦ (2008). "Хроника белорусского анархистского движения 1992–2007", *Зялены Край,* вясна: 20–22.
38. Комин, Владимир (1969). *Анархизм в России,* Калинин; Ярославский, Емельян (1939). *Анархизм в России: как история разрешила спор между анархистами и коммунистами в русской революции.* ОГИЗ: Государственное издательство политической литературы.
39. Константинов, Михаил, ред. (1934). *Политическая каторга и ссылка. Биографический справочник членов о-ва политкаторжан и ссыльнопоселенцев.* Москва: Издательство всесоюзного о-ва политкаторжан и ссыльнопоселенцев.
40. Кривенький, Валерий, сост. (1998). *Анархисты: документы и материалы 1883-1935,* Т. 1: 1883-1916 гг. Москва: РОССПЭН.
41. Ланевский, Александр (2013). "Места памяти анархистов", у Корнилов, Сергей, Рябов, Петр, Сидоров, Игорь и Сидоров, Святослав, (ред.), *Прямухинские чтения 2012. Анархизм: От теории к движению, от движения к обществу,* Москва: Типография "Футурис".

42. Ланевский, Александр (2012). “Анархизм в Польше: история и современность. Краткий очерк” у Корнилов, Сергей, Корнилова, Алла, Рябов, Петр, Сидоров, Игорь и Сидоров, Святослав, (ред.), *Прямухинские чтения – 2010. Анархизми мировая культура,* Москва: Типография “Футурис” 2013.
43. Ластовский, Алексей (2008). “Идеи и практики молодежной контркультуры скинхедов в Беларуси”. *Палітычная сфера,* №10: 17–25.
44. “Лукашенко отмечает высокий уровень организации саммита ОБСЕ в Астане”, *BELTA.BY,* URL (доступ 01.12.2010): http://www.belta.by/ru/all_news/president/Lukashenko-otmechaet-vysokij-uroven-organizatsii-sammita-OBSE-v-Astane_i_533716.html.
45. Майзель, Лейба (1934). *1905-1907 гг. на Беларусі: Хроніка падзей,* Мінск: Партвыд-ва.
46. “Малады Фронт адказвае на пытанні”, *Малады Фронт,* URL (доступ 01.09.2011): http://mfront.net/content.php?content.2572; http://nn.by/?c=ar&i=37488.
47. Мартыненка, Вольга, Зайцава, Тацяна, Валадзін, Уладзь, Касцюкоў, Аляксей, Мялюк, Мікола, Серабракоў, Зьміцер і Канавальчык, Паўлюк, рэд. (2008). *Беларускі сацыяльны форум (матэрыялы, секцыі, вынікі).* Масква: Рассельгазакадэмія.
48. “Международный Мотофестиваль Минск - Анархия - 2011”, MEN’S.BY, URL (доступ 15.12.2011): http://mens.by/reporting/festivals/1640-motofestival-anarchy-minsk.
49. Микола (2006). “Белорусский анархизм в начале XX века”, *Свобода или смерть,* № 3 (январь-апрель).
50. “Насильственный вывоз анархиста Игоря Олиневича из Москвы в Минск”, *Революционное Действие,* URL (доступ 01.12.2010): http://revbel.org/2010/12/nasilstvenny-j-vy-voz-anarhista-igor/.
51. “Наши цели и принципы”, *Революционное Действие,* URL (доступ 02.12.2006): http://revbel.org/2006/12/nashi-tseli-i-printsipy/.
52. *Национальное Наступление,* URL (доступ 30.03.2013): http://nationaloffensive.wordpress.com/2009/09/17/an/.
53. НГАБ у Гродна, Ф. 2, 366, 369, 588.
54. Новікаў, Алег (2010). “Справа анархістаў”, *Новы Час,* URL (доступ 17.09.2010): http://novychas.info/palityka/sprava_anarh_sta/.
55. Олиневич, Игорь (2013). *Еду в Магадан.* Радикальная теория и практика.
56. “От субкультуры к ...? (Обращение к Федерации Анархистов Беларуси: пора что-то менять)” (2008). *Зялены Край,* вясна: 17
57. “Оппозиционеры и правозащитники согласовали список политзаключенных – получилось 11+3», *NAVINY.BY,* URL (доступ 05.10.2011): http://naviny.by/rubrics/society/2011/10/05/ic_news_116_377822/.
58. Охара, Крейг, (2003). *Философия панка: больше чем шум.* Москва: НОТА-Р.
59. Пашук, Владимир (2008). “Убить идею невозможно (интервью)”, *Зялёны Край,* вясна: 9–10.
60. “Першая задача трэцяга тысячагодзьдзя”, *Беларуская Партыя Свабоды,* URL (доступ 18.10.2011): http://bps-belarus.narod.ru/Interview.htm.
61. “Петиция в защиту белорусских непризнанных политзаключенных”, *PETITIONONLINE.COM,* URL (доступ 01.10.2011): http://www.petitiononline.com/6polit/petition.html.
62. Печанко, Сямён (2011). “У 2002-м у Гродне на Дзень Волі таксама ўскладалі кветкі”, *Наша Ніва,* URL (доступ 25.03.2011): http://nn.by/?c=ar&i=52251#!nn.
63. Пілецкі, Алесь (2010). “Чарнобыльскі шлях – 2010 падзяліў апазіцыю”, *Наша Ніва,* URL (доступ 20.04.2011): http://nn.by/?c=ar&i=37488.
64. Поддубский, Игорь (2009). “Победить радикализм. Молодежные экстремистские политизированные неформальные формирования в Беларуси”, *Беларуская думка,* № 4: 72-77.

65. Поддубский, Игорь (2009). "Политический радикализм и экстремизм молодежи в контексте национальной безопасности Республики Беларусь", *Проблемы управления,* № 2: 120-125.
66. Поддубский, Игорь (2010). "Молодежь и политика. Некоторые аспекты деятельности радикальных формирований", *Беларуская думка,* № 7: 44-49.
67. "Правозащитники признали Олиневича, Дедка и Францкевича политическими заключенными», URL (доступ 25.09.2011): http://spring96.org/ru/news/46143.
68. "Предвыборная программа (проект)", Беларуская партыя "Зялёныя", URL (доступ 25.09.2011): http://belgreens.org/2010/05/588.
69. "Предстоящие выборы президента Беларуси", *Эхо Москвы,* URL (доступ 03.09.2010): // http://www.echo.msk.ru/programs/razvorot/707492-echo/.
70. "Пресс-конференция Александра Лукашенко 20 декабря. Полная версия", *Столичные новости,* URL (доступ 21.12.2010): http://www.ctv.by/news/~news=48567.
71. *Прямухинские Чтения 2001–2013,* URL (доступ 10.10.2011): http://bakunin-fund.hut2.ru/reader.utf.html.
72. Романчук, Ярослав (2011). "Главный враг природы и государства", *LJ,* URL (доступ 14.11.2011): http://romanchuk-jaroslav.blog.tut.by/2011/03/14/glavnyiy-vrag-lyudey-i-prirodyi/.
73. Рублев Дмитрий (2010). *Диктатура интеллектуалов? Проблема "интеллигенция и революция" в российской анархистской публицистике конца начала веков.* Москва: МГУП.
74. Рублев, Дмитрий (2008). "Российские анархисты. Сегодня, здесь, сейчас", *RABKOR.RU,* URL (доступ 08.11.2011): http://www.rabkor.ru/?area=articleItem&id=544.
75. Рябов, Петр (2007). *Философия классического анархизма,* Москва: Вузовская книга.
76. Савченко, Виктор (2006). *Анархисты-террористы в Одессе 1903–1913,* Одесса: Optimum.
77. Савченко, Виктор (2010). *100 знаменитых революционера и анархиста.* Харьков: Фолио.
78. *Сайт беларускіх аўтаномных нацыяналістаў,* URL (доступ 30.03.2013): http://autanomns.wordpress.com.
79. Севярынец, Павал (2002). *Пакаленьне Маладога Фронту. Гісторыя моладзі, народжанай у 1970-85 гг., Kamunikat: Беларуская Інтэрнэт-Бібліятэка,* URL (доступ 12.05.2012): http://kamunikat.org/halounaja.html?pubid=20061.
80. "Свободный театр (брал интервью Ерш)". *A-party-Я,* №2: 13–17.
81. "Сергей Михалок: «Я не считаю Лукашенко президентом»", *CHARTER97.ORG,* URL (доступ 30.09.2011): http://charter97.org/ru/news/2011/9/29/43089/.
82. Слiўкін, Валеры (2006). "Лідскае піва. Піўзавод Пупко", *Лідскі Летапісец,* № 1(33): 19–20.
83. "Сопротивление", URL (доступ 30.03.2013): http://www.soprotivlenie.su/my_soprotivlenie.html.
84. "Социальный марш: анархисты во главе шествия", *Революционное Действие,* URL (доступ 04.11.2007): http://revbel.org/2007/11/sotsial-ny-j-marsh-anarhisty-vo-glave-she/.
85. "Студенческое сообщество ЕГУ требует освобождения Николая Дедка", *Европейский Гуманитарный Университет,* URL (доступ 01.10.2011): http://students.ehu.lt/news/studiencieskoie-soobshhiestvo-ehu-triebuiet-osvobozdieniia-nikolaia-diedka.
86. Темушев, Виктор (2010). "Биография", *История. Историческая география,* URL (доступ 10.10.11): http://www.hist-geo.net/index.php?p=146&more=1&c=1&tb=1&pb=1.
87. Тарасов, Александр (1997). *Левые в России: от умеренных до экстремистов.* Москва: Институт экспериментальной социологии.

88. Тов. Хорхе, (2008). "15 лет анархистскому движению в Беларуси. Годы борьбы и творчества", *Зялены Край,* вясна: 7–8.
89. Тов. Микола (2008). "Тусовка и организация", *Зялены Край,* вясна: 18–19.
90. *Тэатр "Крылы Халопа",* URL (доступ 10.10.2013): http://www.teatrkh.com/?lang=ru.
91. Унабомбер (2001), "Маніфест", *ARCHE,* № 2 (16), URL (доступ 07.10.2011): http://arche.bymedia.net/2001-2/unabo201.html.
92. Ушкін, Лелик (2008). "Ад гуртка да субкультуры", *Зялёны Край,* вясна: 16.
93. Федута, Александр (2011), "Суд да дело", *LJ,* URL (доступ 27.05.2011): http://feduta.livejournal.com/669357.html.
94. "Чарнобыльскі шлях – 2006", *Революционное Действие,* URL (доступ 20.05.2010): http://revbel.org/2007/01/charnoby-l-ski-shlyah-2006/.
95. "Чарнобыльскі шлях – 2007", *Революционное Действие,* URL (доступ 20.05.2010): http://revbel.org/2007/04/charnoby-l-ski-shlyah-2007/.
96. "Чарнобыльскі шлях - 2008 / Chernobyl March", *YOUTUBE.COM,* URL (доступ 27.08.2008): http://www.youtube.com/watch?v=sq81hn807xM&feature=related .
97. Черепаха-луноход (2011). "Мексиканские анархисты подорвали два банка в солидарность с политическими заключёнными по всему миру", *Indymedia Belarus,* URL (доступ 30.05.2011): http://belarus.indymedia.org/24201.
98. "Чернобыльский шлях: альтернатива ЕСТЬ!", *Революционное Действие,* URL (доступ 20.05.2010): http://revbel.org/2009/04/chernoby-l-skij-shlyah-al-ternativa-est.
99. Чернявка, Ирина (2006). *Стас Почобут: "На этой площади появилась новая оппозиция",* (доступ 14.08.2010.): http://euramost.org/?artc=6806.
100. Чоп, Володимир (2002). *Махновський рух в Україні 1917-1921 рр.: проблеми ідеології, суспільного та військового устрою.* Автореферат дисс. на здобуття ст. к.і.н., Запоріжжя: ЗНТУ.
101. Шеремет, Павел (2011), "Убийственная ложь", *Белорусский партизан, Белорусский партизан,* URL (доступ 12.04.2011): http://www.belaruspartisan.org/bp-forte/?page=100&backPage=6&news=81774&newsPage=0.
102. Шубин, Александр (1998). *Анархистский социальный эксперимент. Украина и Испания. 1917–1939 гг.* Москва: ИВИ РАН.
103. Щедренок, Татьяна (1998). "Будьте реалистами, требуйте невозможного!", *NEWSVM.COM,* URL (доступ 14.11.2011): http://www.newsvm.com/wp_archive/news/30/---8735/.
104. Яковлев, Яков (1922). *Русский анархизм в великой русской революции,* Издание Великих Труженников Америки.
105. Янкоўскі, Усевалад (2010). "Нябачная вайна між нэанацыстамі і антыфашыстамі ў Беларусі", *Радыё Свабода* URL (доступ 10.06.2010): http://www.svaboda.org/content/article/24852524.html.
106. Ярашэвіч, Аляксандр (2011). "Дзядка змушаюць да напісання прашэння аб памілаванні», *Радыё Рацыя,* URL (доступ 30.08.2011): http://new.racyja.com/news/dzyadka-zmushayuts-da-napisannya-prashennya-ab-pamilavanni.
107. Albert (2010). "Из лысой резины сделана власть! (репортаж из эпицентра событий 19 декабря в Минске)", *Автономное Действие,* URL (доступ 26.12.2010): http://avtonom.org/node/14489.
108. Antonow, Radosław (2004). *Pod czarnym sztandarem. Ruch anarchistyczny w Polsce po 1980 roku.* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersyteu Wrocławskiego.
109. Belarus DIY Football League, URL (доступ 30.10.2013): http://vk.com/belarusdiyfootball.
110. Górski, Rafał (2007). *Bez państwa: demokracja uczestnicząca w działaniu.* Kraków: Korporacja ha!art.
111. Grinberg, Daniel (1994). *Ruch anarchistyczny w Europie Zachodniej 1870–1914.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

112. Isto4nik_zarazi (2011), “Не очень страшное кино”, *LJ,* URL (доступ 15.03.2011): http://isto4nik-zarazi.livejournal.com/101302.html.
113. Kamiński, Antoni (2013), *Michaił Bakunin. Życie i myśl,* t. 1–2. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
114. Kozak, Tania (2011). “Podcast 1: Волшебный кролик By Tania Kozak”, URL (доступ 07.09.2011): http://www.mixcloud.com/kozaktatiana/podcast-1/.
115. Kulczycki, Ludwik (1902). *Anarchizm współczesny.* Lwów.
116. Kulczycki, Ludwik (1907). *Anarchizm w obecnym ruchu politycznym w Rosji.* Warszawa.
117. Laskowski, Piotr (2006). *Szkice z dziejów anarchizmu.* Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literacki.
118. Łaniewski, Aleksander (2011). “«Dążność do opanowania ruchu». Anarchiści lat 80. w świetle dokumentów z archiwów IPN”, у Krasucki, Eryk, Przyborowski Michał i Skrycki, Radosław, (red.), *Studia z dziejów polskiego anarchizmu.* Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe: Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego.
119. Malenowicz, Paweł (2013). *Ruch anarchistyczny w Europie wobec przemian globalizacyjnych przełomu XX i XXI wieku.* Warszawa: Difin.
120. Nesidinadivane (2010). “Видеообращение минских анархистов – 2009”, *YOUTUBE.COM,* URL (доступ 21.01.2010): http://www.youtube.com/watch?v=-tbrNeekQy4.
121. OurBelarus (2010). “26_ПУТЬ_К_ЦИКу_начало движения (Иконы, ГАИ, Анархисты).flv”, *YOUTUBE.COM,* URL (доступ 26.12.2010): http://www.youtube.com/watch?v=V451FVDZCqk.
122. Radiobemba (2011). “Петиция в защиту белорусских анархистов”, *Indymedia Belarus,* URL (доступ 25.09.2011): http://belarus.indymedia.org/24697
123. Rappaport, Herman, red. (1981). *Anarchizm i anarchiści na ziemiach polskich do 1914 roku.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
124. Serezha ZdorovetsVEVO (2010). “Гудбай, Батька!”, *YOUTUBE.COM,* URL (доступ 28.12.2010):
1 часть: http://www.youtube.com/watch?v=A6lc5DH1MPs.
2 часть: http://www.youtube.com/watch?v=OD7b-gwlGFM.
125. Siskazhopa (2011). “Александрия Шкловская”, *DAILYMOTION.COM,* URL (доступ 19.09.2011):
1 часть: http://www.dailymotion.com/video/xl6if0_aleksandryja-szklouskaja-part-1_shortfilms?start=1.
2часть: https://www.dailymotion.com/video/xl6jnk_aleksandryja-szklouskaja-part-2_shortfilms#from=embediframe.
126. Streetsmedia (2011). “Анархисты решительно осуждают теракт в Минске”, *LJ,* URL (доступ 13.04.2011): http://streetsmedia.livejournal.com/223064.html.
127. TorIsYourFriend (2011). “Непризнающие вины”, *RUTUBE.RU,* URL (доступ 17.08.2011): http://rutube.ru/tracks/4469719.html?v=dbe02e8c53b9cf62012f41ebc27aa7a5.
128. TorIsYourFriend (2011). “Анархия. Прямое действие. Неангажированная версия”, *YOUTUBE.COM,* URL (доступ 18.08.2011):
1 часть: https://www.youtube.com/watch?v=W_T4v5EexYo
2 часть: https://www.youtube.com/watch?v=ZHPXB8zWF8Q.
129. TrueRowdy (2010). “Autonomous nationalists Ukraine 2009 - Автономний спротив 2009”, *YOUTUBE.COM,* URL (доступ 12.02.2010): http://www.youtube.com/watch?v=xOC_9z0YRYs&feature=player_embedded.
130. Valerkpunk, (2011). “Анархисты на народном сходе”, *YOUTUBE.COM,* URL (доступ 11.11.2011): http://www.youtube.com/watch?v=37JknXyQZgY.
131. *VOLNASC,* URL (доступ 01.06.2013): http://volnasc.org/be/.

©ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Дзмітрый Ісаёнак,
Таццяна Чыжова

Эвалюцыя беларускай мадэлі прыватызацыі з 1990 па 2013 год: перадумовы, канцэпцыі, зацікаўленыя суб'екты, вынікі, сацыяльныя наступствы

Нягледзячы на распаўсюджанае меркаванне пра Беларусь як пра своеасаблівы "запаведнік сацыялізму", недаступны для рынкавых пераўтварэнняў, варта адзначыць, што прыватызацыі па-беларуску ў 2015 годзе споўніцца чвэрць стагоддзя. За гэты час асобныя сектары эканомікі накшталт рознічнага гандлю збольшага перайшлі ў прыватныя рукі. Тым не менш, у адрозненне ад многіх нашых суседзяў, у якіх пераразмеркаванне ўласнасці ўжо стала пытаннем мінулага, для Беларусі гэтая праблема была вострапалітычнай усе гады незалежнасці і застаецца такой да гэтага часу.

Уся гісторыя беларускай прыватызацыі – гэта гісторыя пошуку кампрамісу паміж тэндэнцыямі сучаснай сусветнай рынкавай эканомікі і ідэяй дзяржаўнага рэгулявання з мэтай сацыяльнай абароны насельніцтва (кажучы інакш – паміж прыватным прысвойваннем прыбытку і размеркаваннем як пры сацыялізме). З 2011 па 2013 год мы сталі сведкамі як спробаў паскорыць рынкавыя пераўтварэнні з дапамогай правядзення даволі маштабнай праграмы прыватызацыі, так і адваротных тэндэнцый, накіраваных на нацыяналізацыю прыватных прадпрыемстваў. На сёння Беларусь па-ранейшаму знаходзіцца перад выбарам шляху: рынкавыя рэформы і прыватызацыя па еўрапейскай мадэлі або далейшыя пошукі самабытнай дарогі да сацыяльна арыентаванага рынку.

Тэма прыватызацыі ў Беларусі так ці інакш асвятляецца мясцовымі экспертамі і журналістамі. Сярод вядучых аўтараў у гэтай вобласці трэба адзначыць Таццяну Манёнак, чые рэгулярныя агляды і каментары па найбольш актуальных і вострых пытаннях прыватызацыі публікуюцца ў газеце "Белорусы и рынок". Што тычыцца абагульняючых прац па гісторыі беларускай прыватызацыі, то сярод іх варта вылучыць дзве манаграфіі, якія выйшлі ў 2002 годзе (гл. Драчев, 2002; Титович і Сычев, 2002). У іх зроблена спроба апісаць эвалюцыю беларускай мадэлі прыватызацыі (каапératывы,

арэнда, чэкавая прыватызацыя, продажы на аўкцыёнах і па конкурсах) да 2000-х. За перыяд канца 1990-х – пачатку 2000-х аўтары абапіраліся на даволі разнастайны эмпірычны матэрыял па Гомельскай вобласці. На жаль такой самай падрабязнай інфармацыі па рэспубліцы ў цэлым у манаграфіях не стае, і апісанне завяршаецца на пачатку "нулявых".

I. На шляху да незалежнасці

Адным з каталізатараў, які запусціў працэс адраджэння рынкавых адносін у СССР, стала кааперацыя. Савецкая кааперацыя вяла сваю традыцыю ад 20-х гадоў ХХ стагоддзя, калі ў перыяд НЭП кіраўніцтва СССР стымулявала развіццё гэтай формы калектыўнай уласнасці, паколькі бачыла ў ёй спосаб *"пераходу да новага парадку шляхам магчыма больш простым, лёгкім і даступным для селяніна"* (Ленин, 1982: 370). Аднак у наступныя дзесяцігоддзі роля кааперацыі ў савецкай эканоміцы няўхільна зніжалася, і да 80-х гадоў ХХ стагоддзя яна існавала збольшага ў форме "спажывецкай кааперацыі" – аб'яднання спажыўцоў для супольнага задавальнення сваіх патрэб. На іншыя формы кааперацыі накладаліся істотныя абмежаванні. Для арганізацыі кааператыва трэба было атрымаць дазвол мясцовых Саветаў (Блохин і Иванова, 1989: 4). Большая частка работнікаў павінна была працаваць на ўмовах "другаснай занятасці" – у вольны ад асноўнай працы час; кааператыў мог аказваць паслугі толькі насельніцтву, але не прадпрыемствам. Усё гэта, вядома, абмяжоўвала распаўсюджванне кааператываў (Блохин і Иванова, 1989: 5–6).

Сітуацыя змянілася з пачаткам Перабудовы. Пра тое, што патэнцыял кааператыўнага руху недаацэнены, генеральны сакратар ЦК КПСС Міхаіл Гарбачоў заяўляў яшчэ на гістарычным студзеньскім пленуме ЦК КПСС 1987 года. З часоў так званай "касыгінскай рэформы" сцверджанне аб неабходнасці павелічэння матэрыяльных стымулаў для павышэння прадукцыйнасці працы і надання прадпрыемствам большай самастойнасці было ледзь не агульнапрынятым у савецкім кіраўніцтве. Кааператыўны рух даваў магчымасць ідэалагічна бяспечна ўвесці ў сацыялістычную эканоміку асобныя рынкавыя элементы. Лічылася, што кааператыў з'яўляецца не капіталістычным прадпрыемствам, а *"...спецыфічнай формай грамадскай арганізацыі, асноўным відам дзейнасці якой з'яўляецца камерцыйная дзейнасць"* (Методические рекомендации, 1989: 7), акрамя таго можна было ідэйна апеляваць да "ленінскай традыцыі". Прыняты ў першай палове 1988 года закон "Аб кааперацыі ў СССР" (Закон № 8998-XI, 1988) зняў усе асноўныя абмежаванні, што накладаліся савецкім заканадаўствам на дзейнасць кааператываў, спарадзіўшы тым самым адну з самых супярэчлівых з'яў апошніх гадоў існавання СССР (гл. Блохин і Иванова, 1989; Вахитов, 2007).

Яшчэ адным вектарам, згодна з якім у савецкую эканоміку ўкараняліся элементы рынку і закладаліся асновы для адраджэння інстытута прыват-

най уласнасці на сродкі вытворчасці, сталі адносіны арэнды. Нарматыўную базу для ўкаранення арэнды заклаў указ Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР прыняты на пачатку 1989-га года (Указ №10277-XI, 1989).

Указ адпавядаў той жа самай логіцы ўвядзення асобных рынкавых элементаў пры вонкавым захаванні сацыялістычнай традыцыі – перададзенае ў арэнду прадпрыемства і абсталяванне заставалася ў дзяржаўнай уласнасці, але выробленая на гэтым абсталяванні прадукцыя ўжо належала арэнднаму калектыву, які, пры выкананні ўстаноўленых дамовай абавязкаў па дзяржзаказе, распараджаўся гэтай прадукцыяй і даходам ад яе рэалізацыі самастойна. Умовы заключэння арэндных дамоў вар'іраваліся, але ў цэлым меркавалася, што калектывы, выплаціўшы праз арэндную плату кошт абсталявання, з часам стануць яго ўласнікамі.

З аднаго боку, арэндны і кааператыўны рухі знайшлі падтрымку пэўных пластоў насельніцтва і забяспечвалі значны рост прадукцыйнасці працы і заработнай платы ў асобных сектарах эканомікі. Да прыкладу, пры сярэднім заробку па краіне 234 рублі ў месяц, у 1989 годзе ў маскоўскіх кааператывах сярэдняя заработная плата складала каля 700 рублёў (Блохин і Иванова, 1989: 22). З іншага, "палавіністы" падыход савецкага кіраўніцтва імгненна спарадзіў серыю самых вострых праблем.

Па сутнасці, суб'ектам права ўласнасці абвяшчаўся абстрактны калектыў пераменнага складу – прымаючы рашэнні і ўдзел у размеркаванні прыбытку на прадпрыемстве, работнік губляў гэтыя перавагі ў выпадку змены месца працы. Разумеючы гэта, калектывы вялі гаспадарку па прынцыпе "пасля нас хоць патоп", раздзімаючы сацыяльныя выдаткі, а не развіваючы вытворчасць. Звычайнай сталася і практыка звальнення па рашэнні працоўнага калектыву інжынерна-тэхнічнага і дапаможнага персаналу, паколькі *"... з пераходам да калектыўнай уласнасці працаўнікі прадпрыемства імкнуцца да максімізацыі не прыбытку наогул, а прыбытку ў разліку на аднаго занятага"* (Никончик, 1991: 15).

Акрамя гэтага арэндаваць асобныя прадпрыемствы, або нават цэхі і змены сталі не іх калектывы, а бурліва растучыя кааператывы, што ставіла пад пытанне "народны" і сацыялістычны характар арэнды.

Усе гэтыя няўдачы частковага "рынкавага сацыялізму" заваёўвалі ўсё больш прыхільнікаў таго меркавання, што альтэрнатывай адміністратыўна-планавай эканоміцы павінна стаць паглыбленне рынкавых пераўтварэнняў.

Ужо ў чэрвені 1990-га года быў прыняты Закон "Аб уласнасці ў СССР", які, нягледзячы на некаторыя супярэчнасці, дапускаў і рабіў роўнымі паводле праў дзяржаўную, калектыўную ўласнасць і (у тым ліку ў форме акцыянерных таварыстваў) уласнасць грамадзян (Закон №1305-1, 1990).

Гэта ў сваю чаргу адкрывала юрыдычную магчымасць для прыватызацыі прадпрыемстваў. І праз год, у ліпені 1991-га, быў прыняты Закон СССР "Аб асноўных пачатках раздзяржаўлення і прыватызацыі прад-

прыемстваў" (Закон №2278-I, 1991). У 1991 годзе былі таксама прынятыя заканадаўчыя акты аб прыватызацыі ў саюзных рэспубліках і першыя рэспубліканскія прыватызацыйныя праграмы. Прыярытэт падчас прыватызацыі па-савецку аддаваўся перадачы дзяржаўных прадпрыемстваў ва ўласнасць арэндных калектываў, утвораных раней.

У Беларускую ССР рынкавыя ініцыятывы цэнтра даходзілі з некаторым спазненнем. Аднак, насуперак устойліваму меркаванню пра Беларусь як "запаведнік сацыялізму", мясцовыя ўлады перашкаджалі ўкараненню арэнды і кааператываў не больш чым у іншых рэспубліках, і колькасць іх паступова расла. У 1991-м годзе ў рэспубліцы налічвалася каля 6 000 кааператываў, у якіх было занята каля 150 000 працаўнікоў. Каля 6% работнікаў па краіне працавалі на арэндных прадпрыемствах.

У снежні 1990-га года быў утвораны Камітэт па кіраванні дзяржаўнай маёмасцю пры Савеце Міністраў БССР, галоўнай мэтай якога было раздзяржаўленне гэтай маёмасці. Уступіла ў дзеянне першая праграма прыватызацыі, і за 1991 год у рэспубліцы было прыватызавана 19 прадпрыемстваў рэспубліканскага ўзроўню і 42 прадпрыемствы камунальнай уласнасці з агульнай колькасцю работнікаў каля 23 000 чалавек (Жерносек, 2010: 8–9). У асноўным гаворка ішла аб выкупе прадпрыемстваў калектывамі ці арандатарамі. У наступным 1992 годзе спіс прыватызаванай маёмасці папоўніўся яшчэ 189 прадпрыемствамі з агульнай колькасцю работнікаў у 47 000 чалавек. Аднак, варта адзначыць, што Праграма прыватызацыі закранула ў асноўным прадпрыемствы рэспубліканскага і камунальнага падпарадкавання.

Зусім інакш ішла справа з буйнымі прадпрыемствамі. Пасляваенная індустрыялізацыя 1960–1970-х ператварыла Беларусь у "зборачны цэх" Савецкага Саюза – месца канцэнтрацыі гіганцкіх высокатэхналагічных прадпрыемстваў саюзнага значэння, якія знаходзіліся ў падпарадкаванні саюзных, а не рэспубліканскіх міністэрстваў. Адпаведна, прыватызацыя буйной і самай працаздольнай часткі беларускай прамысловасці пагражала прайсці без удзелу мясцовай наменклатуры. Гэтыя абставіны выклікалі непрыхаваны непакой беларускіх чыноўнікаў, які вырваўся навонкі падчас абмеркавання новых умоў саюзнай дамовы ў 1991-м годзе. Вельмі характэрным у гэтым сэнсе можна лічыць меркаванне члена Камісіі па прамысловасці Вярхоўнага Савета БССР Уладзіміра Новіка: *"Такім чынам, новыя ведамствы ўжо не ўтрымліваюць указанні на прыналежнасць да СССР, а па сутнасці ўяўляюць сабой нейкае падабенства транснацыянальных кампаній. Канцэнтрацыя велізарных капіталаў у Маскве прывядзе да фінансавай алігархіі цэнтра, якая прыйдзе на змену дыктатуры ЦК КПСС ... Сёння, напрыклад, так званыя саюзныя прадпрыемствы ў Беларусі ахопліваюць 70% вытворчых фондаў і 52% вытворчага персаналу, якія даюць 54% таварнай прадукцыі і 60% прыбытку"* (Новик, 1991: 7).

Не дзіўна, што з пачаткам рэалізацыі першых прыватызацыйных пра-

грам у 1991 годзе беларуская наменклатура пачала блакаваць раздзяржаўленне прадпрыемстваў саюзнага падпарадкавання. Барацьба гэтая абвастралася па меры набліжэння канца савецкай дзяржавы.

У жніўні 1991 года была прынята пастанова Савета Міністраў, згодна з якой, працоўныя дамовы, заключаныя з дырэктарамі прадпрыемстваў саюзнага падпарадкавання без узгаднення з беларускім урадам аб'яўляліся несапраўднымі (Постановление №323, 1991). У пачатку верасня ўрадавым органам была пастаўлена задача *"прапрацаваць у адпаведных саюзных органах пытанне аб механізме перадачы да 1 студзеня 1992 г. ва ўласнасць рэспублікі прадпрыемстваў і арганізацый саюзнага падпарадкавання"* (Постановление №343, 1991). Гэты матыў знайшоў адлюстраванне і ў прынятай напрыканцы верасня пастанове "Аб раздзяржаўленні эканомікі і прыватызацыі дзяржаўнай уласнасці Рэспублікі Беларусь у 1991 годзе" (Постановление №360, 1991), у якой гаворка ідзе найперш пра недапушчальнасць раздзяржаўлення саюзных прадпрыемстваў без згоды беларускага боку.

Фіналам гэтай барацьбы за саюзную ўласнасць стала пастанова "Аб парадку прыняцця ва ўласнасць Рэспублікі Беларусь прадпрыемстваў, аб'яднанняў, арганізацый і ўстаноў саюзнага падпарадкавання" (Постановление №385, 1991), прынятае беларускім урадам 14 кастрычніка 1991 года – незадоўга да фактычнага распаду СССР. Пастанова абавязала міністэрствы і ведамствы разам з Камітэтам па кіраванні маёмасцю да 1 студзеня 1992 года прыняць усе саюзныя прадпрыемствы ў рэспубліканскую ўласнасць.

Але, нягледзячы на тое, што дэ факта прадпрыемствы саюзнага падпарадкавання без асаблівых эксцэсаў перайшлі пад юрысдыкцыю Рэспублікі Беларусь на пачатку 1992 года, юрыдычна такое становішча рэчаў было замацавана толькі пагадненнем аб узаемным прызнанні правоў і рэгуляванні адносін уласнасці, падпісаным кіраўнікамі былых саюзных рэспублік 9 кастрычніка 1992 года (Соглашение, 1992).

Барацьба вакол саюзнай уласнасці і, як яе вынік, – дваістая эканамічная палітыка мясцовай наменклатуры (на макраўзроўні яна актыўна супрацьдзейнічала працэсам, якім дапамагала на мікраўзроўні), наклалі спецыфічны адбітак на фармаванне беларускага капіталізму. Станаўленне беларускага капіталу адбывалася не шляхам прыватызацыі колькі-небудзь значных прадпрыемстваў, а шляхам своеасаблівага дзяржаўна-прыватнага партнёрства, калі вакол буйных дзяржаўных прадпрыемстваў фармавалася сетка невялікіх прыватных пасрэдніцкіх або вытворчых фірм: арэндных калектываў, кааператываў, прыватных малых прадпрыемстваў. Да прыкладу, толькі пры сталічным заводзе МАЗ у 1992-м годзе, па паведамленнях прэсы, дзейнічала каля 40 малых прадпрыемстваў рознай скіраванасці (Жук, 1992: 14–15) – лічба, параўнальная з вынікамі ўсёй прыватызацыі камунальнай уласнасці за 1991 год (згаданыя вышэй 42 прадпрыемствы).

II. Рамантыка і практыка беларускага капіталізму

Атрымаўшы дзяржаўны суверэнітэт і права цалкам распараджацца маёмасцю, якая знаходзіцца на яе тэрыторыі, Рэспубліка Беларусь атрымала магчымасць рэалізоўваць цалкам аўтэнтычную палітыку ў сферы раздзяржаўлення. Пачынаць можна было практычна з чыстага аркуша – за папярэдні 1991 год у рэспубліцы было прыватызавана толькі 19 прадпрыемстваў рэспубліканскага падпарадкавання і 42 – камунальнай уласнасці. У краіне яшчэ не быў прыняты Закон аб прыватызацыі, і праграма раздзяржаўлення ўласнасці на 1992 год рэгулявалася пастановамі ўрада і часовымі нарматыўнымі актамі (Постановление №486, 1991).

Прыярытэтнай формай раздзяржаўлення, згодна з праграмай, абвяшчалася стварэнне калектыўных (народных) прадпрыемстваў – для невялікіх аб'ектаў дзяржаўнай уласнасці (перш за ўсё, камунальнага падпарадкавання), арэнда працоўным калектывам з наступным выкупам – для сярэдніх, і стварэнне акцыянерных таварыстваў з наступным продажам акцый – для буйных дзяржаўных прадпрыемстваў і аб'яднанняў. Асноўным спосабам выкупу калектывамі акцый прадпрыемства станавіўся выкуп з растэрміноўкай.

Пры такім падыходзе магчымасці ўдзелу ў прыватызацыі замежнага інвестара зводзіліся да мінімуму. Аднак для першых гадоў рэформаў у Беларусі, ва ўсялякім выпадку ў рыторыцы, была характэрна арыентацыя на "народны" характар пераўтварэнняў. Канчатковай мэтай рынкавых рэформаў лічылася павышэнне зацікаўленасці работніка ў выніках сваёй працы і сам працэс акцыянавання трактаваўся ў зусім рамантычным духу: *"Мяркуецца, што 40% жыхароў нашай рэспублікі стануць уладальнікамі акцый (для параўнання, у ЗША валодаюць акцыямі 12%, у ФРГ – 16% насельніцтва) ... У нашых умовах можа атрымацца нейкі варыянт «прамысловай калектывізацыі»"* (Тихонов, 1992: 15–16).

Наступныя праграмы прыватызацыі меркавалі раздзяржаўленне 10% усіх фондаў, якія падпадаюць пад прыватызацыю ў 1993 годзе, і яшчэ 20% – у 1994-м. У якасці прыярытэтных для рэфармавання напрамкаў вылучаліся: лёгкая, харчовая, дрэваапрацоўчая, цэлюлозна-папяровая прамысловасць. Нягледзячы на тое, што прыярытэт у спосабах прыватызацыі заставаўся за арэндай з наступным выкупам, упершыню ў абарот уводзіліся такія формы раздзяржаўлення, як продаж па конкурсе або з аўкцыёну.

У 1993 годзе быў прыняты Закон "Аб раздзяржаўленні і прыватызацыі дзяржаўнай уласнасці ў Рэспубліцы Беларусь" (Закон №2103-XII, 1993), у якім асноўнымі прынцыпамі абвяшчаліся: спалучэнне выплатнага ("возмездного") і бязвыплатнага спосабаў прыватызацыі, права кожнага грамадзяніна на частку бязвыплатнай дзяржаўнай уласнасці, прадастаўленне сацыяльных гарантый членам працоўных калектываў, паступовасць і паэтапнасць працэсу прыватызацыі. У тым жа годзе быў прыняты За-

кон “Аб імянных прыватызацыйных чэках Рэспублікі Беларусь” (Закон №2468-XII, 1993).

Фармат менавіта чэкавай прыватызацыі, відавочна, быў абраны ў адпаведнасці ўсходнееўрапейскім і постсавецкім тэндэнцыям таго часу з абапіраннем на досвед (часта негатыўны) дзяржаў, якія сталі на гэты шлях раней. Беларускі прыватызацыйны чэк даваў яго ўладальніку права на долю ў прыватызаванай дзяржаўнай уласнасці і выражаў яе памер, які залежаў ад узросту і працоўнага стажу атрымальніка, наяўнасць ашчадных укладаў да 1991 года ды іншых падобных дэталяў. У адрозненне ад расійскага “ваўчара”, беларускія прыватызацыйныя чэкі былі імяннымі – выдаваліся на імя пэўнага атрымальніка і патрабавалі ў выпадку перапродажу пэўнай юрыдычнай працэдуры, што павінна было прадухіліць іх масавую скупку ў сацыяльна праблемных грамадзян па заніжаных коштах. Акрамя таго беларускія прыватызацыйныя чэкі былі двух відаў: чэкі “Жыллё”, прызначаныя для мэтавай прыватызацыі жылля, і чэкі “Маёмасць” – для ўдзелу ў прыватызацыі прадпрыемстваў.

Вынікі чэкавай прыватызацыі бачыліся па-ранейшаму ў духу рамантыкі “народнага капіталізму”. Згодна з законам, мэтай бязвыплатнай чэкавай прыватызацыі было *“забеспячэнне сацыяльнай роўнасці ў працэсе прыватызацыі на этапе пераходу да рынкавай эканомікі”* (Закон №2103-XII, 1993).

Меркавалася, што ў працэсе прыватызацыі ў рукі новых уласнікаў пяройдзе дзве траціны дзяржаўнай маёмасці. Усе падпадаючыя пад прыватызацыю фонды падлягалі падзелу на дзве роўныя долі і прыватызаваліся выплатна *(“возмездно”)* – за грошы і бязвыплатна – за чэкі, у прапорцыі 50 на 50. Права пераважнага і ільготнага (мінус 20% ад грашовага кошту акцый) набыцця акцый атрымлівалі працоўныя калектывы.

У якасці пасярэдніка, які павінен быў дапамагчы грамадзянам арыентавацца ў нюансах фондавага рынку і асабістых інвестыцый, па задуме выступалі Спецыялізаваныя інвестыцыйныя фонды (СІФ) (Пастанову №53, 1994). Схема працы СІФ была простай: фонды скуплялі ў грамадзян прыватызацыйныя чэкі “Маёмасць” у абмен на ўласныя акцыі, а затым у абмен на гэтыя чэкі набывалі акцыі прадпрыемстваў. Усяго з 1994 года ліцэнзіі на працу ў якасці СІФ набылі 47 прадпрыемстваў, самаму буйному з якіх – Першаму рэспубліканскаму інвестыцыйнаму фонду даверылі свае чэкі больш за 60 тысяч грамадзян.

Аднак на практыцы хутка сталі відавочнымі шматлікія супярэчнасці такой формы прыватызацыі. Інвестыцыйныя фонды, згодна з беларускім заканадаўствам, не маглі набываць больш за 10% акцый прадпрыемства падчас яго прыватызацыі і інвеставаць больш за 5% сваёй маёмасці ў каштоўныя паперы аднаго эмітэнта. У выніку СІФы практычна адмовіліся ад кіравання пакетамі акцый і масава перайшлі да паўлегальнай скупкі ў насельніцтва акцый і чэкаў па заніжаных коштах пад заказ. Прычым заказчыкам магло выступаць кіраўніцтва прыватызаваных прадпрыемстваў,

якое не падзяляла ідэалаў “народнага капіталізму” і старалася кансалідаваць у сваіх руках кантрольны пакет. Хваля скаргаў і скандалаў з удзелам СІФ нарастала, іх дзейнасць прыпынялася прэзідэнтам Беларусі. У 32 з 47 СІФаў былі прыпыненыя ліцэнзіі, што не магло станоўча адбіцца на развіцці фондавага рынку і выніках чэкавай прыватызацыі.

Акрамя таго хутка выявіліся разыходжанні паміж колькасцю выдадзеных насельніцтву чэкаў і хуткасцю раздзяржаўлення прадпрыемстваў. Аналітыкі адзначалі, што *“ў 1994-м годзе налічана 22,4 працэнта чэкаў ад агульнага аб'ёму меркаванай іх выдачы, а раздзяржаўлена ўсяго 5,6% маёмасці, якая падлягае рэфармаванню, замест 20% акрэсленых праграмай ... за студзень гэтага года налічана яшчэ 3,3 адсоткі чэкаў, але не раздзяржаўлена ніводнае прадпрыемства”* (Шевченко, 1995: 1). Магчымасць выгадна ўкласці атрыманы чэк была невялікая, і замест чаканага ажыятажу і росту кошту прыватызацыйных чэкаў у рэальнасці назіралася зніжэнне кошту і падзенне цікавасці насельніцтва да гэтай задумы. Пры тым, што выдачу ўсіх прыватызацыйных чэкаў планавалася завяршыць да 1997 года, на першую палову 1995 года за сваёй доляй па прыватызаваную маёмасць звярнулася толькі каля 30% ад тых, хто меў права на атрыманне чэкаў (Таманин, 1995: 1).

Адной з перашкод на шляху прасоўвання чэкавай прыватызацыі беларускія ўлады бачылі празмернае развіццё адносін арэнды, якая стала з канца 80-х самым папулярным спосабам раздзяржаўлення прадпрыемстваў. З набыццём незалежнасці арэнда калектывамі прадпрыемстваў ва ўласніка-дзяржавы стала безумоўным лідарам у сектары камунальнай уласнасці. Да прыкладу, з 1993 па 1997 год змянілі форму ўласнасці 173 прадпрыемствы гандлю, з іх 114 – шляхам выкупу арэндаванай маёмасці.Хаця прыярытэтным напрамкам у беларускай прыватызацыі было абрана набыццё прадпрыемстваў працоўнымі калектывамі, пэўныя надзеі ўлада ўскладала і на айчынны капітал, што пачынаў нараджацца. Аднак з прычыны слабасці і няразвітасці апошні не хацеў і часта не мог укладваць сродкі ў буйныя прадпрыемствы.

З пачатку 90-х спецыялісты адзначалі, што *“нашыя бізнесмены ў асноўным праяўляюць цікавасць да аб'ектаў камунальнай уласнасці – крамаў, атэлье, сталовых і г.д. То бок, дзе можна праводзіць хуткія аперацыі, і, адпаведна, рабіць «хуткія» грошы. Таму працэс інвеставання ў буйныя прадпрыемствы ідзе вельмі павольна”* (Ажгирей, 1993: 3). Але да сярэдзіны 90-х склалася сітуацыя, калі прыватызацыя ў гэтым сектары была заблакаваная шырокім распаўсюджваннем арэндных прадпрыемстваў – далёка не ўсе з іх імкнуліся да выкупу арэндаванай маёмасці, але прыватызаваць такое прадпрыемства без згоды яго калектыву было немагчыма. У завяршэнне арэндныя прадпрыемствы Беларусі дэманстравалі ўсе заганы арэндных прадпрыемстваў позняга СССР: арыентацыя на ўкладанні ў сацыяльны сектар замест развіцця вытворчасці, нізкі ўзровень менеджменту і г.д.

Да другой паловы 90-х беларуская ўлада прыйшла да ідэі, што ўвесь гэты вузел праблем можна проста рассекчы. Прыярытэтным спосабам прыватызацыі да 1997 года быў абраны продаж прадпрыемстваў па конкурсе ці на аўкцыёне. У пачатку 1998 года прэзідэнт падпісаў знакаміты дэкрэт № 3 (Декрет №3, 1998), які, у мэтах прадухілення спекулятыўных пагадненняў, фактычна ўсталяваў бестэрміновы мараторый на адчужэнне акцый, набытых у працэсе чэкавай прыватызацыі. Гэтая мера прывяла да паралічу дзейнасці інвестыцыйных фондаў, заняпаду фондавага рынку і пазбавіла на нявызначаны тэрмін уладальнікаў акцый права імі распараджацца.

Акрамя таго быў прыняты шэраг заканадаўчых змен, накіраваных на зніжэнне долі арэнды з наступным выкупам у працэсе раздзяржаўлення. Па заканчэнні тэрміну арэндных дамоў калектывам прапаноўвалася альбо ў адпаведнасці з заканадаўствам аб раздзяржаўленні пераўтварыцца ў адкрытае акцыянернае таварыства, альбо цалкам выкупіць арэндаваную маёмасць, альбо вярнуць яе дзяржаве. Такая палітыка прывяла да даволі хуткага і амаль поўнага знікнення арэнды як формы раздзяржаўлення.

Нягледзячы на шэраг праблем і няўдач у справе пераходу ўласнасці ў прыватныя рукі, на мікраўзроўні гэты працэс ішоў значна энергічней. У адрозненне ад чэкаў "Маёмасць", чэкі "Жыллё" карысталіся попытам як сродак недарагой прыватызацыі асабістага жылля грамадзян, якая ішла без затрымак. Праца па прыватызацыі камунальнай уласнасці, сферы гандлю і паслуг, тым не менш, працягвалася, і была без асаблівага інфармацыйнага суправаджэння ў цэлым завершаная на пачатку 2000-х.

Тым не менш, з 1997-га прыватызацыйныя працэсы сталі згасаць. Дзяржава адмовілася ад маштабных прыватызацыйных кампаній, і раздзяржаўленне больш-менш буйных прадпрыемстваў на працягу бліжэйшага дзесяцігоддзя ажыццяўлялася хутчэй у парадку выключэння.

III. У пошуках новага фармату

Сітуацыя пачала істотна мяняцца ў 2007–2008 гадах. Цяжка меркаваць, прычынай таму была эвалюцыя ў поглядах беларускага кіраўніцтва або ўзмацненне праблем беларускай эканомікі ды неабходнасць знешніх крэдытаў, у тым ліку па лініі МВФ. Так ці інакш, з 2007 года пачынаецца даволі маштабная лібералізацыя заканадаўства, накіраваная на больш актыўнае раздзяржаўленне беларускай эканомікі.

Перш за ўсё новаўвядзенні закранулі сектар "малой прыватызацыі". У лютым 2007 года ўказам прэзідэнта дапускаецца продаж аб'ектаў дзяржаўнай маёмасці, якая не выкарыстоўваецца, недзяржаўным юрыдычным асобам на аўкцыёнах, у тым ліку з устанаўленнем пачатковай цаны роўнай адной "базавай велічыні" (дзяржаўная разліковая адзінка, роўная на 2008 год каля 15 EUR) (Указ №108, 2007). Таксама, у мэтах скарачэння стратных прадпрыемстваў, прадугледжваецца магчымасць продажу такіх прадпрыемстваў з калектывамі менш за 100 чалавек на аўк-

цыёнах з пачатковай цаной у 20% ад ацэначнага кошту аб'екта, з растэрміноўкай плацяжу і шэрагам падатковых ільгот (Указ №113, 2008).

Нягледзячы на тое, што гэтыя новаўвядзенні спрашчалі продаж толькі эканамічна малазначных аб'ектаў, яны набылі папулярнасць у малога і сярэдняга бізнесу. У 2009 годзе было прададзена 205 аб'ектаў рэспубліканскай уласнасці і 984 – камунальнай. Прычым у абодвух выпадках большую частку з прададзенага склалі аб'екты малой прыватызацыі па мінімальных цэнах (Пятаков, 2010: 8).

У красавіку 2008 года дэкрэтам прэзідэнта (Декрет №7, 2008) быў дадзены старт паэтапнаму скасаванню маратория на адчужэнне набытых акцый. Зняццё абмежаванняў адбывалася ў тры этапы і цалкам было рэалізавана ў 2011 годзе, што крыху ажывіла аперацыі з акцыямі на другасным рынку.

У ліпені таго ж года Савет Міністраў зацвярджае план прыватызацыі на 2008–2010 гады, які павінен стаць першым этапам пачатку масавага раздзяржаўлення прадпрыемстваў (Постановление №1021, 2008). На гэтым этапе прадугледжвалася пераўтварэнне дзяржаўных унітарных прадпрыемстваў у адкрытыя акцыянерныя таварыствы (як правіла, са стопрацэнтнай доляй дзяржавы), акцыі якіх меркавалася выставіць для продажу на аўкцыёнах. У першы год такім спосабам статус акцыянерных таварыстваў набылі 197 дзяржаўных прадпрыемстваў, усяго ж праграма ўключала ў сябе пераўтварэнне 503 прадпрыемстваў і наступны продаж акцый 147 акцыянерных таварыстваў.

Акрамя гэтага, з 2007 па 2010 год, быў зроблены і шэраг іншых крокаў у напрамку лібералізацыі эканомікі. У прыватнасці, указ прэзідэнта Рэспублікі Беларусь №667 "Об изъятии и предоставлении земельных участков", які ўступіў у сілу з 1 студзеня 2008 года, уводзіў прынцып адначасовага продажу нерухомасці і права на арэнду зямлі пад ёй як адзінага прадмета аўкцыёну (Указ №667, 2007). Закон аб "Аб аб'ектах, якія знаходзяцца толькі ва ўласнасці дзяржавы, і відах дзейнасці, на ажыццяўленне якіх распаўсюджваецца выключнае права дзяржавы" (Закон №169-З, 2010) істотна скараціў пералік так званых "стратэгічных" прадпрыемстваў, якія могуць знаходзіцца выключна ў руках дзяржавы. Было скасавана існаваўшае з 1997 года права "залатой акцыі".

Пры гэтым канцэптуальна новая хваля лібералізацыі ў эканоміцы істотна адрознівалася і ад лібералізацыі пачатку дзевяностых, і нават ад сітуацыі на момант увядзення маратория на адчужэнне акцый у 1997 годзе. Мэтай рэформаў на гэты раз абвяшчалася не пераўтварэнне беларусаў у нацыю акцыянераў і павышэнне зацікаўленасці ў выніках працы, а прыцягненне інвестыцый у беларускую эканоміку, якая перажывала стагнацыю.

Згодна са змяненнямі, унесенымі ў прыватызацыйнае заканадаўства ў ліпні 2010 года (Закон №172-З, 2010), прыярытэтнымі прызнаваліся "выплатныя" *("возмездные")* спосабы раздзяржаўлення. Ліквідавалася раней папулярная арэнда з наступным выкупам прадпрыемства працоўным калектывам, спынялася практыка

ільготнага продажу акцый калектывам і дазваляўся наўпросты продаж прадпрыемстваў па-за конкурсамі і аўкцыёнамі па ўказанні Прэзідэнта і Савета Міністраў. Каментуючы гэтую змену вектара, прадстаўнікі ўлады неаднаразова тлумачылі адмову ад утопіі "народнага капіталізму" яго несумяшчальнасцю з патрабаваннямі моманту і рэальнай рынкавай практыкай: *"Скасаванне нормы аб ільготным продажы работнікам прадпрыемстваў звязана з тым, што стварэнне новых акцыянерных таварыстваў ажыццяўляецца, у першую чаргу, з мэтай прыцягнення інвестыцый. Як вынікае з практыкі, работнікамі прадпрыемства набываецца не больш за 1% статутнага фонду акцыянерных таварыстваў ... Наяўнасць «мінарытарных» акцыянераў не спрыяе прыцягненню інвестыцый у акцыянернае таварыства. Больш за тое, у многіх выпадках стратэгічныя інвестары гатовыя ўдзельнічаць у статутным фондзе акцыянернага таварыства, як мінімум, на парытэтнай аснове з дзяржавай, што становіцца немагчымым пры наяўнасці «мінарытарных» акцыянераў. Больш мэтазгодна да прыцягнення інвестара забяспечыць захаванне 100-працэнтнай долі дзяржавы ў статутным фондзе акцыянерных таварыстваў"* (Драпеза, 2010: 13).

Сама па сабе гэтая змена курсу не спарадзіла ні пратэстаў, ні нават прыкметнай дыскусіі ў беларускім грамадстве, аднак гісторыю з чэкавай прыватызацыяй па-беларуску яна канчаткова перавяла ў шэраг казусаў: нягледзячы на тое, што чэкавая прыватызацыя прайшла, а канцэпцыя змянілася, і з'яўлення новых прывабных аб'ектаў не чакаецца, каля 35% чэкаў "Маёмасць" па-ранейшаму не былі выкарыстаныя, а ў шматлікіх выпадках нават не былі атрыманыя насельніцтвам на рукі. Адпаведна, раней або пазней, гутарка пойдзе або аб выкупе гэтых чэкаў у насельніцтва, або аб прызнанні таго факту, што частка насельніцтва так і не займела магчымасці атрымаць сваю долю савецкага грамадскага здабытку. Пакуль што беларускія ўлады, імкнучыся адцягнуць гэты момант, у 2012 годзе ў чарговы раз працягнулі тэрмін дзеяння чэкаў "Маёмасць" да 30 чэрвеня 2016 года (Постановление №1111, 2012). Варта адзначыць, што апошняя індэксацыя намінальнай вартасці прыватызацыйнага чэка "Маёмасць" адбылася ў 2005 годзе і склала 4400 рублёў за чэк (што на той час адпавядала двум далярам ЗША). На дадзены момант кошт чэка застаўся ранейшым, адпаведна, яго вартасць у даляравым эквіваленце няўхільна зніжаецца.

У развіццё ідэі маштабнай выплатнай *("возмездной")* прыватызацыі Савет Міністраў прыняў на пачатку 2011 года даволі амбітны План прыватызацыі на 2011–2013 гады (Постановление №348, 2011), згодна з якім толькі ў першы год меркавалася выставіць на аўкцыёны 181 прадпрыемства з агульнай колькасцю супрацоўнікаў каля 52 тысяч чалавек, размешчаных практычна ва ўсіх рэгіёнах рэспублікі. У наступныя два гады меркавалася давесці колькасць прыватызаваных прадпрыемстваў да 240.

Рэалізацыя Плана прыватызацыі суправаджалася нечакана моцнай і

даволі нязграбнай піар-кампаніяй у дзяржаўных СМІ, але ж гэтая кампанія забяспечыла і нязвыклы для Беларусі узровень адкрытасці інфармацыі. У 2012 годзе аўтары артыкула правялі даследаванне на тэму "Прыватызацыя ў Беларусі за 2011 год: вынікі аўкцыёнаў, вядучыя суб'екты, сацыяльныя наступствы". У межах даследавання, на дадзеныя якога мы і будзем абапірацца далей, была прааналізаваная інфармацыя аб выстаўленых у 2011 годзе для прыватызацыі прадпрыемствах, ход правядзення і вынікі прыватызацыйных аўкцыёнаў (гл. Исаёнок і інш., 2012; Исаёнок, 2012a; Исаёнок 2012b).

Хоць практычна ўсе згаданыя ў Плане прыватызацыі прадпрыемствы сапраўды выстаўляліся на адкрытыя аўкцыёны, сам падыход беларускага ўраду да фармавання спісаў прадпрыемстваў, якія падпадаюць пад раздзяржаўленне, апынуўся даволі спецыфічным. Аснову Плана прыватызацыі склалі невялікія і сярэднія прадпрыемствы з колькасцю супрацоўнікаў да 500 чалавек, размешчаныя на перыферыі. Гэта прадпрыемствы са старэючымі калектывамі і нізкім, ці нават адмоўным узроўнем рэнтабельнасці. Пры гэтым нават стратныя прадпрыемствы забяспечвалі работнікам дэкліраваную па краіне сярэднюю заработную плату. Высокапрыбытковыя прадпрыемствы, якія перш за ўсё цікавяць замежнага інвестара, у спісе прысутнічалі мінімальна і, як правіла, не прадугледжвалі продажу кантрольных пакетаў акцый. Продаж такіх прадпрыемстваў быў абвешчаны магчымым у выключна індывідуальным парадку: у абыход аўкцыёнаў і конкурсаў, з санкцыі вышэйшага кіраўніцтва краіны.

Такім чынам, ужо пры публікацыі Плана, было зразумела, што анансаваная радыкальная рэформа адносін уласнасці ў Беларусі на самой справе не выйшла за межы сфармаванай яшчэ на мяжы 1980–1990-х гадоў двухузроўневай мадэлі. Першы ўзровень тут – развіваныя і падтрыманыя дзяржавай буйныя і прыбытковыя прадпрыемствы. Гэта так званае "фамільнае срэбра" – прадпрыемствы, што прадаюцца са згоды вышэйшага кіраўніцтва – у большасці сваёй тыя самыя прадпрыемствы "саюзнага падпарадкавання", раздзяржаўленню якіх ў апошнія гады СССР супрацьстаяла беларуская наменклатура. Прадпрыемствы першага ўзроўню служаць эканамічнай базай беларускай дзяржавы і прыватызуюцца толькі ў парадку выключэння. На другім жа ўзроўні дзейнічаюць іншыя правілы, развіваюцца рынкавыя адносіны, фармуецца нацыянальны капітал і прыватызацыя не толькі магчымая, але часам нават чаканая.

Аднак на гэтым другім, больш ліберальным узроўні, звязаная з меншымі сацыяльнымі рызыкамі прыватызацыя ў сферы гандлю і паслуг у цэлым завяршылася. На парадку дня стаіць пытанне аб раздзяржаўленні невялікіх і сярэдніх прадпрыемстваў прамысловасці, будаўніцтва, транспарту. Яны не маюць вялікага значэння для эканомікі краіны, але забяспечваюць працоўныя месцы ў правінцыі і робяць свой унёсак у падтрыманне сацыяльнай стабільнасці. Гатоўнасць беларускай улады прыступіць да рэфармавання гэтых

прадпрыемстваў выглядала досыць радыкальным крокам.

Вынік рэалізацыі Плана прыватызацыі на 2011 год апынуўся далёкім ад меркаванага. За год на аўкцыёнах было прададзена толькі 36 з 181 прадпрыемстваў. З усяго багацця прадстаўленых для раздзяржаўлення галін (гандаль, бытавое абслугоўванне і сельская гаспадарка былі прадстаўлены мінімальна) найвялікшым попытам у інвестара карысталіся прадпрыемствы лёгкай, мэблевай і лясной прамысловасці. Пры тым, што вялікая частка ўдала прададзеных актываў куплялася на першым альбо другім аўкцыёне, астатнія прадпрыемствы не атрымалася рэалізаваць, нягледзячы на шматразовыя спробы выставіць іх на таргі. Таксама варта адзначыць нізкую канкурэнтнасць нешматлікіх аўкцыёнаў – у палове выпадкаў прадаваныя прадпрыемствы аддаваліся адзінаму прэтэндэнту на ўмовах павышэння пачатковай цаны на 5%. Прэцэдэнты сур'ёзнага павышэння цаны пакета акцый у выніку барацьбы некалькіх пакупнікоў насілі адзінкавы характар.

Партрэт інвестара, які ўдзельнічае ў беларускай прыватызацыі можна акрэсліць наступным чынам. Перш за ўсё гэта кампаніі з Беларусі (26 з 36 набытых пакетаў) альбо блізкага замежжа, у першую чаргу – Расіі. Прычым, калі беларусы лідзіруюць па колькасці набытых прадпрыемстваў, то расійцы паказваюць лідарства ў фінансавым памеры заключаных здзелак. Гэта досыць старыя кампаніі з добрым досведам працы на беларускім рынку ў сваёй галіне, якія набываюць прадпрыемствы з мэтай пашырэння ўжо існуючай вытворчасці і ўключэння іх у свой тэхналагічны цыкл.

У значнай ступені такі стан рэчаў тлумачыцца дадатковымі патрабаваннямі, якімі дзяржава абумовіла магчымасць продажу шматлікіх прадпрыемстваў: мараторый на скарачэнне колькасці працоўных месцаў для шэрагу буйных прадпрыемстваў на працягу 2–5 гадоў, захаванне галіновай прыналежнасці або дадатковае ільготнае крэдытаванне прадпрыемства – такі спіс вядучых умоў набыцця пакета акцый. Па сутнасці, дзяржава, разумеючы сацыяльныя і палітычныя наступствы рэструктурызацыі прапанаваных для прыватызацыі нізкаэфектыўных прадпрыемстваў, агаварыла сацыяльныя гарантыі для працоўных калектываў і замарозіла галіновую структуру гэтага сектара прамысловасці. Інвестар, гатовы пайсці на такія ўмовы, знайшоўся ў досыць вузкім сегменце галін: найперш у лёгкай, мэблевай і лясной прамысловасці ды камунікацыях, дзе прыватны сектар актыўна фармаваўся яшчэ на пачатку 1990-х. Аднак бізнес не гатовы ісці ў малазнаёмыя для яго галіны, улічваючы рызыкі звязаныя з абмежаваннямі па змене профілю і скарачэнні персаналу. Такім чынам, План прыватызацыі дэ факта не столькі прыцягнуў у беларускую прамысловасць дадатковы прыватны (беларускі або замежны) капітал, колькі паспрыяў узбуйненню ўжо наяўных на беларускім рынку гульцоў.

IV. Новы цыкл прыватызацыі

Рэалізацыя прыватызацыйнага эксперыменту ў 2011 годзе суправаджалася шматлікімі скандальнымі за-

явамі: чыноўнікі Камітэта па маёмасці бачылі за непаспяховасцю аўкцыёнаў інтрыгі дырэктарскага корпуса, занепакоенага стратай сваіх пасадаў. У дадатак план раскрытыкаваў і Аляксандр Лукашэнка. Выступаючы на нарадзе па пытаннях прыватызацыі 30 сакавіка 2012, прэзідэнт запатрабаваў адмовіцца ад якіх-колечы загадзя агучаных спісаў прадпрыемстваў, што падлягаюць раздзяржаўленню, і распрацаваць адзіны дакумент, які рэгламентуе парадак прыватызацыі ў краіне (Президент, 2012).

Больш за тое, у 2012 годзе ў сферы адносін уласнасці пачаліся працэсы, якія дазволілі журналістам загаварыць ледзь не аб вяртанні да сацыялізму. У прыватнасці, па ўказанні прэзідэнта была праведзена фактычная нацыяналізацыя кандытарскіх акцыянерных таварыстваў “Камунарка”, ”Спартак” і “Чырвоны харчавік”. Пры ўсёй антырынкавай накіраванасці гэтых рашэнняў, яны, тым не менш, уяўляюць сабой даволі цікавую старонку ў гісторыі прыватызацыі па-беларуску. Гэтыя прадпрыемствы былі акцыяваныя яшчэ ў 1990-я гады, у адпаведнасці з тагачасным “бязвыплатным” падыходам да прыватызацыі, і значная колькасць іх акцый была размеркаваная сярод працоўных калектываў. Скарыстаўшыся адменай мараторыя на адчужэнне акцый з 1 студзеня 2011 года, буйныя акцыянеры (Марат Новікаў на “Спартаку” і “Камунарцы”, Ігар Анішчанка на “Чырвоным харчавіку”) разгарнулі масіраваную скупку акцый у супрацоўнікаў і пенсіянераў і сканцэнтравалі ў сваіх руках кантрольны пакет (Белорусские новости, 2011).

Такі спосаб атрымання кантролю над акцыянернымі таварыствамі ні ў якой ступені не супярэчыў беларускаму заканадаўству, аднак быў успрыняты кіраўніцтвам краіны як недапушчальны. У перспектыве ён адкрываў магчымасць набыцця бізнесам пэўнай катэгорыі прадпрыемстваў (прадпрыемствы, акцыянаваныя ў 1990-я гады, з заўважнай доляй мінарытарных акцыянераў з ліку сённяшніх і былых супрацоўнікаў) без якіх-колечы бонусаў для дзяржавы, і фактычна дэманстраваў банкруцтва ідэі чэкавай “народнай” прыватызацыі.

У мэтах недапушчэння такога кшталту практык у сакавіку 2011 года прэзідэнт падпісаў загад, у адпаведнасці з якім аблвыканкамы і Мінскі гарвыканкам атрымалі пераважнае права набыцця акцый некаторых акцыянерных таварыстваў.[1] Прасцей кажучы, акцыянер такога прадпрыемства, жадаючы прадаць свой пакет, стаў абавязаны папярэдзіць пра гэта выканкам, які атрымліваў права пры жаданні выкупіць гэтыя акцыі па тым самым кошце. Прычым асобныя пункты ўказа пачыналі дзейнічаць заднім чыслом, з 1 студзеня 2011 года.

Такім чынам, Мінгарвыканкам атрымаў магчымасць ініцыяваць судовае разбіральніцтва з мэтайануляваць здзелкі па акцыях “Спартака” і “Камунаркі”, заключаныя паміж 1 студзеня і 14 сакавіка 2011 года, і забяспечыць дзяржаве магчымасць

[1] Акцыі “стратэгічных” паводле спісу прадпрыемстваў, якія перапрацоўваюць сельскагаспадарчую прадукцыю, набытыя грамадзянамі ў дзяржавы на ільготных умовах або ў абмен на чэкі "Маёмасць": Указ №107, 2011.

выкупіць гэтыя акцыі ў адпаведнасці з пераважным правам. Аналагічныя прэтэнзіі Бабруйскі гарвыканкам высунуў па акцыях “Чырвонага харчавіка”. Абедзве судовыя позвы былі задаволеныя.

Акрамя гэтага ў жніўні 2012 года Вышэйшы гаспадарчы суд выявіў парушэнні, дапушчаныя ў працэсе прыватызацыі “Спартака” і “Камунаркі”, у выніку якіх дзяржава пазбавілася часткі сваіх акцый. Зліквідаванне гэтых парушэнняў фактычна аддало кантрольны пакет абодвух прадпрыемстваў у рукі дзяржавы (Белта, 2012b).

12 кастрычніка 2012 года падчас наведвання фабрыкі “Камунарка” Аляксандр Лукашэнка агучыў рашэнне распусціць назіральныя саветы і замяніць дырэктараў на абодвух прадпрыемствах (Белта, 2012a).

15 лістапада 2012 года, не без ціску з боку дзяржавы, сход акцыянераў ААТ “Чырвоны харчавік” пагадзіўся павялічыць статутны фонд на суму прадстаўленай у 2012 годзе дзяржпадтрымкі з давядзеннем долі дзяржавы ў статутным фондзе таварыства да 50% + 1 акцыя. (Tut.by, 2012). Такім жа чынам у пачатку 2013 года дзяржава завалодала 21% акцый ААТ “Прамень” (абутковыя прадпрыемствы “Сівельга”, “Отыка” і “Прамень”).

Апошняй дзяржаўнай ініцыятывай, накіраванай на захаванне статус-кво акцыянерных таварыстваў з прыкметнай доляй мінарытарных акцыянераў з ліку працоўных калектываў стаў разгледжаны Палатай прадстаўнікоў у першым чытанні 26 чэрвеня 2013 года праект закона “Аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Закон Рэспублікі Беларусь «Аб прыватызацыі дзяржаўнай маёмасці і пераўтварэнні дзяржаўных унітарных прадпрыемстваў у адкрытыя акцыянерныя таварыствы»”. Згодна з праектам, прадстаўнік дзяржавы ў тых акцыянерных таварыствах, дзе дзяржава валодае менш чым 50% акцый, набывае права галасаваць на сходзе акцыянераў галасамі мінарытарных акцыянераў. Акрамя таго праект нясе ў сабе рысы скасаванай раней “залатой акцыі” – магчымасць прызначэння прадстаўніка дзяржавы ў тыя акцыянерныя таварыствы, у якіх дзяржава не валодае доляй, з правам прыпыняць рашэнні сходу акцыянераў па шэрагу пытанняў. Аднак, якім у выніку стане гэты дакумент, пакажа будучыня.

Заключэнне

З пачатку 1990-х гадоў раздзяржаўленне ўласнасці ў Беларусі развівалася, абапіраючыся на ідэі паступовага, ашчаднага ў дачыненні да насельніцтва ўваходжання ў рынак, са значнымі гарантыямі працоўным калектывам з боку дзяржавы. Гэтая палітыка развівалася як бы знізу ўверх – паступова пераходзячы ад прыватызацыі дробных гандлёвых кропак і стварэння кааператываў да раздзяржаўлення больш значных прадпрыемстваў.

Працэс гэты ішоў даволі асцярожна і суправаджаўся працяглымі паўзамі і адкатамі ў бок узмацнення ўплыву дзяржавы. Цягам такой супярэчлівай практыкі ідэалагічны складнік (“народны капіталізм”, “калектывы-ўласнікі”) паступова дэвальваваў у вачах беларускага кіраўніцтва. На

першы план выйшла “прыватызацыя для прыцягнення буйнога інвестара ў сітуацыі вострай неабходнасці” ў выпадку з прадпрыемствамі, якія можна выгадна прадаць, і “прыватызацыя з мэтай зняць з дзяржавы расходы па падтрымцы нізкарэнтабельных прадпрыемстваў” для ўсяго астатняга.

У выніку, галоўнай асаблівасцю прыватызацыі прамысловай вытворчасці па-беларуску з’яўляецца тое, што яна не стала тым, чым была прыватызацыя для ўкраінскай і расійскай мадэляў эканомікі. Беларуская прамысловая прыватызацыя не была і наўрад ці ўжо стане лакаматывам рынкавых рэформаў, фармавання класу ўласнікаў і буйнога нацыянальнага капіталу. Прыватны сектар і нацыянальны капітал сфармаваўся і актыўна расце галоўным чынам у шэрагу непрамысловых галін (гандаль, аперацыі з нерухомасцю, будаўніцтва і г.д.), а значэнне прамысловай вытворчасці для эканомікі паступова зніжаецца. Пры гэтым, нават у выпадку радыкальнай прыватызацыі дзяржаўных прадпрыемстваў, маштаб негатыўных сацыяльна-палітычных наступстваў будзе несупастаўляльны з аналагічнымі наступствамі расійскай і ўкраінскай прыватызацыі. З улікам гэтага, існуюць усе падставы меркаваць, што нават чарговае прыпыненне прыватызацыі дзяржаўных прадпрыемстваў у бліжэйшыя некалькі гадоў не стане крытычнай праблемай для росту прыватнага беларускага капіталу.

Літаратура

1. Ажгирей, А.М. (1993) “Процесс пошел. Но куда?”, *Деловой вестник,* 10.
2. *Белорусские новости* (2011). “«Коммунарка» выкупает простые акции у акционеров для продажи инвестору”. 14.07.2011, URL (доступ з 12.06.2013) http://naviny.by/rubrics/economic/2011/07/14/ic_news_113_372254
3. *Белта* (2012a). “Лукашенко распорядился ликвидировать наблюдательные советы на «Спартаке» и «Коммунарке»”. 12.10.2012, URL (доступ з 17.06.2013) http://www.belta.by/ru/all_news/president/Lukashenko-rasporjadilsja-likvidirovat-nabljudatelnye-sovety-na-Spartake-i-Kommunarke_i_611582.html
4. *Белта* (2012b). “«Спартак» и «Коммунарка» отозвали жалобы на решения хозсуда по искам Госкомимущества”. 17.10.2012, URL (доступ з 17.06.2013) http://www.belta.by/ru/all_news/economics/Spartak-i-Kommunarka-otozvali-zhaloby-na-reshenija-xozsuda-po-iskam-Goskomimuschestva_i_612052.html
5. Блохин, А. А., Иванова, Е. А. (1989) *Кооперативный сектор экономики,* Москва: Знание.
6. Вахитов, К.И. (2007) *История потребительской кооперации России,* Москва: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К°”.
7. Декрет Президента Республики Беларусь №3 (1998) от 20 марта 1998 г. “О разгосударствлении и приватизации государственной собственности в Республике Беларусь”, URL (доступ з 17.04.2013) http://www.levonevski.net/pravo/razdel1/num2/1d2331.html
8. Декрет Президента Республики Беларусь №7 (2008) от 14 апреля 2008 г. “О внесении изменений и дополнений в Декрет Президента Республики Беларусь от 20 марта 1998 г. № 3”, URL (доступ з 17.04.2013) http://laws.newsby.org/documents/dekretp/dek00014.htm

9. Драпеза, Г. (2010) "Комментарий к принятому закону о приватизации государственного имущества", *Управление и распоряжение государственным имуществом,* №3: 12–14.
10. Драчев, В.К. (2002) Приватизация в Беларуси. Гомель: ГГУ.
11. Жерносек, Н. (2010) "Приватизации государственной собственности 20 лет", *Управление и распоряжение государственным имуществом,* №4(17): 8-16.
12. Жук, В. (1992) "Малые предприятия на МАЗ – подпорка для автогиганта?", *Деловой вестник,* 9-10.
13. Закон Республики Беларусь №169-З (2010) от 15 июля 2010 г. "Об объектах, находящихся только в собственности государства, и видах деятельности, на осуществление которых распространяется исключительное право государства", URL (доступ з 29.04.2013) http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=H11000169&p2
14. Закон Республики Беларусь №172-З (2010) от 16 июля 2010 г. "О внесении изменений и дополнений в некоторые законы Республики Беларусь и признании утратившими силу некоторых законодательных актов Республики Беларусь и их отдельных положений по вопросам приватизации государственного имущества", URL (доступ з 29.04.2013) http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=H11000172&p2
15. Закон Республики Беларусь №2103-XII (1993) от 19 января 1993 г. "О разгосударствлении и приватизации государственной собственности в Республике Беларусь", URL (доступ з 23.02.2013) http://pravo.levonevsky.org/bazaby/zakon/zakb1332.htm
16. Закон Республики Беларусь №2468-XII (1993) от 6 июля 1993 г. "Об именных приватизационных чеках Республики Беларусь", URL (доступ з 23.02.2013) http://pravo.levonevsky.org/bazaby/zakon/zakb1275.htm
17. Закон СССР № 8998-XI (1988) от 26 мая 1988 г. "О кооперации в СССР", URL (доступ з 17.06.2014) http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_1361
18. Закон СССР №1305-1 (1990) от 6 марта 1990 г. "О собственности в СССР", URL (доступ з 23.02.2013) http://www.lawmix.ru/docs_cccp/1126
19. Закон СССР №2278-I (1991) от 1 июля 1991 г. "Об основных началах разгосударствления и приватизации предприятий", URL (доступ з 23.02.2013) http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=7795
20. Закон СССР "О кооперации в СССР и организационно-правовые основы деятельности кооперативов" (1989), у Морозова А. К. (распрац.) *Методические рекомендации в помощь изучающим Закон СССР «О кооперации в СССР»,* Москва: Центросоюз СССР.
21. Исаёнок Д., Чижова Т., Михеева Л. (2012) Приватизация в Беларуси за 2011 год: результаты аукционов, ведущие субъекты, социальные последствия, Мінск, URL (доступ з 19.12.2013) http://palityka.org/wp-content/uploads/2014/06/priv_fin_2011.pdf
22. Исаёнок, Д. (2012a) "Приватизация выбирает тишину", *Наше мнение.* 03.04.2012, URL (доступ за 06.04.2012) http://nmnby.eu/news/express/4790.html
23. Исаёнок, Д. (2012b) "Номенклатура не спешит в собственники", *Наше мнение.* 18.04.2012 URL (доступ за 20.04.2012) http://nmnby.eu/news/express/4801.html
24. Ленин, В.И. "О кооперации" (1982), у В. И. Ленин, *Полное собрание сочинений,* издание 5-е, т. 45, Москва: Издательство политической литературы.
25. Никончик, В. (1991) "Коллективная собственность: заработают ли стимулы?", *Деловой вестник,* 7.
26. Новик, В.В. (1991) "Белорусский рынок и союзный договор. Как будем жить дальше?", *Деловой вестник,* 2.

27. Постановление Совета Министров Белорусской ССР №323 (1991) от 20 августа 1991 г. “О порядке согласования кандидатуры руководителя государственного союзного предприятия, расположенного на территории Белорусской ССР при найме (назначении) его на должность”, URL (доступ з 15.01.2013) http://pravo.levonevsky.org/bazaby/org507/sbor21/texw0580.htm
28. Постановление Совета Министров Республики Беларусь № 1111 (2012) от 3 декабря 2012 года "О сроках обращения именных приватизационных чеков "Имущество", URL (доступ з 19.06.2013) http://www.levonevski.net/pravo/norm2013/num02/d02678.html
29. Постановление Совета Министров Республики Беларусь № 348 (2011) от 21 марта 2011 года “Об утверждении плана приватизации объектов приватизации, находящихся в собственности Республики Беларусь, на 2011–2013 годы и плана преобразования республиканских унитарных предприятий в открытые акционерные общества на 2011–2013 годы”, URL (доступ за 06.04.2012) http://pda.government.by/upload/docs/file18bd198ce0971bd1.pdf
30. Постановление Совета Министров Республики Беларусь №1021 (2008) от 14 июля 2008 г. “Об утверждении плана приватизации объектов, находящихся в республиканской собственности, на 2008–2010 годы и перечня открытых акционерных обществ, созданных в процессе приватизации государственной собственности, акции которых, принадлежащие Республике Беларусь, подлежат продаже, на 2008–2010 годы”, URL (доступ з 23.06.2013) pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=c20801021&p2
31. Постановление Совета Министров Республики Беларусь №343 (1991) от 4 сентября 1991 г. “О мерах по выполнению Закона БССР «О придании статуса конституционного закона Декларации Верховного Совета Белорусской Советской Социалистической Республики о государственном суверенитете Белорусской Советской Социалистической Республики» и постановления Верховного Совета Белорусской ССР «Об обеспечении политической и экономической самостоятельности Белорусской ССР»”, URL (доступ з 17.02.2013) http://laws.newsby.org/documents/sovetm/pos20/sovmin20327.htm
32. Постановление Совета Министров Республики Беларусь №360 (1991) от 23 сентября 1991 г. “О разгосударствлении экономики и приватизации государственной собственности Республики Беларусь в 1991 году”, URL (доступ з 17.02.2013) http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic63/text865.htm
33. Постановление Совета Министров Республики Беларусь №385 (1991) от 14 октября 1991 г. “О порядке принятия в собственность Республики Беларусь предприятий, объединений, организаций и учреждений союзного подчинения”, URL (доступ з 17.02.2013) http://pravo.levonevsky.org/bazaby/org507/sbor21/texw0521.htm
34. Постановление Совета Министров Республики Беларусь №486 (1991) от 23 декабря 1991 г. “О Программе разгосударствления экономики и приватизации государственной собственности Республики Беларусь на 1992 год”, URL (доступ з 17.02.2013) http://www.levonevski.net/pravo/temy/tema22/glav/docm0513.html
35. Постановление Совета Министров Республики Беларусь №53 (1994) от 1 февраля 1994 г. “Об утверждении Положения о специализированных инвестиционных фондах, аккумулирующих именные приватизационные чеки «Имущество»”, URL (доступ з 17.02.2013) http://laws.newsby.org/documents/sovetm/pos19/sovmin19232.htm
36. *Президент Республики Беларусь* (2012) “30 марта Глава государства Александр Лукашенко провел совещание по вопросам приватизации”. 30.03.2012, URL (доступ

з 17.03.2013) http://president.gov.by/ru/news_ru/view/30-marta-glava-gosudarstva-aleksandr-lukashenko-provel-soveschanie-po-voprosam-privatizatsii-72/

37. Пятаков, С.А. (2010) “О деятельности в сфере имущественных отношений в 2009-м году”, *Управление и распоряжение государственным имуществом,* 1: 4-9.
38. *Соглашение о взаимном признании прав и регулировании отношений собственности от 9 октября 1992 года* (1992), URL (доступ з 07.05.2013) http://spravka-jurist.com/base/part-eq/tx_xswkwy.htm
39. Таманин, Владимир (1995) “Сроки определены”, *Приватизация,* 6, 24.04.1995.
40. Титович, А.А., Сычев, А.Н. (2002) Разгосударствление и приватизация в Беларуси: опыт, проблемы, перспективы. Минск: Респ. унитар. предприятие "Изд. центр БГУ".
41. Тихонов, Р. (1992) “Фондовая биржа без рынка ценных бумаг?”, *Деловой вестник,* 2.
42. Указ Президента Республики Беларусь № 107 (2011) от 14 марта 2011 г. "О внесении изменений и дополнения в Указ Президента Республики Беларусь от 16 ноября 2006 г. № 677", URL (доступ з 05.06.2013) http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=P31100107
43. Указ Президента Республики Беларусь №108 (2007) от 27 февраля 2007 “О некоторых мерах по вовлечению в хозяйственный оборот неиспользуемого государственного имущества”, URL (доступ з 17.06.2013) http://laws.newsby.org/documents/ukazp/pos00/ukaz00948.htm
44. Указ Президента Республики Беларусь №113 (2008) от 25 февраля 2008 г. “О порядке и условиях продажи юридическим лицам предприятий как имущественных комплексов убыточных государственных организаций”, URL (доступ з 05.06.2013) http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=P30800113
45. Указ Президента Республики Беларусь №667 (2007) от 27 декабря 2007 года *“Об изъятии и предоставлении земельных участков”,* URL (доступ з 05.06.2013) http://www.levonevski.net/pravo/norm2013/num25/d25443.html
46. Указ Президиума Верховного Совета СССР №10277-XI (1989) от 7 апреля 1989 г. “Об аренде и арендных отношениях в СССР”, URL (доступ з 17.06.2013) http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=3465
47. Шевченко, З. (1995) “Получим ли свою долю? Темпы чековой приватизации затухают”, *Человек и собственность,* 2(15).
48. *Tut.by* (2012). “Государство получит контроль и над «Красным пищевиком»”. 26.11.2012, URL (доступ з 18.06.2014) http://news.tut.by/economics/322327.html

© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Краёвая партыя Літвы і Беларусі[1] (асноўная праграма)

Ухваленая і зацверджаная ў Вільні 17 і 18 чэрвеня 1907 года

Адметнае гістарычнае развіццё нашага роднага краю, Літвы і Беларусі, яго адметныя эканамічныя, этнаграфічныя і культурныя ўмовы вымагаюць адмысловага разгляду ў працы над агульным пераўтварэннем палітычных і грамадскіх адносінаў.

Наш край нацыянальна разнастайны, і пазіцыя палякаў тут адрозніваецца ад этнаграфічна аднастайных раёнаў, таму тым большую мы нясем адказнасць за выбар правільнай палітыкі.

Наша становішча ўскладняецца яшчэ тым, што ў дадзены перыяд росквіту нацыяналізмаў хапае і ў нас, сярод нацыянальнасцяў, якія жывуць у нашым краі – не выключэнне тут і наша нацыянальнасць – як асобных людзей, так і групаў, якія стаяць на абмежаваным нацыянальным грунце. Іх палітыка, часта агрэсіўная, стымулюецца не толькі фактычнымі нацыянальнымі антаганізмамі, але і знешнімі ўплывамі.

Таму першы грамадзянскі і палітычны абавязак для нас, палякаў Літвы і Беларусі, гэта глыбокае і шчырае разуменне фактычных стасункаў, з якімі нам дадзена жыць, і прыстасаванне нашай палітычнай і грамадскай дзейнасці да гэтых стасункаў.

Нам павінна быць чужой абмежаваная, нацыяналістычная альбо эгаістычна-саслоўная палітыка. Нам варта прызнаць неабходнасць і карысць мірнага сужыцця нацыянальнасцяў, якія жывуць у нашым краі, іх узгодненай супольнай працы для агульнага дабра, ажыццяўляемай ва ўмовах узаемнай павагі і даверу, з прызнаннем адносных нацыянальных і культурных адметнасцяў, а таксама паўнаты правоў на ўласнае самастойнае развіццё. Да гэтага павінна далучыцца супольная праца ўсіх для эканамічнага, культурнага і грамадскага прагрэсу краю і яго жыхароў.

Каб гэтыя прынцыпы і абавязкі ўвайшлі ў краёвую палітыку і дзейнасць, каб яны былі замацаваныя ва ўсіх жыццёвых праявах, неабходна арганізаваць людзей, прыхільных гэтым прынцыпам, у партыю, якая б узяла ў свае далоні адпаведную руплівую працу і публічную адказнасць за яе.

Таму мы вырашылі стварыць **Краёвую партыю Літвы і Беларусі**[2] на наступных прынцыпах:

[1] Перакладзена паводле: [Skirmunt, Roman] (1907). “Stronnictwo Krajowe Litwy i Białejrusi. Program podstawowy”, *Głos Polski,* 23.06.(06.07.)1907. Усе вылучэнні ў тэксце падаюцца ў адпаведнасці з арыгіналам. Пераклад – Аляксея Ластоўскага. Каментары – Аляксандра Пашкевіча.

[2] Стварэнне і дзейнасць Краёвай партыі Літвы і Беларусі праходзіла, галоўным чынам, у 1905-1908 гадах. Партыя стаяла на правых пазіцыях, выступала за аўтаномію і ед-

1. Галоўнай задачай нашай палітыкі і першым абавязкам дзейнасці нашай партыі мы лічым працу ўнутры краю і для яго дабра, абапёртую на сумленнай і справядлівай ацэнцы і прызнанні яго сапраўдных патрэбаў і ўмоў.

2. Усе нацыянальнасці нашага краю павінны карыстацца роўнымі правамі ва ўсіх сферах палітычнага і грамадзянскага жыцця і мець магчымасць свабоднага развіцця сваёй нацыянальнай культуры.

Шчыра і цалкам мы прызнаем значэнне для краю і выяўленую жыватворнасць літоўскай нацыі, яе права на поўнае і ўласнае культурнае развіццё.

У роўнай меры мы будзем шанаваць і праяўленыя беларусамі тэндэнцыі да самастойнага нацыянальнага і культурнага развіцця.

Кіруючыся прынцыпамі поўнай справядлівасці да іншых, адначасова мы будзем імкнуцца да атрымання паўнаты палітычных і грамадзянскіх правоў для нас саміх і да здабыцця ўмоў для далейшага развіцця нашай уласнай культуры.

Мы разумеем і цалкам прызнаем карысць і патрэбу паразумення з расійцамі, якія імкнуцца дзейнічаць разам з намі дзеля агульнай карысці для краю і на прынцыпах агульнага раўнапраўя.

Урэшце, патрабаванні раўнапраўя з боку габрэяў мы прызнаем слушнымі.

3. Мы імкнёмся, каб на глебе прыняцця прынцыпаў нашай партыі паўставалі асобныя нацыянальныя фракцыі, натхнёныя духам супольнай працы дзеля краю, з якімі б наша партыя магла знайсці паразуменне і стварыць саюз.

4. Падтрымка хрысціянскага духу і свабоднае развіццё хрысціянскай адукацыі з'яўляюцца неабходнымі ўмовамі ўдасканалення грамадства. Усе законы, якія абмяжоўваюць свабоду веравызнання альбо выступаюць супраць рэлігійнай талерантнасці, мы лічым шкоднымі.

5. Мы з'яўляемся рашучымі прыхільнікамі канстытуцыйнай манархіі і, стоячы на грунце расійскай дзяржаўнасці, мы будзем імкнуцца да гарантавання грамадзянскіх правоў заканадаўчым шляхам і да атрымання шырокага самакіравання для вырашэння спраў, цесна звязаных з мясцовымі патрэбамі.

6. Асаблівую ўвагу мы імкнёмся надаць справе асветы, як справе першачарговай вагі. Перадусім варта даць магчымасць кожнаму атрымоўваць пачатковую адукацыю на роднай мове, апроч таго варта даць магчымасць накіроўваць прыватныя ахвяраванні на справу асветы.

7. Па аграрным пытанні мы імкнёмся спрыяць павелічэнню памераў уладанняў вяскоўцаў і да эканамічнага прагрэсу гаспадарак шляхам натуральнай эвалюцыі і пры моцнай падтрымцы з боку дзяржавы, без парушэння прынцыпу маёмасных правоў.

Пры несумненнай сталай прапанове зямельнай маёмасці і ўмелым ды сумленным выкарыстанні дзяржаўных крэдытаў мы атрымаем дастатковыя абшары для задавальнення патрэбаў мясцовага насельніцтва на даступных для яго ўмовах. Гэтая зямля павінна перайсці ва ўласнасць мясцовага вясковага насельніцтва

насць зямель былога Вялікага Княства Літоўскага. Аўтар дакумента Раман Скірмунт (1868—1939) – уплывовы прадстаўнік "краёвага" і беларускага нацыянальнага руху.

без магчымасці каланізацыі незанятых надзелаў жыхарамі з іншых частак дзяржавы.

Сервітуты[3] павінны быць ліквідаваныя з улікам правоў і патрэбаў абодвух зацікаўленых бакоў. Павінна паступова праводзіцца камасацыя[4] сялянскіх земляў.

Церазпалосіца (szachownica) павінна быць ліквідаванай, хоць бы гэта і запатрабуе пэўных ахвяраў з боку буйных землеўласнікаў.

8. Мы з'яўляемся прыхільнікамі здаровага і правільна зразуметага прагрэсу; мы разумеем грамадскую дэмакратызацыю як працу ўсіх над культурным і эканамічным паляпшэннем становішча бедных і працоўных класаў; таму мы будзем стала падтрымліваць развіццё адпаведнага шырокага рабочага заканадаўства і абавязковую дапамогу з боку маёмасных класаў.

Мы таксама імкнёмся падтрымліваць усялякія грамадскія ініцыятывы і ўсялякія праявы самадапамогі, а з хадою краёвага і грамадскага жыцця, а таксама атрыманага досведу і ўказанняў будзем стала крочыць сінхронна з прагрэсам і патрэбамі краю, а нашу праграму будзем дапаўняць і ўдасканальваць.

Падпісалі:

Эдвард Вайніловіч (Edward Woyniłłowicz),

Юльян Талочка (Juljan Tołłoczko),

Гіпаліт Корвін-Мілеўскі (Hipolit Korwin-Milewski),

Канстанцін Скірмунт (Konstanty Skirmunt),

Міхал Валовіч (Michał Wołłowicz),

Казімеж Здзяхоўскі (Kazimierz Zdziechowski),

Міхал Мэйштовіч (Michał Meysztowicz),

Станіслаў Ваньковіч (Stanisław Wańkowicz),

Аляксандр Хамінскі (Aleksander Chomiński),

Марцін Адляніцкі-Пачобут (Marcin Odlanicki Poczobutt),

Эдмунд Барткевіч (Edmund Bortkiewicz),

доктар Тадэвуш Дэмбоўскі (Dr. Tadeusz Dembowski),

Эдвард Бельскі (Edward Bielski),

Казімір Шафнагель (Kazimierz Szafnagel),

Дзмітрый Карыбут-Дашкевіч (Dymitr Korybut-Daszkiewicz),

Фелікс Броэль-Плятэр (Feliks Broel-Plater),

Адам Замойскі (Adam Zamoyski),

Чэслаў Янкоўскі (Czesław Jankowski),

Я. Келчэўскі (J. Kiełłczewski),[5]

Павел Коньча (Paweł Kończa),

Караль Незабытоўскі (Karoł Niezabytowski),

Караль Сальмановіч (Karol Salmonowicz),

Ян Урсын-Нямцэвіч (Jan Ursyn-Niemcewicz).

---

3 Сервітут – абмежаванае права карыстання зямлёй, якое забяспечвае іншаму землекарыстальніку магчымасць карыстання ёю з пэўнымі абмежаваннямі, вызначанымі законам або дамовай. На тэрыторыі Беларусі сервітутнае права датычыла перш за ўсё сумеснага выкарыстання сялянамі і памешчыкамі лясоў, лугоў і пашаў.

4 Камасацыя – ліквідацыя цераспалосіцы, звядзенне раздробленых зямельных участкаў аднаго гаспадара ў адзін суцэльны кавалак.

5 Магчыма, маецца на ўвазе Ян Келчэўскі-Скарбэк (Jan Kiełłczewski-Skarbek) – нар. 26 красавіка 1887, выхадзец з Мінскай губерні, хоць на момант падпісання праграмы яму мусіла споўніцца толькі 20 гадоў.

©ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Праграма Канстытуцыйна-каталіцкай партыі Літвы і Беларусі[1]

З поўнай палітычнай бяздзейнасці нас нечакана паклікалі да парламенцкага жыцця разам з усім вялізным абшарам Расійскай дзяржавы, у параўнанні з якім мы толькі невялічкая частка. Аднак у нас цалкам іншая мінуўшчына, іншы ўнутраны лад, іншыя ў нас нацыянальнасці і пераважна іншая рэлігія. Усе гэтыя нашы адметнасці доўгія гады не прызнаваліся і пераследаваліся. Падавалася, што ў выніку паміж намі мусіць паўстаць адзінства, наступіць сардэчнае збліжэнне, і што мы павінны адзін аднаго падтрымліваць, не зважаючы на саслоўі і нацыянальнасці, каб у новым жыцці, якое перад намі адкрываецца, мы стварылі адзіную сілу, з якой нават агромністая дзяржава мусіць лічыцца. На жаль, мы назіраем адсутнасць узаемнай лучнасці пасля доўгага сну! Апошнім часам варожыя ўсім нам сілы вядуць не да еднасці, а гвалтоўна зараз раздзьмухваюць саслоўныя і нацыянальныя адрозненні, адрозненні ў палітычных поглядах, таму нашыя сілы, і так не вельмі вялікія, яшчэ больш разбіваюцца. Як вынік нам пагражае небяспека, што замест стварэння адзінай магутнай партыі перад выбарамі і для працы; партыі, якая магла б змагацца за тое, што нам патрэбна для нашага развіцця і дабрабыту, мы будзем падзеленыя на розныя групоўкі, і ўслед за тым – бяссільнымі перад агромністай Расіяй і безабаронна падпарадкаваныя жорсткім правілам, нам чужым і пад нашы патрэбы не прыстасаваным.

Каб гэтага пазбегнуць, мы абавязкова мусім згуртавацца і знайсці супольную глебу, на якой як мага большая частка нацыянальнасцяў і індывідаў, што жывуць у нашым краі, могуць паразумецца. Каб у еднасці і любові адзін аднаго не крыўдзіць, а падтрымліваць, разам бараніцца, працаваць і здабыць сабе трывалыя падставы для справядлівага інтэлектуальнага, матэрыяльнага і нацыянальнага развіцця.

Практычна ўсе палякі і літоўцы і большая частка беларусаў, што жывуць у нашым краі, з'яўляюцца каталікамі. Таму і вера, апроч супольнай

[1] [Ropp, Edward von] (1906). Program Stronnictwa Konstytucyjno-Katolickiego na Litwę i Białoruś. Wilno: Drukarnia Edmunda Nowickiego. Усе вылучэнні ў тэксце падаюцца ў адпаведнасці з арыгіналам. Пераклад – Аляксея Ластоўскага. Каментары – Аляксандра Пашкевіча. Дзейнасць Канстытуцыйна-каталіцкай партыі Літвы і Беларусі прыпадае на 1905-1907 гады, партыя мела кансерватыўную праграму, выступала за аўтаномію і еднасць зямель былога Вялікага Княства Літоўскага. Аўтар дакумента і заснавальнік партыі – Эдвард фон Роп (1851-1939): каталіцкі святар, біскуп цірaспальскі (1902-1903), віленскі (1903-1917), арцыбіскуп магілёўскі (1917-1926).

гістарычнай мінуўшчыны, з'яўляецца нашым наймацнейшым і найбольш паспяховым злучнікам. Калі звярнуцца да нядаўняй мінуўшчыны, нельга не заўважыць, што менавіта ўлюбёная значнай большасцю нашага насельніцтва каталіцкая вера была галоўнай прычынай уціску і праследу. У нас адбіралі нашы касцёлы, зачынялі кляштары, ліквідавалі ордэны, абмяжоўвалі духавенства, забаранялі каталіцкую асвету і школы – і нават моўны прыгнёт слабеў, калі не ішоў побач з праследам веры. Гэта пацвярджаецца і тым фактам, што лютэранам і кальвіністам дазвалялі навучацца па-літоўску і па-латышску, габрэям – пагабрэйску, і толькі каталікам ва ўсім адмаўлялі. Таму і на будучыню адсюль вынікае неабходнасць злучэння на грунце гэтай да гэтага часу праследаванай рэлігіі, якую мы разам абаранялі так шмат гадоў.

Маніфестам 17 кастрычніка[2] нам былі дадзеныя новыя **правы,** на ўсё наша грамадства накладзеныя новыя **абавязкі.** Мы, каталікі, можам на хрысціянскім грунце іх акрэсліць як абавязак узаемнай любові і захавання правоў усіх грамадскіх саслоўяў, што патрабуе высвятлення патрэбаў, датычных нас усіх. Наш абавязак – абарона гэтых правоў і патрэбаў шляхам, пракладзеным для нас новымі правамі, то бок перадусім праз разумнае ўжыванне права выбіраць выбаршчыкаў і дэпутатаў у будучую Дзяржаўную думу.

Калі ў святле ўзаемнай любові і захавання правоў асобных слаёў насельніцтва мы разгледзім нашы стасункі, то пераканаемся, што на каталіцкім грунце мы можам не толькі дамагацца выпраўлення крыўдаў, нанесеных Касцёлу і школе, але можам таксама і вызначыць **усе** нашы патрэбы і шукаць іх задавальнення. Больш таго, мы можам аб'яднаць усе нашы саслоўі і нацыянальнасці ў супольнай дзейнасці і барацьбе, можам нават знайсці – бо стаім на грунце праўды і справядлівасці – паплечнікаў сярод цвяроза мыслячых людзей, хоць і чужых нам нацыянальна і рэлігійна. Такім спосабам мы створым сілу, якая істотна паўплывае на лёс і далейшы накірунак унутранага развіцця Дзяржавы. Наш народ, які будзе ахвотна выбіраць дэпутатамі добрых католікаў, павінен ведаць, што знойдзе ў іх надзейных і сапраўды годных прадстаўнікоў, гатовых абараняць усе яго правы і патрэбы. Каталіцкія прадстаўнікі павінны не тэарэтычна, а практычна змагацца за сапраўдныя і неадкладныя патрэбы нашага краю – і разам з тым справядліва ставіцца да агульнадзяржаўных пытанняў, паколькі галоўнай рысай Каталіцкай партыі мусіць быць бесстаронняе справядлівае абыходжанне з усімі – незалежна ад нацыянальнасці, веры і становішча.

* * *

[2] Маніфест ад 17 кастрычніка 1905 года ўпершыню ў гісторыі Расійскай імперыі ўводзіў падзел заканадаўчай улады паміж імператарам і прадстаўнічым органам – Дзяржаўнай думай. Яго выданне азначала лібералізацыю грамадскіх адносін у Расійскай імперыі і давала большыя магчымасці для дзейнасці ўсім катэгорыям насельніцтва Расіі, у тым ліку і нацыянальным ды рэлігійным меншасцям.

Нам трэба коратка выказаць, што мы жадаем, чаго дамагаемся, і што мы будзем абараняць у пытаннях кіравання і стаўлення да Касцёла, у галіне адукацыі, сельскагаспадарчых стасункаў, фабрычнай і заводскай працы, і, нарэшце, у пытаннях агульнадзяржаўных устаноў, якія забяспечваюць нашы патрэбы.

Калі пачаць з найбольш далікатных і пякучых сёння пытанняў, то мы сцвярджаем, што:

1. У справах адукацыі

Канстытуцыйна-каталіцкая партыя будзе дамагацца:

a) бясплатнай народнай школы на роднай мове з абавязковым навучаннем рэлігіі, з улікам дзяржаўнай мовы, з настаўнікамі нашай нацыянальнасці і веры, з падзелам хрысціянскіх ад нехрысціянскіх школ і з годным становішчам нашых святароў у сістэме адукацыі;

b) ліквідацыі ўсялякіх перашкодаў пры стварэнні школ прыватнымі асобамі, паветамі, гарадамі, свецкімі таварыствамі і ордэнамі, з уласнымі настаўнікамі – дзяржаве пакідаецца толькі права кантролю вынікаў школьнага навучання пад наглядам абраных прадстаўнікоў мясцовага насельніцтва;

c) лучнасці паміж рознымі катэгорыямі школ з правам для кожнага, хто мае адпаведныя веды, паступіць у любую і перайсці ў адпаведнасці з узроўнем уласных ведаў у школу наступнага ўзроўню (напрыклад, павятовая школа, гарадская школа, гімназія альбо рэальная школа, універсітэт ці політэхнічная акадэмія);

d) павелічэння колькасці сярэдніх і вышэйшых школаў адпаведна патрэбам насельніцтва, магчыма, з мясцовай мовай выкладання, з прызнаннем веравызнання навучэнцаў, з наглядам з боку грамадства і духоўнай улады, каб там штучна не разбураліся прынцыпы веры і маральнасці, каб таксама не выхоўвалася рэлігійная і племянная нянавісць;

e) аддаць усе ніжэйшыя і сярэднія школы пад кіраўніцтва мясцовага самакіравання;

f) стварыць па меры патрэбаў прафесійныя школы па ўсіх накірунках, залежныя ад таго ж самакіравання.

* * *

2. Аграрныя справы

Канстытуцыйна-каталіцкая партыя – пры захаванні падставовых правоў уласнасці – будзе намагацца:

a) усялякіх ільготаў пры набыцці невялікіх надзелаў зямлі без завышаных коштаў, з шырокім і лёгкім выкарыстаннем дзяржаўнай фінансавай дапамогі на максімальна выгодных умовах для пакупнікоў;

Заўвага: Гэтыя ільготы для дробных вясковых уласнікаў павінны найперш выкарыстоўвацца да асобаў, што аднačасова згаджаецца на камасацыю шнуравой уласнасці[3] і стварэнне фальваркавых гаспадарак, ці раскаланізаванне (rozkolonizowanie).[4]

[3] Маецца на ўвазе звядзенне ў адзін зямельны ўчастак мноства вузкіх палосак (шнуроў), якія належалі аднаму гаспадару.

[4] Раскаланізаванне – падзел вялікіх населеных пунктаў на аднадамовыя гаспадаркі, хутарызацыя.

b) вырашэння спраў паміж дробнымі і буйнымі ўласнікамі праз змешаныя арбітражныя суды, з роўнай колькасцю абраных сялян і буйных уласнікаў;

c) рэгулявання правоў і абавязкаў арандатараў з мэтай паляпшэння прыязных стасункаў арандатараў да ўласнікаў;

d) аховы лясоў ад знішчальнага гаспадарання;

e) захавання забяспечаных законам інтарэсаў мясцовага насельніцтва пры выкарыстанні лясоў, у тым ліку выкупу пры патрэбе мясцовым прадстаўніцтвам лясных абшараў, неабходных для мясцовага народа (ludu);

f) каб пасяленне вяскоўцаў на дзяржаўных, урадавых, удзельных[5] і ранейшых царкоўных землях, а пры патрэбе нават і на прыватных землях, калі тое засведчана мясцовым прадстаўніцтвам, знаходзіла максімальную дзяржаўную падтрымку;

g) каб правы, датычныя найму працаўнікоў, ці вясковых парабкаў, іх жытла, становішча, аплаты, колькасці гадзін працы ўзімку і ўлетку, платы за працу звыш тэрміну, дакладных тэрмінаў вызвалення ад працы, выплат у выходныя і святочныя дні, былі разгледжаныя і прыстасаваныя да мясцовых патрэбаў.

Заўвага. Нагляд над належным выкананнем гэтых правоў павінен ажыццяўляцца інспектарамі, абранымі абодвума бакамі.

h) дзяржаўнай пенсіі для вясковых працаўнікоў пры старасці і няздольнасці да працы.

3. Фабрычныя і заводскія справы

У галіне фабрычных і заводскіх спраў Канстытуцыйна-каталіцкая партыя будзе намагацца:

a) свабоды стварэння звязаў і арганізацыі сходаў, з адначаснай абаронай ад усялякага гвалту;

b) права на забастоўкі з абаронай асабістай вольнасці і абавязковым арбітражным разглядам прычын забастоўкі праз суды, супольна абраныя рабочымі і працадаўцамі;

c) інспекцыі рабочых стасункаў асобамі, абранымі абодвума бакамі, у аднолькавай колькасці ад рабочых і ад працадаўцаў;

d) па магчымасці ўводзіць 8-гадзінную працу і абмяжоўваць начную працу;

e) абароны працуючых жанчын ад эксплуатацыі, празмернай працы і ўсялякай амаральнасці;

f) абароны працаўнікоў, задзейнічаных на небяспечных і шкодных для здароўя працах;

g) апекі над працай непаўналетніх і забароны працы для дзяцей да 14 гадоў;

h) пенсіі за кошт працадаўцы для рабочых пры хваробе, калецтве і наступствах пры шкоднай для здароўя працы;

i) дзяржаўнай пенсіі для рабочых усіх прадпрыемстваў пры старасці і няздольнасці да працы;

k) крымінальнай адказнасці за невыкананне альбо тэндэнцыйнае тлумачэнне заканадаўства, датычнага абароны рабочых;

l) прававой і грашовай дапамогі дзяржавы для вяртання ранейшых

[5] Удзельныя землі – у Расіі канца XVIII – пачатку XX стагоддзя землі, якія належалі імператарскай сям'і і кіраваліся адмысловым Дэпартаментам удзелаў. З 1863 года пачалі выдзяляцца ва ўласнасць мясцовым, так званым удзельным сялянам.

і ўсталявання ўсялякіх новых прафесійных звязаў (пры стварэнні школаў, прытулкаў, дамоў удоваў і сірот і г. д.).

* * *

4. Рэлігійныя стасункі

У справе кіравання і касцёльных стасункаў канстытуцыйна-каталіцкая партыя будзе намагацца:

a) выпраўлення ўсіх крыўдаў, нанесеных у нашым краі Касцёлу, і ў тым ліку аднаўлення ліквідаваных дыяцэзій, вяртання забраных альбо зачыненых касцёлаў – а там, дзе гэта немагчыма, поўнай кампенсацыі за нанесеныя крыўды;

b) вяртання забраных зямельных надзелаў касцёлаў, якія былі ліквідаваныя пасля падпісання канкардату, альбо кампенсацыі за іх. Вяртання да свабоднага распараджэння біскупскай уладай фінансамі, якія нібы знаходзяцца ў адміністраванні Калегіі;[6]

c) ліквідацыі гэтай Калегіі;

d) вольнай падрыхтоўкі ксяндзоў, неабмежаванай колькасці клірыкаў у семінарыях, самастойнасці біскупскай улады пры прызначэнні ксяндзоў на пасады;

e) вызвалення каталіцкага насельніцтва ад падаткаў на карысць праваслаўнага духавенства;

f) матэрыяльнага забеспячэння духавенства, незалежна ад нестабільных касцёльных даходаў;

g) свабодных стасункаў са Сталіцай свету,[7] адбору біскупаў паводле касцёльнага права, арганізацыі кансісторый[8] без свецкіх чыноўнікаў на аснове правоў Касцёла;

h) свабоды стварэння ўсялякіх рэлігійных таварыстваў, ордэнаў, брацтваў і г.д. паводле агульных прынцыпаў законаў пра звязы;

i) вольнага рэлігійнага навучання, поўнай і сапраўднай свабоды веравызнання, свабоды рэлігійных перадшлюбных дамоваў і іх правамоцнасці;

k) свабоды біскупскай улады ў стварэнні парафій, у будаўніцтве парафіяльных і філіяльных касцёлаў, у скліканні дыяцэзійных і правінцыйных сінодаў, а таксама выраўноўванне календароў;[9]

---

[6] Маецца на ўвазе Рымска-каталіцкая духоўная калегія, заснаваная імператарам Аляксандрам І у 1801 годзе без узгаднення з Папам Рымскім для кіравання справамі Рыма-каталіцкага касцёла ў Расіі. У склад гэтай установы ўваходзілі прадстаўнікі як касцёльнай іерархіі, так і свецкіх уладаў. Калегія з'яўлялася найвышэйшай адміністрацыйнай і судовай інстанцыяй Рыма-каталіцкага касцёла ў Расійскай імперыі, і праз яе расійскія ўлады фактычна трымалі яго пад сваім кантролем, у тым ліку і фінансавым.

[7] Маецца на ўвазе Ватыкан як сталіца каталіцкага свету.

[8] Кансісторыя – орган царкоўна-адміністрацыйнага кіравання, які дзейнічаў у Расійскай імперыі пры каталіцкіх біскупах.

[9] Маецца на ўвазе праблема, якая існавала ў сувязі з афіцыйным ужываннем у Расіі юліянскага календара, а ў літургічнай практыцы Каталіцкага касцёла – грыгарыянскага. Пасля паўстання 1863—1864 гадоў расійскія ўлады запатрабавалі ад каталіцкіх ксяндзоў весці метрычныя кнігі на рускай мове і ўжываць паралельна з датаваннем паводле грыгарыянскага календара датаванне юліянскае, што выклікала з боку католікоў незадавальненне і супраціў.

l) правамоцнасці дэкрэтаў духоўных судоў у справах шлюбу, шлюбнай амаральнасці і парушэнняў святарамі сваіх абавязкаў і агульнай маралі і звычаяў.

* * *

5. Агульнадзяржаўныя справы

Канстытуцыйна-каталіцкая партыя з мэтай замацавання і забеспячэння ўсіх згаданых сваіх пастулатаў, паводле прызнанай Маніфестам 17 кастрычніка роўнасці перад законам усіх грамадзян, будзе намагацца, каб усе існуючыя службовыя, грамадзянскія і палітычныя адрозненні нацыянальных і рэлігійных правоў былі зараз жа ліквідаваныя, а да арганічных законаў дзяржавы далучаны:

a) сапраўдная свабода веравызнання і навучання, прыватных і публічных набажэнстваў, паколькі гэта не супярэчыць крымінальнаму праву;

b) свабода слова і друку, ліквідацыя папярэдняй цэнзуры і ўсталяванне выразных нормаў крымінальнай адказнасці;

c) недатыкальнасць асобы і жытла для любой улады, апроч судовай, з дакладнымі тэрмінамі вызвалення альбо аддачы пад суд; недатыкальнасць прыватнай карэспандэнцыі; усталяванне агульных судоў без выключэнняў і адміністрацыйна-прафесійная абарона падчас следства;

d) усталяванне ўсесаслоўных грамад з самакіраваннем і поўнае асабістае ды маёмаснае вызваленне вяскоўцаў ад прыгнятальнай апекі дзяржавы і ад усялякіх жорсткіх правіл;

e) свабода палітычных сходаў пад апекай абраных грамадствам наглядчыкаў парадку і абарона – калі тое патрабуецца кіраўнікам сходу – ад умяшання чужых элементаў, якія перашкаджаюць вядзенню сходу;

f) свабода стварэння свецкіх і ордэнскіх звязаў і таварыстваў без папярэдніх дазволаў, так, каб для атрымання статуса юрыдычнай асобы было дастаткова афіцыйнай рэгістрацыі.

У сілу такога арганічнага дзяржаўнага права:

1) усе нацыянальнасці, што жывуць у дзяржаве, павінны мець роўныя грамадзянскія і палітычныя правы, у тым ліку поўнае права ўжываць сваю мову ў публічным жыцці, права стварэння школаў, таварыстваў і інстытутаў для падтрымання і развіцця сваёй мовы, літаратуры і ўласнай культуры.

Заўвага. Партыя прызнае, што руская мова, як дзяржаўная, застаецца мовай цэнтральнай адміністрацыі, арміі і флоту, і можа ўжывацца нароўні з мясцовымі мовамі;

2) вызначэнне мовы мясцовай адміністрацыі павінна залежыць ад рашэння мясцовага самакіравання;

3) жыхару кожнай мясцовасці павінна быць нададзеная магчымасць атрымання пачатковай і сярэдняй адукацыі на ўласнай мове, наколькі гэта паспяхова можна зрабіць у мясцовых умовах. Экзамены, якія даюць права на дзяржаўную службу, павінны адбывацца толькі на рускай мове, але для рэшты прадметаў павінна быць дазволена здаваць экзамены на родных мовах;

4) пры адбыцці вайсковай павіннасці палкі павінны стварацца з людзей, якія паходзяць з адной мясцовасці, пры магчымасці – аднакан-

фесійныя, са справядлівым размеркаваннем святароў для вайскоўцаў усіх канфесій;

5) вайсковая служба павінна адбывацца на месцы – патрэбы ж аддаленых мясцовасцяў павінны задавальняцца ўсімі часткамі дзяржавы, прапарцыйна колькасці жыхароў;

6) Дзяржава павінна развіваць як мага шырэйшае мясцовае самакіраванне, пры гэтым межы тэрыторый самакіравання ці правінцыйных акругаў павінны вызначацца з улікам волі насельніцтва, паводле нацыянальных, эканамічных і рэлігійна-маральных межаў, супольных звычаяў і грамадскіх патрэбаў;

7) Дзяржава на чале з канстытуцыйным Імператарам павінна кіравацца сходам (парламентам), абраным па прынцыпу агульнага, роўнага, непасрэднага, таемнага і абавязковага галасавання, якое б гарантавала правы меншасці;

8) паколькі кіраванне дзяржавай мусіць быць у руках прадстаўнічага органа, то вышэйшая выканаўчая ўлада, а менавіта міністры, павінны быць адказнымі перад гэтым прадстаўнічым органам, а ніжэйшая выканаўчая ўлада – перад звычайнымі судамі;

9) усе інстытуты мясцовага самакіравання павінны быць абраныя агульным, роўным, непасрэдным, таемным і абавязковым галасаваннем на падставе прапарцыйнага прадстаўніцтва, для абароны меншасці;

10) ад усесаслоўнага самакіравання паветаў павінны залежаць мясцовыя чыноўнікі, а менавіта: старшыні, пісары і г.д., а таксама народныя настаўнікі. Навучанне рэлігіі можа весціся толькі настаўнікамі, прызнанымі адпаведнымі духоўнымі ўладамі;

11) прадстаўнікамі мясцовай адміністрацыі павінны быць асобы, якія жывуць на тэрыторыі самакіравання, належаць да веравызнання і нацыянальнасці, якія там пераважаюць ці маюць вялікае значэнне;

12) мясцовае самакіраванне павінна мець у сваім распараджэнні асвету, ахову здароўя, паліцыю, дарогі, інспекцыю фабрычнай і сельскагаспадарчай працы, аграрныя справы – адным словам, усё кіраванне; за выключэннем арміі, флоту, агульнадзяржаўных шляхоў, пошты і тэлеграфа;

13) з дзяржаўных даходаў павінна быць прызначаная па закону адпаведная частка для вырашэння спраў мясцовага самакіравання, і праз агульнае права павінна быць вызначана права самакіравання на мясцовыя падаткі;

14) прадстаўнікі цэнтральнай дзяржаўнай улады павінны мець толькі права нагляду за правамернасцю дзейнасці самакіравання. У спрэчных выпадках рашэнне павінна залежаць ад судоў;

15) цэнтральнае заканадаўчае прадстаўніцтва павінна ўрэгуляваць аўтаномію Польскага Каралеўства і іншыя мясцовыя аўтаноміі ў межах, якія, як згадвалася, адпавядаюць волі большасці жыхароў;

16) судовыя органы павінны быць цалкам незалежнымі, тут не мусіць быць перасоўванняў, павышэнняў і ўзнагародаў, яны павінны быць самадастатковымі, з добрымі заробкамі, складацца з людзей, якія ведаюць мовы і звычаі асобных акругаў. Ніжэйшая ступень судовых органаў павінна выбірацца;

17) дзяржаўнае фінансаванне павінна быць абапёртае на прамыя падаткі на даходы, з улікам сітуацыі і ільготамі для бедных класаў, з прагрэсіўнай нагрузкай для большых даходаў, спадчыннай маёмасці і мёртвых капіталаў. Адначасова ўскосныя падаткі на прадметы першай неабходнасці мусяць быць ліквідаваныя;

18) мыты павінны разлічвацца такім чынам, каб дапамагаць мясцоваму развіццю сельскай гаспадаркі і вытворчасці, якія маюць перспектывы ў асобных мясцовасцях;

19) капіталы ашчадных кас павінны накіроўвацца на развіццё танных дробных крэдытаў, а перадусім на стварэнне касаў, што ставяць мэтай вызваленне дробнай зямельнай уласнасці ад ліхвярскай эксплуатацыі, на дапамогу меліярацыі і прафесійным таварыствам.

* * *

6. Арганізацыя і актуальная дзейнасць

А. У Вільні ствараецца Цэнтральны камітэт, складзены з 7 асобаў, сярод іх прынамсі адзін святар са згоды біскупа. Камітэт абіраецца на адзін год дэлегатамі мясцовых (lokalnych) камітэтаў, перад склікannем штогадовага цэнтральнага сходу (wiec) і стала займаецца справамі Партыі;

У абсяг яго дзейнасці ўваходзіць:

1) склікanne і арганізацыя агульных сходаў;

2) падтрыманне адносін з мясцовымі камітэтамі, кіраўніцтва ў перадвыбарчых кампаніях, парады адносна неабходнай на месцы дзейнасці, прававая інфармацыя і абарона ў прэсе;

3) арганізацыя ці ўхваленне ўжо створаных мясцовых камітэтаў;

4) стварэнне спіса кандыдатаў у дэпутаты Дзяржаўнай думы;

5) у выпадку патрэбы, вызначэнне кандыдатаў у дэпутаты мясцовага самакіравання вышэйшых катэгорый, – то бок павятовых і губернскіх;

6) кіраванне партыйнай касай;

7) публікацыя ў выданнях Партыі патрэбных адозваў, справаздачаў, абвяржэнняў і г.д.;

В. У розных мясцінах, прынамсі ў кожным павеце, ствараюцца мясцовыя камітэты, складзеныя з адвольнай колькасці чальцоў, сярод якіх прынамсі адзін мусіць быць духоўнай асобай, зацверджанай біскупам.

У абсяг іх дзейнасці ўваходзіць:

1) склікanne і арганізацыя мясцовых сходаў;

2) кіраўніцтва перадвыбарчымі кампаніямі;

3) разгляд і накіраванне ў цэнтральнае кіраўніцтва здольных кандыдатур дэпутатаў Думы і іншых органаў самакіравання;

4) рэкамендаванне асобным паветам кандыдатаў, якія падыходзяць для заняцця павятовых і настаўніцкіх пасад;

5) інфармаванне Цэнтральнага камітэта пра мясцовыя патрэбы;

6) арганізацыя ў асобных мясцовасцях грамадскіх і культурных устаноў і камітэтаў, як: бібліятэк, прафесійных таварыстваў і звязаў, таварыства “Еднасць”,[10] “Згуртаванне”,[11] касаў Райфайзэна[12] ці іншых і г.д.;

[10] “Jedność” (“Адзінства”) – у пачатку XX стагоддзя адзін з найбуйнейшых польскіх прафсаюзаў, які аб’ядноўваў супрацоўнікаў тэкстыльнай прамысловасці.

7) ажыццяўленне рахункаводства мясцовых аддзяленняў Партыі;

8) інфармаванне Цэнтральнага камітэта пра навіны, якія вымагаюць распаўсюджвання ў выданнях Партыі, і пра ўсе мясцовыя справы, якія з якіх-небудзь прычын датычаць Партыі.

C. Сходы.

1) Агульныя сходы склікаюцца паводле патрэбы, прынамсі раз на год.

2) Кіраўніцтва ажыццяўляе старшыня Цэнтральнага камітэта; у дапамогу яму сход абірае аднаго ці некалькі віцэ-старшыняў.

3) Камітэты перад скліканнем сходаў павінны выпрацаваць агульныя тэмы паседжанняў і разгледзець адпаведных людзей для зачытвання дакладаў і тлумачэння.

4) Кожны чалец Партыі мае права падаваць тэмы для паседжанняў за месяц да склікання сходу. Камітэт мае права на матываваную адмову. На сходзе новыя тэмы могуць быць дапушчаныя толькі ў выпадку аднагалоснай ухвалы Камітэта. Тэмы абмеркаванняў і парадак паседжанняў сходу мусіць быць апублікаваныя ў выданнях Партыі за два тыдні перад скліканнем сходу.

5) На сход маюць доступ чальцы Партыі і іншыя асобы, калі яны пайменна праводзяцца на сход чальцамі Партыі. Чужыя асобы маюць права браць голас толькі ў сілу адзінагалоснага пастанаўлення прэзідыума.

6) Мясцовыя сходы склікаюцца пад кіраўніцтвам мясцовых камітэтаў згодна з патрэбамі кожныя тры месяцы ці часцей, аднак не часцей, чым з двухтыднёвым перапынкам. На іх распаўсюджваюцца тыя ж самыя правілы, што і ў выпадку цэнтральных альбо агульных сходаў, толькі са скарачэннем пазначаных у пункце 4 тэрмінаў да двух тыдняў і тыдня.

7) На сходах складаюцца пратаколы, якія публікуюцца ў выданнях Партыі.

8) У асобных парафіях чальцамі мясцовых камітэтаў альбо мясцовым пробашчам ці вызначаным праз лакальны камітэт прадстаўніком склікаюцца парафіяльныя сходы для разгляду мясцовых грамадскіх справаў і палітычнай інфармацыі – не часцей, чым раз на тыдзень, у загадзя вызначаны дзень.

D. Сродкі

1. Дабраахвотныя ахвяраванні на карысць Партыі.

2. 2 рублі штогадова за права атрымоўваць паведамленні Партыі ў форме аднаго з штотыднёвікаў, выдаваных пад кіраўніцтвам Партыі;

3. За ўваход на агульны сход плаціцца 50 капеек, на мясцовыя сходы – 25 капеек; на парафіяльныя сходы ўваход бясплатны.

4. Сходы выбіраюць штогод па тры чальцы ў рэвізійную камісію для праверкі рахункаводства Партыі.

Органамі канстытуцыйна-каталіцкай Партыі з'яўляюцца дэмакра-

[11] "Spójnia" ("Згуртаванне") – польскі спажывецкі кааператыў, філіі якога ў пачатку XX стагоддзя дзейнічалі ў тым ліку і на тэрыторыі літоўска-беларускага краю.

[12] Касы Райфайзэна – пазыкова-ашчадныя кааператывы, якія працавалі па сістэме, створанай нямецкім грамадскім і гаспадарчым дзеячам Фрыдрыхам Вільгельмам Райфайзэнам (Raiffeisen, 1818—1888). Пазыкі, паводле гэтай сістэмы, выдаваліся Касай толькі сябрам адпаведнага таварыства.

тычна-каталіцкі штодзённік “Nowiny Wileńskie”,[13] а таксама штотыднёвікі “Przyjaciel Ludu”[14] і “Towarzysz Pracy”,[15] якія з 1906 году выходзяць у Вільні.

Е. Актуальная дзейнасць.

1) Стварэнне арганізацыйнага бюро.

2) Скліканне агульнага сходу і стварэнне лакальных камітэтаў.

3) Скліканне лакальных і парафіяльных сходаў для высвятлення новых правоў і абавязкаў, для абдумвання спакойных і легальных спосабаў актуальнай дзейнасці ў пытаннях мясцовага самакіравання, школаў, выбараў і ўсіх пякучых праблемаў бягучага моманту.

4) Разгляд матэрыяльных патрэбаў насельніцтва, каталіцкіх арганізацый, прафесійных таварыстваў, таварыстваў узаемнай дапамогі, касаў і г.д.

5) Пошук асобаў пэўных у поглядах, узорных у жыцці і інтэлектуальна здольных быць кандыдатамі ў розныя мясцовыя прадстаўніцтвы самакіравання і ў Дзяржаўную думу.

Заўвага. Прысутнасць духоўных асобаў у цэнтральным і мясцовым камітэтах, выкліканая патрэбай моманту, у будучыні не з’яўляецца абавязковай.

Ініцыятар – Эдвард Роп, віленскі біскуп.

Абраныя чальцы арганізацыйнага бюро:

Юзаф Мантвіл (Montwiłł Józef), дырэктар Зямельнага банка ў Вільні.

Station Станіслаў Лапацінскі (Łopaciński Stanisław), старшыня Віцебскага сельскагаспадарчага таварыства.

Ксёндз Мацiевіч (Ks. Macijewicz), капелан школаў.

Ксёндз Міронас (Ks. Mironas), капелан школаў.

Ян Ляховіч (Lachowicz Jan), Віцебская, д. 3.

Стэфаноўскі (Stefanowski), аптэкар, Вільня, Пагулянка.

Юзаф Змітровіч (Zmitrowicz Józef), студэнт універсітэта.

---

13 “Nowiny Wileńskie” (“Віленскія навіны”) — штодзённая газета, якая выдавалася з 4(17) студзеня да 20 лютага (5 сакавіка) 1906 года ў Вільні на польскай мове. Падзеі палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і культурна-рэлігійнага жыцця беларуска-літоўскіх губерняў на старонках газеты асвятляліся з хрысціянска-дэмакратычных пазіцый. Усяго выдадзена 32 нумары.

14 “Przyjaciel Ludu” (“Сябра народа”) – штотыднёвая хрысціянска-дэмакратычная газета, якая выходзіла ў Вільні ў 1906—1911 гадах пад рэдакцыяй Тадэвуша Завадскага. Была арыентаваная ў асноўным на сялянскую аўдыторыю.

15 “Towarzysz Pracy” (“Таварыш працы”) – штотыднёвая хрысціянска-дэмакратычная газета, якая выходзіла ў Вільні ў 1906 годзе пад рэдакцыяй Л. Багдановіча. З’яўлялася органам Таварыства хрысціянскіх рабочых, адпаведна была зарыентаваная перадусім на рабочую аўдыторыю.

©ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Праграма Літоўскай дэмакратычнай партыі (праект)[1]

Сёлета ў Вялікай Літве[2] быў праведзены з'езд літоўскіх дэмакратаў, на якім сярод мноства іншых пытанняў разглядаліся пытанні і іх цяперашняй праграмы. Паколькі за кароткі час гэтую праграму нельга было цалкам апрацаваць, то выкананне гэтай справы было даручанае абраным людзям, або камісіі, якая сёння, выканаўшы сваю справу ў адпаведнасці з атрыманымі парадамі, асмельваецца абвясціць яе грамадству з пазнакай, што гэтая праграма, пакуль не зацверджаная Літоўскай дэмакратычнай партыяй, застаецца праектам праграмы Літоўскай дэмакратычнай партыі.[3]

З прыемнасцю бачачы такое мноства абмеркаваных у праграме пытанняў у літоўскім друку, ласкава просім кіраўнікоў "Varpas"[4] і "Ukininkas",[5] а таксама і іншыя газеты змясціць гэты праект цалкам.

15.XI.1902. Камісія

I. Нашыя мэты

Пасля трэцяга падзелу Польскага гаспадарства (viešpatystė), Літва трапіла ў маскоўскі (maskoliai) палон і сваю ўладу згубіла. У той час на Літве вольнымі былі толькі шляхта ды ксяндзы. Некалькі разоў спрабавалі яны скінуць прыгнёт, аднак, бачачы толькі ўласную карысць, не зважалі на долю вяскоўцаў ды па-старому змушалі іх да цяжкага прыгону. Менавіта таму ў мяцяжах супраць Маскоўшчыны вяскоўцы ім не дапамагалі, і з гэтае прычыны былі задушаныя тыя паўстанні, а Літва трапіла ў яшчэ большы прыгнёт.

Урэшце, скінуты прыгон. Вяскоўцы атрымалі крыху болей волі, але і над імі, як і над шляхтай ды святарамі, вісеў той самы палітычны маскоўскі прыгнёт. Асабліва літоўцам пачаў той прыгнёт брыднуць з часіны Мураўёва-вешальніка, калі ім заба-

1 "Programas Lietuvių demokratų partijos" (1902), *Varpas,* № 12. Перакладзена паводле: Miknys, R. (1995) *Lietuvos demokratų partija 1902-1915 m..* Vilnius: 184-196. Усе вылучэнні ў тэксце падаюцца ў адпаведнасці з арыгіналам. Каментары да тэксту – Томаша Блашчака.

2 Маюцца на ўвазе літоўскія землі пад уладай Расіі.

3 Літоўская дэмакратычная партыя (Lietuvių demokratų partija), з 1906 года Дэмакратычная партыя Літвы – адна з найбольш уплывовых літоўскі палітычных арганізацыйны пачатку XX стагоддзя, фактычна другая пасля сацыял-дэмакратаў. Дзейнічала з 1902 па 1920 год.

4 Varpas ("Варпас", "Звон") – літаратурна-палітычны штомесячнік, выдаваўся ў 1889-1906 гадах у Тыльзіце і Рагніце (Усходняя Прусія). Адна з важнейшых газет літоўскага адраджэння.

5 Ūkininkas ("Укінінкас", "Селянін") – штомесячнік для сялян, выдаваўся ў 1889-1906 гадах у Тыльзіце і Рагніце рэдактарамі "Varpas".

ранілі друк, купляць зямлю і займаць розныя пасады ў адміністрацыі. Гэтую палітыку маскоўцаў, накіраваную на выкараненне літоўскасці, урэшце, пачалі разумець некаторыя нашыя вучоныя людзі і не дэнацыяналізаваныя (nenutaitėjusieji) літоўскія вяскоўцы. Нацыя (tauta) абудзілася ад доўгага сну. Чым далей, тым болей пачало з'яўляцца заступнікаў літоўскага народу і абаронцаў яго праў, урэшце, з'явілася і замежнае наша пісьменства.

Але пакуль Літва па-ранейшаму пад маскоўскім цяжарам, наш народ не можа набыць належных для сябе правоў. Крыкі і мальба аб літасці перад уладай, што ўпарціцца наш край абрусіць, нічога не дапамагаюць; перад моцай улады даводзіцца выставіць яшчэ мацнейшую нацыянальную і свядомую літоўскую арганізацыю. Пакрысе пачалі ў Літве з'яўляцца новыя праменьчыкі святла. Тыя агеньчыкі – веснікі вольнай і незалежнай Літвы – нарэшце засвяцілі і ў задымленых хацінах літоўскіх бедакоў па вёсках ды гарадах. **"Літва – для літоўцаў",** "Літва павінна быць вольная" – гэты, напачатку нясмелы, покліч пачаў ахапляць усё большыя і большыя масы людзей. Літва палітычна змярцвелая, Літва хоча палітычнага адраджэння – у гэтым мэта нацыі (tauta), гэтага патрабуюць праграмы ўсіх партый, якія тут існуюць. Вольная і не належная да іншых народаў і дзяржаў Літва – гэта аддаленая мэта нашай Літоўскай дэмакратычнай партыі.

Для дасягнення гэтай шырокай мэты неабходная як мага шырэйшая асвета нашага грамадства. Такая асвета сёння ўладай забараняецца: усё даводзіцца выконваць употай; нават звычайная культурная праца, якая ў самой Масковіі іншым народам не забароненая, літоўцам забараняецца. Мы ж не маем не толькі вольнага друку, але і звыклага, цэнзураванага. Акрамя гэтага, не маем вольных сходаў, вольнай асветы для моладзі, вольнага веравызнання, словам, не маем тых правоў, якія ў кожнай прасветленай дзяржаве сёння людзям забяспечаныя. Усе гэтыя правы, як у нас, так і ва ўсёй Масковіі, уладамі абмежаваныя. Гэтаксама ў грамадскім кіраванні дзяржавай самі сяляне не могуць ні ў выпуск новых законаў умешвацца, ні клапаціцца пра ўжо выпушчаныя, ні займаць месцы ў самой адміністрацыі праз выбар людзей. Усё, у рэшце рэштаў, залежыць ад бюракратыі, што падсунулася пад крылы маскоўскага арла, або, проста гаворачы, ад цара.

Не так павінна быць: ва ўсіх справах замест вяршэнства цара ці жменькі ўраднікаў, што яму належаць, **вяршэнства мусіць быць у саміх людзей.** Такая перадача вяршэнства сялянам магчымая, толькі калі згіне цяперашняе бюракратычна-паліцэйскае маскоўскае кіраўніцтва. Сёння ўжо і сама ўлада ведае, што знішчэння яе прагнуць і самі расійскія (rusų) партыі, што супраць яе паўстаюць гэтаксама і ўсе народы, якія жывуць пад маскоўскім прыгнётам і прагнуць вызваліцца з-пад таго прыгнёту.

Такім чынам, каб і літоўцы набылі гэтае вяршэнства і забяспечылі плады палітычнай свабоды, **мы павінны ісці разам з партыямі Масковіі, што паўстаюць супраць цяпераш-**

ніх уладаў. Гэта памятаючы, ЛДП будзе намагацца трымаць салідарнасць з тымі партыямі, якія патрабуюць палітычнай свабоды.

Аднак патрабаванні Літоўскай дэмакратычнай партыі не абмяжоўваюцца здабычай палітычнай свабоды. Гаворачы "Літва – для літоўцаў", мы прагнем здабыць для нашага народу такі палітычны парадак, пры якім літоўцы змогуць самі сабой кіраваць, не залежачы ад чужынцаў. Гэта можа здарыцца толькі тады, калі будзе атрыманая **поўная аўтаномія Літвы ў этнаграфічных межах.**

Не заглыбляючыся ў будучыя падмуркі аўтаномнай Літвы, ЛДП, тым часам, лічыць найважнейшым выхоўваць нашае грамадства ў кірунку, прадугледжаным партыяй, і прызвычайваць яго бараніць свае справы ад улады і чужынцаў, якія перашкаджаюць ажыццяўленню нашых мэтаў.

Кароткі змест згаданых мэтаў і патрабаванняў, далей выкладзеных больш падрабязна, і ўтварае праграму Літоўскай дэмакратычнай партыі, якая, з цягам узмацнення нашых сіл, спадзяемся, будзе развівацца і ўдасканальвацца. З гэтай праграмай злучаецца і наша тактыка, далей абмеркаваная, якая мусіць развівацца, залежна ад сіл самой партыі і іх росту.

II. Нашыя патрабаванні

Як у Масковіі, так і ў Літве, якая да Масковіі належыць, няма ні сойму, ні іншага абранага людзьмі сходу, перад якім мы маглі б выставіць свае патрабаванні, як гэта робіцца ў дзяржавах, дзе існуюць парламенты. Свае патрабаванні нам даводзіцца ўздымаць толькі перад маскоўскімі ўладамі, якія могуць іх прыняць або адхіліць ды нават пакараць за тое, што тыя патрабаванні ўздымаюцца. З досведу мы ведаем, што **ў вачах уладаў маюць вартасць толькі такія патрабаванні, выканання якіх патрабуюць шырокія масы людзей,** і калі яны будуць не задаволеныя, можа адбыцца паўстанне тых мас супраць уладаў. Патрабаванні, што мы выстаўляем, амаль усе такога кшталту...

Але сярод іх ёсць нямала і такіх патрабаванняў, выканання якіх мы патрабуем ад усяго нашага грамадства, і ад асобных яго станаў і асобаў. Для выканання гэтых патрабаванняў, як пераканаўчая моц, застаецца агульная думка нашай грамады (visuomenė) і цвёрдае перакананне ў іх неабходнасці.

Тым часам, мы лічым, што ўсе патрабаванні, што выстаўляюцца, найзручней падзяліць на наступныя пяць раздзелаў: 1) аб падтрыманні нашай мовы; 2) аб адукацыі нашай моладзі; 3) аб народным кіраванні (žmonių valdymas); 4) аб упарадкаванні парафій; 5) аб падтрыманні розных станаў нашага грамадства.

1. Аб падтрыманні нашай мовы

а) мы патрабуем дазволу для літоўцаў **друкаваць у Літве літоўскімі літарамі літоўскія кнігі і ўсе іншыя выданні** на тых самых правах, як сёння ў Масковіі друкуюцца расійскія кнігі і газеты. Гэтаксама патрабуем, каб продаж і распаўсюджванне літоўскай літаратуры, выдадзенай тут або дзе-небудзь за мяжой, ажыццяўляўся паводле правоў, нададзеных рускай або іншай чужой мове;

б) мы патрабуем, каб ва ўсіх грамадскіх месцах, напрыклад, на дазволеных уладамі сходах, таварыствах або зборах, чытаннях або дакладах, таксама ў тэатрах або на канцэртах, **літоўскай мове** былі нададзеныя **роўныя правы, як і рускай мове;**

в) ва ўсіх зносінах уладаў з людзьмі літоўскага краю, прыкладам, у валасцях, судах, на чыгунцы, параходах і г. д., галоўнай мовай мусіць быць літоўская; **усе аб'явы, абвесткі,** паведамленні і прамовы **ўладаў да людзей павінны быць па-літоўску;**

г) усе надпісы ў грамадскіх месцах, як шыльды, указанні вуліц і дарог, усякія абвесткі ўладаў пра рынкі, продажы, вышукі, ахову ад заразных хваробаў і г. д. павінны агучвацца і на літоўскай мове;

д) усе кіраўнікі ўрадавых установаў **у Літве павінны валодаць літоўскай мовай;** якія не валодаюць – не павінны займаць пасадаў;

е) мы патрабуем, каб кожны літовец, нават калі валодае чужымі мовамі, ва ўсіх установах Літвы і ў зносінах з рознымі начальнікамі ўжываў толькі літоўскую мову. Каб **усе дамовы, пагадненні, угоды,** што складаюцца паміж людзьмі, таксама **подпісы** на дакументах, выкладзеных па-літоўску, **выконваліся па-літоўску** (гл. "Наша тактыка");

ж) ва ўсіх школах Літвы павінна быць уведзеная літоўская мова, абавязковая для навучання;

з) у літоўскіх касцёлах павінна ўжывацца літоўская мова як асноўная;

і) біскупы і ксяндзы Літвы павінны валодаць літоўскай мовай. Для гэтай мэты павінна быць уведзенае абавязковае навучанне літоўскай мове ў Віленскай і Сейнскай каталіцкіх семінарыях, як тое ёсць у Ковенскай семінарыі.

2. Аб адукацыі нашай моладзі

а) ведаючы, што культурны рост кожнай нацыі найболей залежыць ад асветы, якая прадстаўляецца людзям, мы хацелі б у Літве ўвесці такі парадак, пры якім была б забяспечаная ўсеагульная **свабода адукацыі і бясплатнае, прынамсі, пачатковае навучанне для кожнага селяніна.** Цяпер мы маем урадавыя школы, накіраваныя на дэнацыяналізацыю нашай моладзі і яе абдурэнне (apkvailinimas), дзеля палітычных выдумаў улады, застаюцца для нас не толькі бескарыснымі, але найчасцей з'яўляюцца згубнымі для нашага народу (tauta). Да апошніх мусім аднесці **царкоўныя** і іншыя **школы ва ўладзе папоў, у якія літоўцам увогуле не належыць аддаваць дзяцей.** [Паводле цыркуляра Віленскага біскупа ад 15 лютага 1902 года];[6]

б) гарадскія і валасныя **пачатковыя школы,** дзе ўсё па-руску выкладаецца, **таксама літоўскім дзецям не пасуюць,** але паколькі рэзка ў іх не ажыццявіш змен, то раім аддаваць у іх дзяцей, толькі для змяншэння іх уплыву патрабуем:

1) каб перад тым, як ісці ў такія школы, кожнае дзіця ўмела **па-літоўску** чытаць і пісаць;

[6] Выдадзены біскупам Стэфанам Звяровічам 15 лютага 1902 года цыркуляр № 509, якім забараняў каталікам пасылаць дзяцей у царкоўна-прыходскія школы. Сам біскуп пасля гэтага быў на 9 месяцаў выгнаны у Цвер, затым узначаліў Сандамірскую дыяцэзыю.

2) каб у тых школах вера выкладалася **па-літоўску** і паводле **літоўскіх** катэхізмаў, друкаваных **лацінска-літоўскімі** літарамі;

3) каб, аддаючы дзяцей у такія школы, бацькі клапаціліся пра прадухіленне адмоўнага ўплыву на іх дзяцей. Для гэтых мэтаў дзяцей трэба забяспечыць літоўскімі кніжкамі, па якіх яны змогуць ва ўсім разабрацца;

в) патрабуем, каб ва ўсіх **павятовых гарадах** Літвы былі заснаваныя **сярэднія школы** для мужчынаў і дзяўчат (гімназіі). Для ўступлення ў гэтыя школы павінны быць знятыя ўсе цяперашнія абмежавальныя ўмовы, як, напрыклад: адрозненні навучэнцаў паводле веры ці паходжання, высокая плата за навучанне, сведчанні паліцыі пра адданасць уладам, прымусовае размеркаванне навучэнцаў у інтэрнаты ці кватэры, што вылучаюцца для ўтрымання (пражывання), прымусовае нашэнне вопраткі, шытай паводле пэўнай формы, абмежаванне загадзя вызначанай колькасці вакансій і г. д.;

г) увядзенне выкладання веры для літоўцаў-навучэнцаў сярэдніх школ на літоўскай мове;

д) патрабуем, каб кожнаму селяніну было дазволена навучаць дзяцей у хаце без ніякіх перашкодаў або кары, што сёння ўводзяцца ўрадам;

е) **у пачатковых школах дзеці** літоўцаў **павінны навучацца** ўсім прадметам **па-літоўску. Настаўнікі** гэтых школ абавязаны быць **абраныя літоўцамі** і павінны быць **літоўцамі;**

ж) пры кожнай воласці, або гміне (gmina), трэба дазволіць заснаваць літоўскія кнігарні;

з) увесці выкладанне літоўскай мовы ў сярэдніх школах Літвы, а таксама ў семінарыях Вільні і Сейнаў;

і) дазволіць кожнай асобе або таварыству засноўваць розныя школы, у якіх усё па-літоўску будзе выкладацца і якім будуць дадзеныя тыя самыя правы, як і ўрадавым школам таго ж узроўню;

й) **вярнуць Літве Віленскі ўніверсітэт,** у якім сярод іншых кафедраў будзе і кафедра літоўскай мовы, гісторыі і літаратуры.

3. Аб народным кіраванні

Трымаючыся падмуркавага прынцыпу, што людзі мусяць самі сабой кіраваць, а не падпарадкоўвацца начальнікам, якіх над імі паставілі чужынцы, мы патрабуем увядзення прынцыпу самакіравання ў найшырэйшым сэнсе, як для асобных гарадоў, вясковых воласцяў (гмін), так і для ўсяго нашага краю.

Згадваючы гэта, патрабуем:

а) каб улады **адмянілі** ўсе **абмежавальныя законы,** уведзеныя для Літвы, якія сёння не дазваляюць літоўцам-каталікам займаць пасады, напрыклад, у адміністрацыі, судах, на чыгунцы і ў іншых урадава-грамадскіх установах.

Увага: пасадаў жандармаў, паліцыянтаў і іншых, клопатам якіх з'яўляецца дэнацыяналізацыя і палітычнае абдурэнне, не мусяць літоўцы займаць;

б) каб усе пасады, такія, як старастаў, войтаў, суддзяў, пісараў, настаўнікаў школ, былі выбарныя і займалі іх літоўцы;

в) каб кіраўнікі паветаў не ўмешваліся ў справы воласцяў пры за-

цвярджэнні збору, размеркавання падаткаў і г. д.;

г) каб сяляне былі роўнымі ў правах з усімі дзяржаўнымі саслоўямі і замест цяперашняй воласці была ўведзеная агульнасаслоўная воласць;[7]

д) паколькі агульныя справы нашага краю ўладамі на цяперашні час забяспечваюцца толькі ў паліцэйскім сэнсе, што паказвае дзейнасць нашых генерал-губернатараў, то замест іх у **Літве павінен быць уведзены агульнасаслоўны сойм,** у якім абраныя людзьмі паслы будуць вырашаць наступныя справы нашага краю:

1) забеспячэнне ўсіх эканамічных спраў Літвы;

2) забеспячэнне народнай асветы;

3) забеспячэнне лячэння і гігіенічнага ўтрымання;

4) прызначэнне падаткаў і іх размеркаванне паводле заможнасці;

5) і ўсе справы краю, якія толькі дазволяць абмяркоўваць.

4. Аб упарадкаванні парафій

Для таго, каб прызвычаіць людзей саміх сабой кіраваць і каб пазбегнуць у эканамічных справах парафій магчымых нягодаў пры цяперашнім парадку, ЛДП, не ўмешваючыся ў справы веры, лічыць за неабходнае трымацца ў гэтых выпадках такога кірунку:

а) уся парафіяльная маёмасць належыць самім парафіянам, якія абавязаныя абраць для нагляду за ёй касцельныя камітэты або сіндыкаты. Чальцы гэтых камітэтаў даюць справаздачу аб даходах і выдатках парафіяльнаму сходу.

б) усе галоўныя выдаткі, як, напрыклад, пабудова, адбудова ці абнаўленне касцёлаў, могілак, дома настаяцеля, шпіталяў і г. д., камітэты выконваюць паводле рашэння парафіяльнага схода.

в) увесь **прыбытак за касцёльнае абслугоўванне, ахвяраванні і запісы павінны быць уключаныя ў скарб парафіі,** які застаецца пад наглядам камітэта.

г) усе службі касцёла павінны наймацца парафіяльным камітэтам, які выплочвае ім і заробак. Той жа **камітэт выплочвае заробкі і ксяндзам.**

5. Аб падтрыманні розных саслоўяў

а) памятаючы, што інтарэсы розных станаў не толькі не супадаюць, але найчасцей адны адным супярэчаць, мы не займаемся асаблівай падтрымкай спраў якога-небудзь стану, але будзем намагацца забяспечыць агульныя інтарэсы ўсіх, то бок нацыянальна-палітычныя патрабаванні. Аднак, бачачы пакутнае і гаротнае жыццё прыгнечаных пластоў нашага грамадства, ці то паводле становішча, ці паводле бядоты, або неадукаванасці, найперш будзем клапаціцца пра паляпшэнне іх стану, бо без такога паляпшэння наўрад ці варта ад іх патрабаваць разумення і палітычна-нацыянальных інтарэсаў. Таму сярод іншых турботаў ЛДП на першае месца ставіць забеспячэнне, паляпшэнне стану працаўнікоў гарадоў і вёсак, малазямельных і беззямельных сялянаў, вяскоўцаў, дробных рамеснікаў і прамыслоўцаў. Усведамленне гэтымі

[7] Верагодна, размова ідзе пра неабходнасць стварэння агульнасаслоўных прадстаўнічых органаў.

саслоўямі партыйнай мэты ёсць наймацнейшым апірышчам для ажыццяўлення яе задум.

б) гаворачы аб стане гарадскіх і вясковых працоўных, ЛДП лічыць патрэбным пашыраць у іх асяродку саслоўна-палітычную свядомасць, пакідаючы ім волю ствараць арганізацыі, якія ім для гэтай мэты пададуцца неабходнымі. Саслоўнымі інтарэсамі працоўных сёння рупіцца Літоўская сацыял-дэмакратычная партыя і шырэйшы пералік іх патрабаванняў ужо выкананы гэтай партыяй. Мы згодныя з ёй па ўсіх пытаннях нацыянальнага руху працоўных Літвы.

в) Што да падтрымкі сялянаў, мы ставім наступныя патрабаванні:

1) адмена палажэнняў, што абмяжоўваюць сялян або іншых прадстаўнікоў нашага грамадства пры закупцы зямлі, лясоў і г. д.;

2) скасаванне падаткаў на выкуп зямлі;

3) скасаванне розных натуральных абавязкаў, якія сяляне сёння выконваюць, як, напрыклад: рамонт дарог, выкананне павіннасцяў, утрыманне мясцовай паліцыі;

4) ураўнанне правоў сялянаў з усімі іншымі станамі;

5) спрашчэнне **падзелу сялянаў на хутары;**

6) **вяртанне канфіскаваных** падчас апошняга паўстання **маёнткаў і лясоў** нашчадкам былых уладальнікаў, а калі іх няма – раздаць беззямельным працоўным Літвы;

7) **перадача зямлі, якая ў Літве належыць уладам, ва ўладанне беззямельным працоўным;**

8) забарона засноўваць у Літве калоніі старавераў, былых маскоўскіх жаўнераў, што сёння ўладамі ладзіцца;

9) увядзенне ільготнага крэдыту на куплю зямлі, яе паляпшэнне, набыццё насення і г. д.;

10) увядзенне пры воласцях дарадцаў-аграномаў, якія навучаць людзей лепш апрацоўваць зямлю;

11) заснаванне ў кожным павеце школ земляробства, садаводства, пчалярства;

12) дазвол сялянам засноўваць таварыствы, сіндыкаты, аб’яднанні і г. д.;

г) што да падтрымкі рамеснікаў, прамыслоўцаў, купцоў, то лічым за неабходнае клапаціцца пра іх умацаванне і абарону ад дэнацыяналізацыі. Іх мноства сёння ў гарадах. Паколькі хочам, каб нашыя гарады былі літоўскія, мусім ахоўваць пераехаўшых літоўцаў ад страты нацыянальнай адметнасці, а тых, што ўжо дэнацыяналізаваліся, – старацца абудзіць да патрабаванняў нашай нацыі;

д) **абаронай інтарэсаў шляхетных памешчыкаў і ксяндзоў** як наймацнейшых пластоў нашага грамадства **мы не займаемся,** але патрабуем, каб пэўныя прадстаўнікі гэтых станаў, што страцілі нацыянальнасць у ходзе гісторыі, вярнуліся да сваёй забытай нацыі і прынялі літоўскую за хатнюю мову. Абодва гэтыя саслоўі мусяць клапаціцца пра дабрабыт нашага народа, бо іх узрасціў крывавы пот нашых людзей. Таму ад гэтых станаў можна патрабаваць выкананне пэўных абавязкаў перад нашымі людзьмі.

III. Наша тактыка

Мэта нашай тактыкі – выпрацаваць і арганізаваць разумную палітычную партыю, якая з цягам часу зможа ажыццявіць нашыя

патрабаванні, працуючы пэўным чынам па ўсёй Літве. Такое ажыццяўленне некаторых з нашых патрабаванняў магчымае толькі праз увасабленне нашых памкненняў, падкрэсленых у першай частцы дадзенага праекта праграмы. Не сумняемся, што, наогул, нашае грамадства яшчэ не даспела да ўспрымання будучай аўтаномнай і незалежнай ад іншых дзяржаў Літвы, аднак гэтыя мэты лічым за неабходнае падкрэсліць для ўразумення больш шляхетнымі пластамі нашага грамадства, якія, у адпаведнасці з далейшымі патрабаваннямі, лепей разбяруцца ў сённяшніх нацыянальна-палітычных патрабаваннях розных станаў. На гэты час не вядзецца гаворка аб дасканалым вытлумачэнні асноў той будучай Літвы і парадку, які мы ў ёй сёння хочам увесці. Рабіць мы гэта можам толькі з дапамогай мары, для якой не абавязкова павінна быць месца ў праграме; большую ўвагу будзем старацца звяртаць на тое, што сёння ёсць, і як непажаданыя з'явы сучаснасці на працягу далейшага жыцця выкараніць. Нам падаецца, для гэтых мэтаў цалкам дастаткова звычайных апірышчаў, а аздобу для іх і афармленне падкажа кожнаму фантазія. Так, гаворачы пра нашыя мэты, мы нічога не гаворым пра скасаванне сённяшняга войска, пра тое, якім чынам будзе рабіцца размеркаванне ў будучай Літве маёмасці, якім чынам будзем клапаціцца пра асвету людзей, пра іх лячэнне, пра іх штодзённую працу і г. д. Не сумняемся, што ўсе гэтыя пытанні прадстаўнікі асобных саслоўяў паводле іх цяперашняга становішча павінны будуць па-свойму вырашыць, самастойна (atskyriai) даць аздобы той будучай Літве, хаця ўсе саслоўі згодныя, што цяперашні стан жахлівы і патрабуе змен. Такім чынам, усе гэтыя саслоўі мы аб'ядноўваем не паводле таго, чаго кожнае з іх патрабуе ў выніку, але паводле таго, што сёння **аднолькава ўсім шкодзіць,** роўна ўсіх трымае пад прыгнётам. Тая прыгнятальная цяжкасць – гэта і ёсць **палітычнае ярмо Масковіі,** па якім далейшае квітненне нацыі немагчымае. Праўда, не ўсе саслоўі аднолькава тое ярмо адчуваюць: гэта залежыць як ад іх сучаснага становішча, так і ад ступені іх асветы. Шляхта і проста заможныя людзі не адчуваюць часам тое ярмо, бо і пад ім нядрэнна жывецца, а матэрыяльна прыдушаныя пласты, як, напрыклад, працоўныя, сяляне, дробныя гандляры і рамеснікі, не ўсведамляюць цяжкасць таго ярма праз недахоп асветы. Паколькі забеспячэнне патрэбаў прыгнечаных магчымае толькі пасля ўвядзення ў Літве новага парадку (tvarka), то яны для адстойвання сваіх інтарэсаў зацікаўлены ў зменах і ўвядзенні новага парадку. Таму толькі на гэтыя саслоўі мы можам цвёрда разлічваць, у той жа час памешчыкі, святарства і ўвогуле багацеі, паколькі яны ў стане і цяпер свае інтарэсы абараніць, могуць зусім не хацець пераменаў. Праўда, сёння і гэтыя саслоўі пакутуюць ад уціску, які не дазваляе расквітнець іх задумам цалкам. Напрыклад, ім забаронена займаць пасады ў адміністрацыі, вольна ствараць таварыствы, купляць зямлю, таксама ўведзеныя адмысловыя тарыфы на іх заробкі адносна іншых і г. д. Але, калі адкінуць гэты ўціск, у іх думках застанецца мала патрабаванняў,

якія не адпавядалі б мэтам уладаў. Памятаючы пра гэта, мы найбольш павінны клапаціцца пра паляпшэнне становішча прыгнечаных пластоў нашага грамадства, бо прагнае жаданне яго паляпшэння супадае з прагай усталяваць новы парадак і палітычны уклад Літвы. Хаця мы не разгледзелі і не выклалі сённяшніх патрабаванняў саслоўя працоўных, але іх кірунак зразумелы ўжо праз спасылку на прэтэнзіі Сацыял-дэмакратычнай партыі, што дзейнічае ў Літве. Адрозненне тых патрабаванняў толькі ў тым, што мы патрабуем падтрымкі гэтага саслоўя, у той час сацыялістычныя партыі патрабуюць змен у жыцці працоўных, як і ўсяго грамадства, якое сёння грунтуецца на прыватнай уласнасці. Паляпшэнне ўмоў працы, змяншэнне працоўнага дня, павелічэнне заробку і клопат пра як мага шырэйшую асвету для іх застаюцца і ў нашай праграме.

Шырэй мы выклалі патрабаванні нашых сялянаў, бо сярод іх, як найбольш шматлікага пласта грамадства, што застаўся літоўскім, лічым найбольш патрэбным працаваць. Палітычная самасвядомасць гэтага саслоўя насамрэч пакажа свядомасць усяе нацыі і будзе наймацнейшым апірышчам для вызначэння будучай аўтаноміі Літвы ў этнаграфічных межах.

Для палітычнага ўсведамлення як гэтага, так і іншых саслоўяў, мы раім ствараць па ўсёй Літве асобныя суполкі, якія ўсведамляюць нацыянальна-палітычныя і матэрыяльныя патрабаванні. Гэтыя суполкі павінны стацца ў Літве тымі агеньчыкамі, пра з'яўленні якіх мы ўжо раней вялі размову.

Для пашырэння палітычнага самаўсведамлення раім карыстацца палітычна-нацыянальнай літаратурай, ладзіць грамадскія абмеркаванні, чытанні, далей тэатры, гулянні, народныя святы, наведванні галоўных нашых гістарычных пісьменнікаў і дзеячаў. Замест простага распаўсюджвання кніжак ці адозваў сярод людзей, якія да чытання не маюць звычаю, раім, у першую чаргу, карыстацца жывым словам, таму будзем старацца ўтрымліваць пэўных агітатараў, якія будуць наведваць і трымаць слова ў розных кутках Літвы. Распаўсюд адозваў ці розных пракламацый не выключаем, бо яны часта разварушваюць вакольныя думкі і прызвычайваюць нашае грамадства гаварыць пра важныя для яго справы, але замест іх вышэй ставім арганізацыю хаця б маленькага атрада свядомых людзей, якія ўжо надалей будуць клапаціцца пра падтрымку літоўшчыны ў сваіх ваколіцах.

Паколькі нашыя патрабаванні датычаць не толькі ўладаў, але і грамадства і яго канкрэтных асобаў, то мясцовым суполкам трэба будзе старана дбаць пра выкананне гэтых патрабаванняў. Да апошніх можна аднесці трыманне літоўскай мовы як у грамадскім жыцці, так і ў нашых касцёлах, дзе часта мове польскай нададзенае прывілеяванае месца. Трымання і павагі да гэтай мовы трэба патрабаваць ад кожнага ва ўсіх выпадках. Як гэта падрабязней пазначана ў нашай праграме.

Далей галоўнай справай гэтых суполак застаецца праца па навучанню нашай моладзі. Памятаючы, што ў гэтай моладзі ўся надзея на-

цыі, мы абавязаныя бараніць яе ад дэнацыяналізацыі і так выхоўваць, каб менавіта з яе літоўскаму народу была б найбольшая карысць. Для гэтае мэты навучэнцы кожнай установы павінны забяспечвацца літоўскай літаратурай, а таксама жыць усімі клопатамі ці задумамі, што паўстаюць у народзе. Асабліва неабходна з маленства прызвычайваць людзей да ідэі, што літоўцы, скончыўшы навучанне, павінны застацца на радзіме і працаваць на яе карысць. Тыя, якія з нейкіх прычын парушылі гэты абавязак, мусяць старацца вярнуцца, не зважаючы на матэрыяльны няўклад (nepasivedimas), а калі ўжо засталіся за мяжой, то сваёй маёмасцю павінны дапамагаць тым, хто застаецца ў сваім краі. Маладым людзям, якія ідуць у навуку і ўжо схіліліся да ахвяравання сваіх сіл на карысць радзімы, павінна аказвацца абавязковая дапамога. Для гэтай мэты паўсюдна ў Літве павінны стварацца суполкі для збору грошай на падтрымку вучнёўскай моладзі, і кожная сям'я мусіць згадзіцца на выплату прызначанага для гэтай мэты падатку.

Таксама абавязкам гэтых суполак будзе падтрымка ўсіх пацярпелых праз сваю нацыянальна-палітычную працу, а яшчэ падтрымка партыйнай канцылярыі (і пісараў). Павінен ладзіцца як мага шырэй збор грошай на выпуск кніг і адозваў, а таксама для палітычных вязняў і пакутнікаў.

Каб прызвычаіць сялянаў, а таксама іншыя станы, да прынцыпу, што яны павінны ўсюды самі сабой кіраваць, раім ствараць для абароны саслоўных інтарэсаў розныя таварыствы, грамадствы і г. д. Што да сялянскага кіравання, то раім пераконваць і праводзіць агітацыю, накіраваную на тое, каб сяляне самі карысталіся дазволенымі правамі на самакіраванне ў воласці (гміне). Вядома, выступленні сялянаў супраць уладаў, як, прыкладам, адмова ад выплаты якога-небудзь падатку, ад збораў на якія-небудзь абразы, ад выплаты заробку пісарам ці настаўнікам праз іх несумленнасць, не абыдуцца без ахвяр, але гэта ўсё не пройдзе дарма. Улада, адчуўшы перакананасць людзей і іх помсту, будзе вымушана тое-сёе даць. Гэтыя помсты і замахі, ці то ў воласці, ці то ў парафіяльных справах, прывядуць да большага адзінства сярод людзей, якія лепш пазнаёмяцца з заганамі ворага. Заахвочваем таксама збор подпісаў сярод людзей, ці за дазвол друку для літоўцаў, ці за іншыя справы. Неістотна, што гэтыя просьбы не дасягаюць сваёй мэты, але яны прызвычайваюць людзей да агульнага дзеяння.

Напрыканцы гэтых некалькіх словаў пра тактыку, хочам сказаць пра прынцыпы нашага стаўлення да чужынцаў. Памятаючы пра сваё асноўнае апірышча – "Літва – для літоўцаў" – мы будзем старацца ўтрымаць цяперашнія этнаграфічныя межы Літвы, каб хваля дэнацыяналізацыі далей Літву не залівала. Тыя ж, хто сёння жыве на літоўскай тэрыторыі, ці яны будуць чужынцы, ці дэнацыяналізаванымі літоўцамі, абавязаныя цалкам паважаць нашыя нацыянальныя патрабаванні і ім не супраціўляцца. Ніякай нянавісці супраць чужынцаў мы не ўздымаем, але дома, баронячыся ад чужынцаў, мы ўсюды і заўсёды будзем намагацца дапамагчы і падтрымаць сваіх, і ў выпадку зло-

сных нападаў з боку чужынцаў, будзем бараніцца і змагацца супраць іх. Асаблівай увагі патрабуюць адносіны з палякамі, якія не перастаюць там-сям распаўсюджваць свае ідэалы ў Літве, далучаючы яе да Польшчы. Супраць гэтага мы пярэчым і адкідаем якое-небудзь іх кіраванне нашымі справамі, хоць не выключаем салідарнага дзеяння, роўна як і з іншымі чужынцамі, як латышы, фіны, маларосы (mažrusiai) або беларусы (baltgudžiai), якія гатовыя змагацца з уладамі за лепшую будучыню.

15.XI.1902.

Да нашай праграмы

Не заглыбляючыся ў мэты і патрабаванні, мы ласкава просім гэтым разам звярнуць увагу чытача на адну буйную загану праграмы – недахоп навуковага абгрунтавання.

Мэты і патрабаванні праграмы павінны быць абгрунтаваныя не толькі маральнымі прынцыпамі, але і прынцыпам навуковым, паводле якога жыццё грамадства не паддаецца штурханню ў якую-небудзь каляіну, уліццю ў якіясьці формы (kvarma), але ідзе сваім асаблівым шляхам, мае свае правы, сваю тэндэнцыю, сваю эвалюцыю.

Філасофія гісторыі прасачыла гэты шлях, прасачыла пэўны закон жыцця грамадства і назвала яго **законам арганічнай эвалюцыі,** то бок арганічнага росту, пастаяннага відавочнага паступовага культурнага развіцця.

Гегель пазначыў гэты закон у сферы ідэй, а Карл Маркс звязаў ідэі з матэрыяльнымі патрэбамі людзей і акрэсліў гэты закон наступнымі словамі: "Das industriell entwickeltere Land zeigt dem minder entwickelten nur das Bild der eigenen Zukunft"[8] ("Краіна, якая мае вышэйшую прамысловасць, паказвае шлях краіне, што мае ніжэйшую прамысловасць"). Мы ж, каб прыстасаваць гэты закон да ўласнага жыцця, маглі б сказаць так: "Кожны культурны **ўздым маладой нацыі** – гэта, увогуле кажучы, не што іншае, як **патрапленне ў каляіну нацый, што ўзняліся вышэй".**

Таму, каб навукова абгрунтаваць сваю праграму, мы павінны найперш вывучыць гісторыю ўздыму тых нацый, якія стаяць за нас вышэй, а потым зразумець культурны стан сваёй нацыі. Гэта неабходна, каб убачыць ужо выкананую культурную працу, культурную прыступку, на якой наша нацыя стаіць і якім шляхам нам *найперш* выпадае крочыць далей.

Увогуле, наша праграма будзе ні чым іншым, як зборам высокіх ідэй, пачэсных памкненняў і летуценняў, але не практычных патрабаванняў, што адпавядаюць духу часу.

Акрамя таго, прынцыпы нашай партыі павінны быць так сфармаваныя, каб было добра відаць, у чым мы звязаныя з сацыял-дэмакратамі і клерыкаламі і ў чым ад іх адрозніваемся.

Урэшце, мы мусім звярнуць увагу, што ў раздзеле "нашыя патрабаванні" быў прапушчаны вельмі важны культурны фактар – вера, і гэты прабел тым болей незразумелы, калі прыгадаем, што "нашыя патрабаванні" хочуць набыць сімпатыі "шырокіх мас людзей".

Рэд.[акцыя]

8 *"Das Kapital".* Vorwort zur I. Auflage. – *Заўвага ў арыгінале.*

© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Праграма Дэмакратычнай партыі Літвы[1]

А. Уступ

У апошнія стагоддзі мы бачым цэлы шэраг нацый (tautos), якія дбаюць пра тое, каб падняць сваю мову, сваю культуру і па-свойму жыць. Ад іншых народаў не хочуць адстаць і літоўцы.

З 1883 года, калі з'явілася першая нацыянальная (tautiška) літоўская газета "Aušra",[2] пачаўся новы літоўскі рух.

За аснову літоўскага адраджэння ўзятая літоўская мова.

Паколькі па-літоўску размаўлялі амаль толькі адны працаўнікі літоўскіх вёсак, то літоўскім патрыётам давялося з самага пачатку звяртацца са сваімі ідэямі да шырокіх мас працоўных, менавіта таму літоўскі рух быў **дэмакратычны.**

З цягам часу абаронцы літоўцаў пачалі падзяляцца на некалькі партый.

Зараз маем чатыры выразныя літоўскія партыі:

1. Дэмакратычная партыя Літвы;[3]
2. Сацыял-дэмакратычная партыя Літвы;[4]
3. Хрысціянска-дэмакратычная партыя Літвы;[5]
4. Літоўская нацыянальна-дэмакратычная партыя (яшчэ не да канца ўтвораная).

Пачаткам дзейнасці Літоўскай дэмакратычнай партыі можна лічыць 1894 год, калі адбыўся адыход прыхільнікаў клерыкальнага кірунку ад "Varpas"[6] і "Ūkininkas",[7] але тады людзі, што належалі да арганізацыі гэтых дзвюх газет, не насілі імя Літоўскай дэмакратычнай партыі. Толькі ў 1902 годзе, падчас усеагульнага сходу ў Дабікіне,[8] было выра-

1 *Lietuvos demokratų partijos programa* (1906). Tilžė. Перакладзена паводле: Miknys, R. (1995). *Lietuvos demokratų partija 1902-1915 m.,* Vilnius: 197-205. Усе вылучэнні ў тэксце падаюцца ў адпаведнасці з арыгіналам. Каментары да тэксту – Томаша Блашчака.

2 Гл. спасылку 4 Маніфеста Нацыянальнай партыі літоўскіх дэмакратаў.

3 Гл. спасылку 3 Праграмы Літоўскай дэмакратычнай партыі.

4 Сацыял-дэмакратычная партыя Літвы (літ. Lietuvos socialdemokratų partija) – першая літоўская палітычная партыя, заснаваная 1 траўня 1896 года ў Вільні. Адна з найбуйнейшых партый літоўскага адраджэння і незалежнай Літвы міжваеннага перыяду (1918-1940). Афіцыйна дзейнічала да 1936 года, пакуль аўтарытарны рэжым Сметоны не забараніў дзейнасць усіх палітычных партый.

5 Гл. спасылку 2 Праекта праграмы Літоўскага аб'яднання хрысціянскіх дэмакратаў.

6 Гл. спасылку 4 Праграмы Літоўскай дэмакратычнай партыі.

7 Гл. спасылку 5 Праграмы Літоўскай дэмакратычнай партыі.

шана назваць арганізацыю “Varpas” і “Ūkininkas” **Літоўскай дэмакратычнай партыяй.** У 15 дзень лістапада месяца таго самага года быў складзены праект партыйнай праграмы, выдадзены ў “Varpas” №12 ад 1902 г.[9] і адтуль адбіты асобна.

Сціслa гаворачы, у тым **праекце праграмы** ад 1902 года былі выкладзеныя такія патрабаванні:

I. **Далёкая мэта партыі:**

1. Вольная і не прыналежная да іншых народаў і дзяржаў Літва.

2. **Старшынства (кіраванне)** жыхароў ўсімі справамі Літвы.

II. **Бліжэйшыя патрабаванні такія:**

1. **Самакіраванне** або аўтаномія Літвы з усесаслоўным соймам, які будзе вырашаць эканамічныя справы краіны, пытанні асветы, здароўя, падаткаў, а таксама іншыя, што будуць у паўнамоцтвах сойма.

2. **Мясцовае самакіраванне** – валасцяў, акруг, абласцей, – чыноўнікі Літвы выбіраюцца самімі жыхарамі, валодаюць літоўскай мовай.

3. Скасаванне ўсялякіх абмежаванняў правоў насельніцтва; ураўнанне жыхароў у правах з выхадцамі з Расіі.

4. У **школах:** пачатковае навучанне для ўсіх бясплатна, для літоўцаў па-літоўску; настаўнікі – выбарныя; у павятовых гарадах – сярэднія школы; універсітэт – у Вільні; прыватныя школы і хатняе навучанне – без умяшання ўладаў; паступленне ва ўсе школы вольнае, без абмежаванняў; у сярэдніх школах Літвы – выкладанне для літоўцаў літоўскай мовы і веры па-літоўску.

5. Правы літоўскай мовы павінны быць ураўняныя з правамі рускай мовы; свабода літоўскага друку (тады быў забаронены літоўскі друк у расійскай дзяржаве), біскупы і ксяндзы Літвы павінны валодаць літоўскай мовай; у Віленскай і Сейнскай каталіцкіх семінарыях павінна выкладацца літоўская мова; у літоўскіх касцёлах неабходна ўвесці малітвы па-літоўску.

6. **Парафіяльныя пытанні.** ЛДП ў справы веры не ўмешваецца, патрабуе толькі абрання камітэтаў для нагляду за маёмасцю парафій і наймання ксяндзоў ды іншых службоўцаў пры касцёле.

7. **Вясковыя справы.** Скасаванне ўсялякіх абмежаванняў для набыцця зямлі, скасаванне выкупных падаткаў, ураўнанне сялянаў у правах з іншымі саслоўямі, спрашчэнне падзелу вёсак на хутары; забеспячэнне зямлёй беззямельных і малазямельных вяскоўцаў; ільготныя крэдыты для куплі зямлі ці ўдасканалення гаспадаркі; утварэнне гаспадарчых школ, [увядзенне пасад] аграномаў-дарадцаў і г. д.

8. **Справы працоўных.** Асвета, свабода таварystваў, ахова ад дэнацыяналізацыі.

9. **Дробным рамеснікам, прамыслоўцам, гандлярам:** узмацненне і ахова ад дэнацыяналізацыі.

10. Абаронай правоў **памешчыкаў і ксяндзоў** ЛДП не займаецца,

---

8 Дабікіне (літ. Dabikinė) – вёска ў Шавельскім павеце, непадалёку ад Акмян (у паўночнай Жамойці).

9 “Programas Lietuvių demokratų partijos” (1902), *Varpas*, 1902, № 12.Гл. пераклад на беларускую мову ў гэтым нумары часопіса.

але патрабуе ад іх унёску ў нацыянальную працу літоўцаў.

Такія вось у той час былі патрабаванні Літоўскай дэмакратычнай партыі. Прайшло тры з невялікім гады. Частка гэтых патрабаванняў выканана: у пачатковых школах уводзіцца літоўская мова і выкладанне; у сярэдніх школах, у тым ліку і ў семінарыях, таксама ўводзіцца літоўская мова; прыватныя школы крыху вызваліліся ад умяшання ўлады; літоўскі друк вернуты; абмежаванні для літоўцаў пры куплі зямлі скасаваныя; большасць выкупных (išperkamieji) падаткаў скасаваныя; таварыствы засноўваць стала прасцей. Усяго гэтага ўдалося дамагчыся ад расійскіх уладаў. Другая частка патрабаванняў з таго праекта праграмы ўсё болей прыспявае і можа ў недалёкай будучыні ўвасобіцца ў жыццё; трэцяя ж частка тых патрабаванняў усё яшчэ з'яўляецца аддаленым ідэалам.

Наша партыя застанецца і далей чыста дэмакратычнай; будуць для яе важныя справы ўсёй этнаграфічнай Літвы; будзе яна далей грунтавацца на шырокіх працоўных масах; будзе намагацца дасягнуць такога ўпарадкавання Літвы, каб быў урад шырокіх мас, роўнасць і вольнасць са справядлівым падзелам маёмасці.

Ні сваіх бліжэйшых, ні далейшых мэтаў мы не думаем дамагчыся нейкім іншым чынам як, як праз доўгую барацьбу. Мы ведаем, што свабода не даецца проста так, яе трэба здабыць у барацьбе. Таму наш шлях – шлях барацьбы.

Паколькі нам даводзіцца клапаціцца не толькі пра справы некаторых жыхароў Літвы, але і справы ўсёй Літвы, мы лічым неабходным памяняць імя партыі.

Цяпер называцца будзем не **Літоўскай дэмакратычнай партыяй,** а **Дэмакратычнай партыяй Літвы.**[10]

Як ужо сказана, значная частка праграмы 1902 года ўжо выкананая. Жыццё, тым часам, вылучае новыя пытанні, таму надышла пара Дэмакратычнай партыі Літвы паправіць і дапоўніць сваю праграму.

B. Праграма Дэмакратычнай партыі Літвы

I. Ідэал партыі

Ідэал партыі – вольная, ні да каго не прыналежная дэмакратычная Літоўская рэспубліка са справядлівым размеркаваннем маёмасці, аб'яднаная з суседнімі дэмакратычнымі дзяржавамі федэратыўнымі сувязямі.

II. Аўтаномія Літвы

Бліжэйшая ж мэта партыі – шырокая дэмакратычная **аўтаномія Літвы** з Соймам у Вільні, абраным усеагульным, таемным, прамым і роўным галасаваннем незалежна ад нацыі, веры і полу.

* * *

[10] Такім чынам, назва "Lietuvių demokratų partija" была замененая на "Lietuvos demokratų partija". "Lietuvos", у адрозненні ад "lietuvių", адсылае да Літвы як геаграфічнага і палітычнага панятку, а не да этнічных літоўцаў.

Заўвага. Да этнаграфічнай Літвы мы адносім: усю Ковенскую губерню; усю Віленскую губерню, акрамя Вілейскага павета і часткі Лідскага, Дзісенскага і Ашмянскага паветаў; усю Сувальскую губерню, акрамя частак Сувальскага павета і акрамя Аўгустаўскага павета; часцінкі Куршскай і Гарадзенскай губерні.[11]

1. Межы аўтаномнай Літвы будуць праведзеныя паводле нацыянальнага складу насельніцтва і яго жадання.

2. Правы іншародцаў (kitataučiai) у аўтаномнай Літве будуць захаваныя асноўнымі дзяржаўнымі законамі.

3. Літва можа набыць аўтаномію праз сойм усіх заснавальнікаў Расійскай дзяржавы.

4. Цэнтральным уладам усёй дзяржавы могуць належаць наступныя пытанні:

1) Замежныя справы: замежнае прадстаўніцтва, кантракты, канвенцыі, памежныя падаткі.

2) Чаканка грошай.

3) Агульнадзяржаўныя падаткі.

4) Абарона дзяржавы: пастаяннае войска, ваенны флот, фартэцыі, стратэгічныя дарогі.

Заўвага. Мясцовая літоўская народная міліцыя падпарадкоўваецца аўтаномным уладам Літвы.

5) Пошты і тэлеграфы.

6) Нагляд за асноўнымі дзяржаўнымі законамі, прынятымі Устаноўчым Соймам.

7) Заканадаўства для ўсёй дзяржавы.

5. Усе іншыя пытанні, не ўключаныя ў кампетэнцыю цэнтральнай дзяржаўнай улады, адносяцца да ведама Сойма Літвы і літоўскіх аўтаномных уладаў. У гэтых справах ніводнае пытанне не можа прайсці без рашэння Сойма Літвы. Такім чынам, Сойму Літвы застанецца вырашаць наступныя пытанні:

1) Упарадкаванне мясцовага самакіравання (воласці, акругі, паліцыя, адміністрацыя).

2) Мясцовыя падаткі.

3) Упарадкаванне землеўладання і лясоў (забеспячэнне малазямельных і беззямельных зямлёй).

4) Утварэнне цывільнага і крымінальнага Кодэкса Літвы.

5) Пытанні народнай асветы (школы, кнігарні, музеі і г. д.).

6) Дарогі, тракты, шашы, чыгунка, водныя шляхі.

7) Літоўская народная міліцыя.

8) Іншыя пытанні, не належныя да ведама цэнтральных уладаў.

6. Вярхоўная дзяржаўная ўлада мае намесніка ў Літве, праз якога падтрымлівае зносіны з Літоўскім Соймам. Намеснік прызначаецца вярхоўнай уладай з кандыдытаў, абраных Літоўскім Соймам.

7. Цэнтральная дзяржаўная ўлада складаецца: 1) з вярхоўнай улады; 2) з дзяржаўнага Сойм, абранага поўным[12] усеагульным галасаваннем усіх жыхароў дзяржавы; 3) з прадстаўніцтва асобных аўтаномных частак дзяржавы; 4) з Вярхоўнага дзяржаўнага суда.

8. Паўнамоцтвы і межы [кампетэнцыі] кожнай установы вызначае агульнадзяржаўны Устаноўчы Сойм.

[11] Да гэтых абшараў належыць і Пруская Літва, але сюды, да аўтаномнай Літвы, яе не дадаём. – *Заўвага ў арыгінале.*

[12] То бок роўным, таемным і прамым. – *Заўвага ў арыгінале.*

9. Усё аўтаномнае кіраванне ў Літве – дэмакратычнае: валасці, гарады, вобласці, акругі павінны аўтаномна кіравацца народнымі сходамі і народнымі прадстаўнікамі, абранымі ўсімі жыхарамі вольным і ўсеагульным галасаваннем. Літоўскія службоўцы **мясцовых аўтаномных адзінак** павінны быць абраныя самімі жыхарамі.

III. Правы насельніцтва Літвы і ўсёй дзяржавы

1. Усе жыхары Літвы і ўсяе дзяржавы роўныя перад законамі.

Усялякія няроўнасці жыхароў паводле нацыянальнасці, веры, паходжання скасоўваюцца.

2. Ніхто не можа быць абвінавачаны і пакараны інакш, як пэўным судом і паводле звычайных крымінальных законаў.

3. Ніхто не можа быць арыштаваны і абшуканы, інакш як праз загад суда. Нічыё жыллё не можа быць абшуканае або рэчы забраныя, інакш як праз загад суда.

Нічые лісты і пасылкі не могуць быць адкрытыя або забраныя, інакш як праз загад суда.

Кожны арыштаваны чалавек павінен быць вызвалены або прыведзены ў суд не пазней як праз суткі ў мясцінах, дзе суд ёсць, або ў іншых мясцінах – праз трое сутак з моманту затрымання.

За кожны беспадстаўны арышт, вобшук чалавека, жылля, або якіх-небудзь рэчаў, за ўскрыццё або затрымку лістоў і пасылак адказваюць тыя, хто якім-небудзь чынам да гэтага спрычыніўся.

4. Усе жыхары маюць права належаць або не належаць да якой-небудзь веры. Усе веравызнанні перад законамі роўныя. Праваслаўная вера не мае якіх-небудзь асаблівых правоў перад іншымі веравызнаннямі.

5. Усе маюць права гаварыць, пісаць, друкаваць і якім-небудзь іншым чынам распаўсюджваць свае думкі. Усялякая цэнзура скасоўваецца. За слоўныя злачынствы,[13] як і за іншыя злачынствы, усе адказваюць толькі перад судом у законным парадку.

6. Усе маюць права рабіць сходы ці на адкрытым паветры, ці ў памяшканні.

7. Усе маюць права вольна засноўваць таварыствы, суполкі, звязы, ладзіць палітычныя партыі, не пытаючыся дазволу ўладаў.

8. Усе маюць права накіроўваць петыцыі ў любыя ўрадавыя месцы, як кожны жыхар паасобку, так і дамовіўшыся з іншымі.

9. Усе маюць права вольна, без пашпартоў перасяляцца з месца на месца і жыць па ўсёй дзяржаве; застаюцца толькі замежныя пашпарты, якія даюцца ўсім і без перашкоды.

Усе маюць свабоду без перашкодаў стаць грамадзянамі іншай дзяржавы.

10. Усе паўнагадовыя і паўнапраўныя жыхары, мужчыны і жанчыны, маюць роўныя выбарчыя правы, могуць выбіраць іншых, могуць самі быць абраныя на любыя выбарныя пасады ў грамадстве.

IV. Землеўладанне і сялянскія пытанні

1. Усе зямельныя абшары Літвы належыць да аўтаномнай Літвы. Цэн-

[13] Злачынствы, звязаныя са свабодай слова.

тральная дзяржаўная ўлада можа выкупіць частку той зямлі толькі для дзяржаўных патрэб пасля ўхвалення Літоўскага Сойма.

2. Літоўскі Сойм вызначае найвялікшы памер зямлі, што можа належаць аднаму жыхару.

3. Для забеспячэння зямлёй беззямельных і малазямельных жыхароў Літоўскі Сойм засноўвае зямельны фонд, які складаецца з: 1) земляў і лясоў дзяржавы ды кіроўнай дынастыі; 2) прыватных земляў, якія пераходзяць у рукі далёкіх родзічаў; 3) абшараў, якія перавышаюць дазволены рашэннем Сойма памер валодання для аднаго жыхара; 4) адмыслова для гэтага выкупленых земляў за сродкі краіны ў асобных уладальнікаў; 5) усіх лясоў краіны. Літоўскі Сойм прымае рашэнне аб справядлівым узнагароджанні за землі, узятыя ў фонд у прыватных асобаў.

4. Літоўскі Сойм павінен займацца паляпшэннем урадлівасці зямлі. Штогод частка грошай краіны мусіць выдаткоўвацца на: гаспадарчыя школы, узоравыя гаспадаркі, паляпшэнне насення жыта, паляпшэнне пароды жывёлы, правядзенне каналаў, дарог і іншых гаспадарчых удасканаленняў. Справа Літоўскага Сойма – упарадкаваць сервітуты, палегчыць падзел вёсак на хутары, абараніць сялянаў ад капіталістычнай эксплуатацыі ў гандлі збожжам і земляробчымі прадуктамі.

5. Спекуляваць (праварочваць) зямлёй або лесам павінна быць забаронена, або, прынамсі, абмежавана законам.

Лясны матэрыял павінен быць лёгкадасягальны для забеспячэння патрэбаў мясцовых жыхароў.

6. Найбліжэйшы нагляд і ўпарадкаванне землеўладання і лесаўладання павінен належаць аўтаномным суполкам, воласцям, акругам.

V. Падаткі

1. Павінны быць скасаваныя любыя накладныя падаткі (бандэролі, акцызы, штэмпелі і інш.) на рэчы, неабходныя для ўсіх: цукар, газа, запалкі, піва, дрожджы, соль, жалеза, папера, гарэлка і інш.

2. Вымярэнне падаткаў ад прыбытку і ад маёмасці павінна быць прагрэсіўнае.

Вызначаная невялікая частка прыбытку і маёмасці павінна быць увогуле ад падаткаў вольная.

3. Ніхто з тых, хто не плаціць падаткаў, не можа мець меней правоў за падаткаплацельшчыкаў.

VI. Справы працоўных

1. Усе працоўныя павінны быць забяспечаныя за сродкі краіны ў выпадку хваробы, калецтва, старасці і беспрацоўя.

2. Павінна быць вызначаная найменшая выплата за працу рабочага.

3. Павінна быць вызначаны найдаўжэйшая працягласць працоўнага дня з прытрымліваннем 8-гадзіннай працы ўдзень.

4. Дзецям, цяжарным, кормячым маці і хворым наёмная праца павінна быць забароненая. Начная праца павінна быць дазволеная толькі ў выпадку неабходнасці.

5. Павінна быць уладкаваная інспекцыя як фабрычных, так і зямельных рабочых, абраная самімі працаўнікамі і не належная ні да адміністрацыі, ні да паліцыі.

6. Працоўныя месцы і жыллё рабочых павінны быць належным чынам уладкаваныя і ўтрыманыя.

7. Лячэнне і лекі працоўным даюцца бясплатна.

8. Працоўныя маюць свабоду страйкаў.

VII. Судовыя справы

1. Суд павінен быць для ўсіх роўны, хуткі, справядлівы і бясплатны.

Ніжэйшыя ці міравыя (santaikos)[14] суддзі абіраюцца.

Акруговыя суды і Судовая Палата прызначаюцца Соймам. Таксама і вярхоўная інстанцыя (vieta) Літоўскага суда – Віленскі трыбунал – складаецца з прызначаных Соймам суддзяў. Усе судовыя справы разглядаюцца ў Літве.

2. Суддзі – нязменныя, незалежныя ад адміністрацыі і ад Літоўскага Сойма.

3. Літва мае свой цывільны і крымінальны кодэкс.

4. За ўсе крымінальныя правіны, якія караюцца законамі не менш як 3 месяцамі турмы ці цяжэйшай карай, павінен разглядаць суд прысяжных.

VIII. Пытанні асветы

1. Пачатковае свецкае навучанне для ўсіх абавязковае і даецца за сродкі краю.

2. Далейшае навучанне ў краёвых школах (не прыватных) павінна быць без аплаты, для ўсіх дасягальнае, без усялякіх абмежаванняў і свецкае.

3. Заснаванне прыватных школ з любымі праграмамі (і якой-небудзь мовай выкладання) для ўсіх вольнае, без умяшання ўладаў.

4. Поўная вольнасць для ўсіх ладзіць кнігарні, чытанні, курсы, тэатры, канцэрты.

5. Школы краіны павінны быць так упарадкаваныя, каб пераход з ніжэйшых у вышэйшыя быў без перашкодаў і без экзаменаў.

6. Павінна быць уладкавана дастаткова гаспадарчых і рамесных школ.

7. У Вільні павінен быць Літоўскі ўніверсітэт.

8. Кожны жыхар мае права набыць пачатковую адукацыю на сваёй роднай мове, а наколькі можна – то і далейшую адукацыю.

9. Іншым народам Літвы (палякам, беларусам (baltarusiai), габрэям, рускім, немцам) павінна са скарбу краіны выдаткоўвацца пэўная частка грошай, паводле ліку кожнага народа, на справы асветы на іх роднай мове.

IX. Войска

1. Пастаяннае войска ўсёй дзяржавы павінна пакрыху змяншацца. Час жаўнерства павінен быць скарочаны і не можа быць даўжэйшым за два гады.

2. Літоўцы праходзяць вайсковую службу ў Літве.

3. Правёўшы вызначаны час у войску, запасныя жаўнеры пераходзяць у краёвую міліцыю, якая ў вызначаныя тэрміны склікаецца на вайсковае навучанне.

4. Мясцовая міліцыя і неабходная для яе зброя павінны быць у руках аўтаномнай літоўскай улады.

5. Пастаяннае войска пакрыху павінна замяняцца народнай міліцыяй.

[14] Літаральна “прымірэнчыя”.

X. Моўныя пытанні

1. У аўтаномнай Літве ва ўрадавых установах афіцыйная мова – літоўская.

У мясцінах з іншароднымі жыхарамі побач з літоўскай ужываецца і іншая мясцовая мова (беларуская (baltarusiška), польская, габрэйская і інш.).

2. Усе службоўцы, ксяндзы і біскупы ў аўтаномнай Літве павінны валодаць літоўскай мовай.

XI. Парафіяльныя і касцёльныя справы

1. ДПЛ, не ўмешваючыся ў справы веры, патрабуе, каб парафіяльнае ўладкаванне было дэмакратычнае, гэта значыць, каб парафіяльная маёмасць кіравалася сходамі ўсіх парафіян і абранымі ўсеагульным галасаваннем парафіянамі камітэтамі.

XII. Тактыка.

Для дасягнення сваёй мэты Дэмакратычная партыя Літвы будзе карыстацца рознымі сродкамі:

1. Будзе займацца арганізацыяй шырокага Сялянскага звязу Літвы (Lietuvos Ūkininkų Sąjunga) і Звязу працоўных Літвы (Lietuvos darbo žmonių sąjunga).

2. Будзе займацца стварэннем добрых літоўскіх школ, выданнем кніг, газет, адозваў, ладзіць кнігарні, чытанні, інакш кажучы, – прасвятляць масы.

3. Будзе аб'ядноўвацца з прадстаўнікамі тых партый, нацый і асобных частак расійскай дзяржавы, якія хочуць аўтаноміі дамагчыся.

4. Будзе намагацца накіраваць войска на абарону правоў жыхароў.

5. Пры патрэбе ДПЛ не адмаўляецца і ад інакшых сродкаў, якія могуць наблізіць да мэты Партыі.

6. На будучым Устаноўчым Сойме Расійскай дзяржавы ДПЛ будзе клапаціцца пра набыццё прызнання для Літвы аўтаномнага дэмакратычнага ладу.

4.III.1906 г.

Дэмакратычная партыя Літвы

© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Маніфест Нацыянальнай партыі літоўскіх дэмакратаў[1]

Прынцыпы, на якіх грунтуецца НПЛД

Суайчыннікі і суайчынніцы![2]

Партыя,[3] праграму і статут якой мы вам тут падаем, не маладая ў Літве, яна за ўсе старэйшая, аднак яна толькі зараз сфармавалася наноў. Людзі, якія да яе належаць, **дагэтуль былі расцярушаныя** па ўсіх краях дзеля палітычных ды і іншых прычын. Часткова гэта [тыя людзі], якія ад зараджэння "Aušra"[4] шчыравалі ў імя Айчыны (tėvynės), намагаліся прасвятляць сваіх братоў, **абуджаць у іх любоў да літоўшчыны** і Айчыны, часткова гэта большасць маладзейшага пакалення, што стаіць на нацыянальнай глебе ды змагаецца за волю і дабро сваіх братоў. Прыняўшы зараз назоў "Нацыянальнай партыі літоўскіх[5] дэмакратаў", яна, як палітычная партыя людзей Літвы, у сваю праграму ўносіць **падтрымку еднасці літоўскай нацыі (tauta), праўдзівасць яе ніколі не спыненага самастойна-палітычнага існавання** ды неабходнасць пастаяннай руплівай працы ў гэтым пытанні.

Каб дамагчыся гэтай, тут згаданай, мэты, НПЛД мае намер найперш аднаўляць сярод людзей надзею, што літоўцы змогуць палітычна адрадзіцца, **як і ў даўнія часы тое было,** у будучую самастойную дзяржаву (savistovia valstija). Надалей НПЛД збіраецца ў суполку сцягваць і злучаць **матэрыяльныя і інтэлектуальныя сілы** нацыі для ўзняцця нацыянальнай самасвядомасці людзей, абуджэння пачуцця нацыянальнага

[1] Перакладзена паводле: "Tautiškosios Lietuvių demokratų partijos manifestas" (1990), *Tautines savimones žandintojai: nuo asmens iki partijos,* red. E. Aleksandravičius, Vilnius: 182–183. Першы раз надрукавана ў 1905 годзе. Каментары – Томаша Блашчака.

[2] У арыгінале – tautiečiai ir tautietės – то бок "людзі той самай нацыі" (народа – tauta), а не Айчыны (tėvynė – tėvynainiai).

[3] Нацыянальная партыя літоўскіх дэмакратаў (Tautiškoji lietuvių demokratų partija) – заснавана 27 лістапада 1905 года. Партыя мела правую, нацыянальна арыентаваную праграму, у яе ўваходзіў адзін з пачынальнікаў літоўскага нацыянальнага руху Ёнас Басанавічус (1851-1927), а таксама будучы аўтарытарны лідар міжваеннай Літвы Антанас Смятона (прэзідэнт Літоўскай Рэспублікі ў 1919-1920 і 1926-1940 гады). Партыя дзейнічала з 1905 па 1913 гады, выдавала часопіс "Viltis" ("Надзея").

[4] Aušra ("Аўшра", "Світанак", "Зара") – першая літоўская газета, выдавалася ў 1883-1886 гады, усяго выйшла 40 нумароў. Першыя пяць нумароў былі надрукаваныя ў Рагніце, астатнія ў Тыльзіце (Усходняя Прусія). Рэдактары: Ёнас Басанавічус, Юргіс Мікшас, Ёнас Шлюпас, Марцінас Янкус, Юозас Андзюлайціс-Кальненас.

[5] У арыгінале – Lietuvių, а не Lietuvos, то бок адсылае не да "Літвы", а да этнічных "літоўцаў".

адзінства і салідарнасці ды падтрымкі **нацыянальных літоўскіх спраў.**

Прагнучы распаўсюджваць у народзе (tauta) прынцыпы народаўладдзя (дэмакратыі) у найшырэйшым сэнсе, НПЛД прызнае, што **вярхоўным прынцыпам грамадскай арганізацыі людзей павінна быць вольная, добраахвотная і абсалютна раўназначная чалавечая асоба (персона).**

Далей яна прызнае, што дзяржава ў сваёй дзейнасці абавязана заўсёды перад вачыма мець:

а) пастаянны найбольш прадуктыўны шлях паляпшэння і памнажэння гаспадарчага і культурнага дабрабыту краю; і

б) каб грамадзяне як найболей і як найраўней удзельнічалі ў выкарыстанні гэтага дабрабыту.

Таму, песцячы надзею, што толькі тады дзяржава зможа як найлепш спрыяць ажыццяўленню згаданай мэты, калі яна будзе палітычна пабудаваная на прынцыпах сапраўднай дэмакратыі, а дакладна, каб сама нацыя (tauta) стала вярхоўнай уладаркай свайго краю і магла сама кіраваць ды распараджацца сваім лёсам.

НПЛД вырашыла змагацца за поўнае ажыццяўленне гэтага прынцыпу ў Літве, каб дзяржава як найлепей магла ў жыццё ўвасобіць і рэалізаваць імкненне да згаданых прынцыпаў.

Як з праграмы і ніжэй пададзенага статута відаць, НПЛД і надалей абяцае працаваць на карысць Літвы ўвогуле і яе працоўных. Яна будзе змагацца за палітычныя, культурныя і эканамічныя правы нашага народа, а менавіта: **будзе дамагацца як мага шырэйшай аўтаноміі для нашага краю; клапаціцца пра тое, каб усюды, дзе літоўцы спакон вякоў жывуць, узняць на належны ўзровень літоўскую мову, культуру і ўдасканаліць для літоўцаў умовы эканамічнага жыцця.**

Праграму, якую мы тут падаем, здаецца, яшчэ нельга назваць поўнай, бо і яе складанне вельмі цяжкае пры сённяшніх палітычных умовах. Адна яе частка, дзе пра аўтаномію Літвы, мае толькі часовую пераходную мэту. Іншыя яе часткі, дзе пра фінансавую палітыку краю, складзеныя ў надта кароткім выглядзе, бо будучыня літоўскай дзяржавы, ад якой будзе залежаць упарадкаванне фінансаў ды іншых пытанняў, яшчэ вельмі няясная і не дазваляе прадбачыць, як і што можа з часам здарыцца. Аднак прынцыпы партыі, адлюстраваныя ў праграме, на наш погляд, досыць зразумелыя: **гэта свабода людзей Літвы і іх матэрыяльны дабрабыт.**

Як праграма партыі, так і яе статут былі прынятыя Віленскім і Ковенскім камітэтамі НПЛД, аднак падчас Першага ўсеагульнага кангрэса партыі яны мусяць яшчэ быць абмеркаваныя і канчаткова зацверджаны.

Хаця, як бачым, у самой праграме партыі пэўныя драбніцы з часам могуць быць змененыя, а да іншых яе спраў, хутчэй за ўсё, будуць дададзеныя яшчэ некаторыя дэталёвыя патрабаванні, але прынцыпы праграмы ўжо наўрад ці будуць перамененыя.

Таму НПЛД, доўга не чакаючы, лічыць, што ўжо зараз абавязкова трэба склікаць пад свае сцягі **ўсіх працоўных Літвы,** бо толькі за імі сіла, толькі яны пад кіраўніцтвам партыі змогуць вызваліць Літву, узяць уладу ў свае рукі, толькі яны

ў стане падтрымаць і забяспечыць свабоду жыхароў Літвы. Таму мы заклікаем усіх, каму дарагія літоўскія справы, яднацца, паўсюдна гуртавацца ў суполкі, трымаючыся ніжэй пададзенага статута партыі: у вёсках, мястэчках, валасцях, паветах, гарадах і г. д., ды супольна весці барацьбу за правы і нацыянальныя ідэалы літоўцаў і Літвы.

©ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Літоўскае аб'яднанне хрысціянскіх дэмакратаў (праект праграмы)[1]

Гэты праект быў складзены летась перад Віленскім сходам. Сёння, без сумневу, трэба было б зрабіць у ім некаторыя змены, бо з таго часу не адна рэч стала зусім іншай. Спадзяемся, што гэтыя змены пазначаць самі чытачы. А мы тым часам падамо гэты праект такім, якім ён быў складзены, прыбраўшы толькі пару зусім непатрэбных драбніцаў. Калі большасці ён спадабаецца і будзе зацверджаны духоўнай уладай, дык можна будзе пачынаць займацца і афіцыйнай легалізацыяй Літоўскай партыі хрысціянскіх дэмакратаў.[2]

Рэдакцыйная заўвага

Склалі:

1. Ксёндз канонік Ёнас Мацюлявічэ,[3] інспектар Пецярбургскай духоўнай акадэміі.
2. Ксёндз Аляксандрас Дамбраўскас,[4] прафесар акадэміі.
3. Ксёндз Пранцішкус Бучыс,[5] ад'юнкт акадэміі.

---

1 Lietuvių krikščionių demokratų partijos programos projektas (1907), *Draugija*, Nr. 1. Перакладзена паводле: Lietuvos atgimimo studijos (1991), Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. Pradžia), t. 4. Vilnius: 327-340. Усе вылучэнні ў тэксце падаюцца ў адпаведнасці з арыгіналам. Каментары да тэксту – Томаша Блашчака.

2 Хрысціянска-дэмакратычнае аб'яднанне Літвы (літ. Lietuvos krikščionių demokratų sąjunga) – партыя, дзейнічала ў 1905-1907 гадах, яе лідарам з'яўляўся А. Дамбраўскас-Якштас. Аднавіла дзейнасць у час Першай сусветнай вайны і была адной з найбуйнейшых партый першых гадоў літоўскай незалежнасці.

3 Майроніс (літ. Maironis), сапраўднае прозвішча: Ёнас Мачуліс (літ. Jonas Mačiulis), у тэксце падаецца як Ёнас Мацюлявічэ, (літ. Jonas Maciulevičė), 1862-1932 – каталіцкі святар, паэт. Выпускнік Ковенскай духоўнай семінарыі (1888) і Пецярбурскай духоўнай акадэміі (1892). У 1903 годзе атрымаў ступень доктара тэалогіі. У 1909-1932 гадах – рэктар Ковенскай духоўнай семінарыі, 1922-1932 гадах – выкладчык Літоўскага ўніверсітэта, кіраўнік кафедры маральнай тэалогіі.

4 Адомас Якштас (літ. Adomas Jakštas), сапраўднае імя: Адомас Дамбраўскас (літ. Adomas Dambrauskas), у тэксце падаецца як Аляксандрас Дамбраўскас (Aleksandras Dambrauskas), 1860-1938.– каталіцкі святар, філосаф-тэолаг, паэт, эсперантыст. Выпускнік Ковенскай духоўнай семінарыі (1884) і Пецярбургскай каталіцкай духоўнай акадэміі (1888). У 1902-1906 гадах – прафесар Пецярбургскай духоўнай акадэміі, адзін з заснавальнікаў Літоўскай каталіцкай акадэміі навук.

5 Бучыс, Пранцішкус Пятрас (літ. Pranciškus Petras Būčys, пол. Piotr Franciszek Buczys), 1872-1951 – літоўскі каталіцкі святар, доктар тэалогіі, адзін з заснавальнікаў Літоўскай каталіцкай акадэміі навук. У 1930 годзе перайшоў на грэка-каталіцтва і стаў біскупам каталікоў усходніх абрадаў.

Аб'яднанне літоўскіх хрысціянскіх дэмакратаў

Кожны чалавек мае свой розум, і пра адны і тыя ж рэчы не ўсе мяркуюць аднолькава. Хоць збольшага меркаванні людзей здаюцца разнастайнымі, але яны часам падобныя адно да аднаго. Калі людзі з падобнымі меркаваннямі аб'ядноўваюцца, дык свае жаданні і погляды яны могуць здзейсніць хутчэй, чым тыя, якіх шмат, але яны не аб'яднаўшыся. Таму ва ўсіх краінах, дзе законы выдаюць выбраныя ў Сойм прадстаўнікі людзей, людзі з падобнымі думкамі яднаюцца.

Аб'яднаўшыся, са свайго асяродку яны могуць хутчэй выбраць прадстаўніка ў дзяржаўны Сойм, а той потым, парадзіўшыся з іншымі такімі ж прадстаўнікамі, робіць, каб законы выходзілі паводле яго думкі. Аб'яднанне людзей з падобнымі меркаваннямі, якое жадае далучыцца да заняткаў справамі ўсёй краіны, называецца партыяй. Ва ўсіх краінах бывае шмат партый, таксама не адна ёсць у Літве.

Мы, літоўскія хрысціянскія дэмакраты, таксама аб'ядналіся, бо нашыя меркаванні пра справы Літвы амаль аднолькавыя. Сваю назву мы пісьмова часта пазначаем толькі трыма літарамі – Л.Х.Д. (L.K.D.) У нашым аб'яднанні мы ўсе літоўцы, усе хрысціяне і ўсе дэмакраты. Слова "дэмакрат" раней у Літве не было чуванае; ды і цяпер многія людзі яго не разумеюць.

Дэмакратамі называюцца ўсе тыя, хто найперш і найбольш рупіцца справамі простых людзей. Дэмакраты хочуць, каб усе незаможныя людзі роўна з багацеямі маглі выбіраць сваіх прадстаўнікоў на сойм, каб усе мелі роўныя правы. Мы, прыналежныя да гэтага аб'яднання Літоўскіх хрысціянскіх дэмакратаў, маем асабліва рупіцца, каб простым людзям у Літве была дадзеная поўная свабода на ўсё добрае, каб ім было лепш жыць; каб гарады не высмоктвалі ўсяго заробку з гаспадара сядзібы і яго сям'і; каб яны не псавалі ні яго сумлення, ні здароўя. Мы будзем працаваць, каб лепш было ўсім людзям, што жывуць у вёсках: земляробам, тым, хто мае зямлю, і тым, хто яе не мае, тым, хто наймае, і тым, каго наймаюць, батракам у маёнтках і іншым слугам. Мы будзем дапамагаць і тым, хто выпраўляецца ў гарады ў пошуку заробку і застаецца там жыць.

Мы называемся хрысціянамі і гэтае слова змяшчаем у назву свайго аб'яднання таму, што верым: ёсць Бог, а Хрыстос – наш Збаўца. Вучэнне Ісуса мы прымаем і яго запаветы бярэмся выконваць. Не толькі ў сваім хатнім жыцці, але і ў занятках справамі нацыі (tauta) мы будзем паводзіцца так, як загадвае хрысціянскае вучэнне. Гэтай нашай прывязкай да Бога і веры мы адрозніваемся ад іншых існых у Літве партый. Сацыял-дэмакраты веры не прызнаюць і яе адкідаюць, а Літоўскія дэмакраты[6] пра яе не кажуць і ёю не рупяцца. Мы, ведаючы, што вера найбольш патрэбная ўсім, будзем усюды і заўсёды бараніць справы веры. У жыцці дзяржаў часта здараецца, што ўрад катуе людзей за веру. Гэта ведаюць усе літоўскія каталікі. Нам сапраўды дарагая Хрысціянская вера, таму мы не дамо яе нікому крыўдзіць ні адкрыта, ні таемна.

[6] Маецца на ўвазе Літоўская дэмакратычная партыя, гл. больш падрабязна спасылку 3 да Праграмы Літоўскай дэмакратычнай партыі.

У назву свайго аб'яднання мы паклалі слова "літоўскія", бо Літва – гэта нашая айчына і мы яе любім, як дзеці сваю маці. Літоўская мова для нас асабліва дарагая. Людзей іншых нацыянальнасцяў і іншых моў, якія жывуць у Літве і дзе яшчэ, мы крыўдзіць не будзем, бо мы хрысціяне і тых, хто гаворыць па-рознаму, мы любім як сваіх блізкіх. Кожны народ (tauta) мае сваю асаблівую мову. Мы – літоўцы, значыць, літоўская мова – наша мова.

Ніжэй падамо спіс тых рэчаў, выканання якіх мы патрабуем ад улады (урада) нашай дзяржавы. Але спадзявацца на ўсё мы ад яе не можам. Калі б мы чакалі, пакуль яна выканае нашыя патрабаванні, дык у той час на нас ціснулі б нашыя бядоты, а многія людзі памерлі б, так і не ўбачыўшы лепшых дзён. Таму працаваць будзем таксама і самі. Пакуль улада будзе ўладкоўваць літоўскія і карысныя для Літвы школы, мы пачнем навучаць дзяцей найболей патрэбным ім рэчам у сядзібах.

Літоўцы кажуць: зашмат захочаш, мала атрымаеш. Як і ў гэтай прыказцы, мы патрабуем гэтулькі, колькі можна спадзявацца атрымаць, і абяцаем гэтулькі, колькі ў акалічнасцях нашых дзён можна выканаць. Адразу мы бярэм на сябе толькі гэтулькі працаў, колькі можам ахапіць, а не хапаемся за ўсё адначасова. Мы ніколі не будзем падбухторваць людзей нападаці на ворага, які нашмат мацнейшы, бо добра ведаем, што карысць з гэтага пайшла б ворагу, а нашым людзям была б бяда. Нашая зброя – сіла духу, а наша сіла ў тым, што змагаемся адно за праўду і справядлівасць.

Прычына ўсіх цяперашніх бядотаў у тым, што ў людзях мала сумлення. Нашыя бюракраты нас крыўдзілі і катавалі, бо яны не мелі сумлення. Калі не будуць мець сумлення тыя, хто з бюракратамі змагаецца, дык, узяўшы верх, пачнуць крыўдзіць іншых. З гэтага будзе толькі адно наступства: замест аднаго крыўдзіцеля з'явіцца іншы. Разумеючы гэта, мы ніколі ні з адным ворагам не будзем змагацца несумленнымі спосабамі. Сваіх працаўнікаў мы не будзем страляць, не будзем нішчыць іх маёмасці, не будзем накідваць ім несправядлівых абвінавачванняў, не будзем рабіць і іншых такіх нячэсных рэчаў, якія нішчаць у людзях сумленне. З Богам пачынаем, з Богам і рабіць будзем.

Да нашага аб'яднання далучылася частка літоўскіх ксяндзоў, нас дабраслаўляюць біскупы.

У будучыні гэтую сваю праграму мы дапоўнім і пашырым так, як таго запатрабуе час. Але кірунак і асноўныя праўды (tiesos) не зменяцца ніколі. Мы ўсе застанемся літоўцамі, хрысціянскімі дэмакратамі, г. зн. апекавальнікамі простых людзей, бо мы самі простыя і дзеці простых.

Выразна кажам, што не намерваемся аддзяліцца ад Расіі. Хоць гэта вядома і без слоў, але буйнымі літарамі гэта пазначаем, каб нашыя працаўнікі не маглі накінуць нам гэтага жадання аддзяліцца.

Літоўскія хрысціянскія дэмакраты найбліжэй родныя да Канстытуцыйна-каталіцкай партыі Літвы і Беларусі.[7]

Паміж ім і намі адрозненне толькі ў справах мовы. Таму ва ўсіх справах

[7] Больш падрабязна гл. спасылку 1 да Праграмы Канстытуцыйна-каталіцкай партыі Літвы і Беларусі.

веры і дабра свайго краю мы будзем клапаціцца, каб з імі дамаўляцца загадзя і потым працаваць заадно, каб мы былі мацнейшымі. У нашай і іх праграмах раздзел пра справы Касцёла амаль слова ў слова той жа самы. Мы спадзяемся, што, грунтуючыся на дарагім для нас абодвух хрысціянскім вучэнні, мы зможам прыйсці з імі да згоды і ў моўных пытаннях, якія нас зараз падзяляюць. Такім чынам, адзінства стане яшчэ мацнейшым, але як нацыянальная арганізацыя мы ўсё ж застанемся асобна ад іх.

На сходзе прадстаўнікоў усёй Расіі мы спадзяемся найболей дамаўляцца з Расійскай партыяй канстытуцыяналістаў-дэмакратаў.[8]

I. Агульныя патрабаванні праграмы ЛХД

1. Калі ў Расійскай імперыі пачнецца канстытуцыйнае і дэмакратычнае кіраванне дзяржавай, дык Літве мае быць дадзеная аўтаномія са сваім соймам, выбраным праз усеагульнае, роўнае, прамое, таемнае і абавязковае галасаванне. Аўтаномія Літвы павінна ахопліваць яе этнаграфічныя межы і знаходзіцца ў іх. Межы паміж ёй і суседнімі землямі маюць быць накрэсленыя з улікам нацыянальнасці памежных жыхароў і іх жадання.

2. У будучым парламенце Расіі ЛХД заўсёды будуць стаяць за справы маральнасці, справядлівасці ды свабоды і будуць клапаціцца, каб усім народам былі дадзеныя роўныя правы. Там мы будзем заўсёды змагацца супраць уціску і праследу веры.

Баронячы справы ўсёй Літвы, будзем клапаціцца, каб быць заадно з іншымі літоўскімі партыямі.

3. У асноўных, нязменных і незнішчальных законах Расіі мае быць запісана: а) што кіраванне гэтай дзяржавай – канстытуцыйнае, б) што міністры павінны трымаць перад прадстаўнікамі людзей адказ; в) што дзяржаўныя фінансы знаходзяцца пад кантролем прадстаўнікоў людзей, г) што ўсе народы (tautos), якія жывуць у Расіі, маюць права атрымаць аўтаномію: нацыянальна спелыя – адразу, а няспелыя – набыць яе тады, калі саспеюць, д) роўнасць усіх людзей перад судом, е) недатыкальнасць асабістага жыцця і карэспандэнцыі, ж) свабода веры ды публічнае і прыватнае здзяйсненне яе абрадаў, свабода заснавання кляштароў, ордэнаў, кангрэгацый, таварыстваў і брацтваў, з) свабода ўсякіх палітычных, навуковых, літаратурных, мастацкіх, фінансавых, прамысловых і іншых таварыстваў, аб'яднанняў, з'ездаў і кангрэсаў, і) поўная незалежнасць судоў ад адміністрацыі, к) свабода слова і друку, л) і ва ўсёй Расіі і Літве мае быць поўная свабода ўсім, асабліва касцёлам, засноўваць усякія свабодныя школы ад пачатковых да вышэйшых. Гэтую свабоду ЛХД уважаюць за адну з асноўных і змагацца за яе будуць найбольш зацята.

4. Прадстаўнікі людзей ва ўсерасійскі парламент выбіраюцца роўным, прамым, таемным, **абавязко-**

8 Канстытуцыйна-дэмакратычная партыя (рус. Конституционно-демократическая партия) – расійская ліберальная палітычная партыя, дзейнічала ў 1905-1917 гады, старшыня – Павел Мілюкоў.

вым галасаваннем, без адрознення веры, нацыянальнасці, полу і стану.

II. Агульныя справы Літвы (Аўтаномія Літвы)

5. Мэтай працы ЛХД з'яўляецца аўтаномія Літвы ў этнаграфічных межах, г. зн. ахапляючы ўсю Ковенскую губерню і літоўскамоўныя часткі Сувальскай, Куршскай, Гарадзенскай і Віленскай губерняў з горадам Вільняй як безумоўным цэнтрам гэтага краю.

6. Аўтаномія Літвы будзе складацца з такіх нацыянальных правоў: а) мець Сойм сваёй краіны ў Вільні, які зможа і мусіць усталёўваць правы і прызначаць падаткі для ўсёй тэрыторыі аўтаноміі і які будзе выбраны роўным, прамым, таемным, абавязковым галасаваннем усіх дарослых жыхароў, б) суд і адміністрацыя з тутэйшых людзей, в) усе школы з тутэйшай мовай і з настаўнікамі з тутэйшых людзей, г) залежнасці адміністрацыі ад аўтаномнага Сойма і яе адказ перад ім, д) вайсковая служба ў сваім краі, е) у сядзібах і гарадах мясцовыя ўстановы самакіравання прызначаюць для сваёй акругі паліцыю, плацяць ёй заробак і кантралююць яе працу.

Войска з караблямі, кіраванне мытнямі, чыгунка і пошта з тэлеграфамі застаюцца пад уладай цэнтральных расійскіх органаў кіравання, але з той умовай, што службоўцы гэтых аддзяленняў будуць прызначацца з тутэйшых жыхароў і будуць ведаць мясцовыя мовы.

7. Аўтаномны Сойм Літвы павінен будзе ўключыць у свае асноўныя законы прыналежныя ўсім грамадзянам Расіі правы і свабоды, згаданыя ў пункце I праграмы пад літарамі ад "Д" да "Л", ды не зможа іх звужаць ці скасоўваць.

III. Справы асветы

8. Ад самага пачатку з найбольшай сілай мы патрабуем: а) каб ва ўсіх літоўскіх пачатковых школах усе прадметы выкладаліся па-літоўску, б) каб усе настаўнікі там былі літоўцамі, в) каб праграма была прыстасаваная да патрэбаў духу і цела літоўцаў, каб настаўнікаў прызначалі жыхары наваколля школы з тых людзей, якія маюць патрэбную асвету, г) каб у сярэдніх школах выкладалі на літоўскай мове, д) каб веру выкладаў ксёндз той бажніцы, да якога дзеці належаць, г. зн. каталікам – каталіцкі ксёндз, пратэстантам – пастар і г. д., е) каб выкладанне літоўскай мовы настаўнікам у семінарыях было сярод найважнейшых прадметаў навучання.

9. Патрабуем: а) каб у пачатковых школах асвета была бясплатная, б) сярэдніх школаў заснаваць гэтулькі, каб было досыць месцаў для тых, хто хоча і можа ў іх навучацца, в) у сярэдніх і вышэйшых школах зменшыць плату за навучанне, г) наблізіць сувязь паміж усімі школамі, каб можна было лёгка перайсці з адной у іншую, д) каб наведванне свабодных школ лічылася выкананнем права **абавязковага** навучання.

10. Каб тыя дзеці, што не ходзяць у школу, не заставаліся не навучанымі самым патрэбным рэчам, ва ўсіх вёсках выберам хоць па адным мужчыне ці жанчыне, хто навучыў бы ўсіх дзяцей гэтай вёскі па-літоўску пісаць, чытаць, а таксама катэхізісу.

11. ЛХД будуць клапаціцца пра заснаванне ў кожнай парафіі чытальні, з якой усе людзі гэтай парафіі змогуць бясплатна ўзяць кнігі для чытання.

Пакуль яшчэ мала добрых літоўскіх кніг, таму заснавана Таварыства Святога Казіміра[9] для іх выдання. Усе яго выданні парафіяльныя чытальні атрымаюць танней, чым іншыя пакупнікі. Літоўскія хрысціянскія дэмакраты будуць клапаціцца, каб усе выданні гэтага таварыства былі ва ўсіх парафіяльных чытальнях.

12. Дзеля дапамогі літоўскай навуцы і мастацтву Літоўскія хрысціянскія дэмакраты маюць заснаваць "Motinėlė".[10] Гэта таварыства: яго члены плацяць па 10 руб. штогод. З гэтых унёскаў і аднаразовых ахвяраў складаецца грашовы фонд, з якога даюцца стыпендыі для тых літоўцаў з несумнеўнымі здольнасцямі, хто ідзе вучыцца, асабліва ў вышэйшыя навучальныя ўстановы. Такім чынам спадзяемся падрыхтаваць дастаткова навуковых сілаў, патрэбных для будучага Літоўскага ўніверсітэта.

13. Неўзабаве пасля "Мацеркі" адкрыем другі фонд, у які будзем збіраць грошы, патрэбныя для заснавання першай мясцовай чыста літоўскай школы.

IV. Справы мовы

14. Усе жыхары Літвы маюць права лічыцца членамі таго народа (tauta), членамі якога яны самі пажадаюць быць. Ім дазваляецца мець свае школы для дзяцей і свае нацыянальныя таварыствы.

15. Усімі сіламі мы будзем клапаціцца і працаваць, каб адразу спынілася пераўтварэнне літоўцаў у прадстаўнікоў іншых народаў, каб русіфікацыя і паланізацыя не крочылі далей ні на крок.

16. У тых касцёлах, да якіх належаць 300 літоўскамоўных чалавек, мае быць літоўскамоўны ксёндз. Дзе ў парафіі такіх больш за 1000, там павінны казаць літоўскія казані і спяваць ружанцы прапарцыйна колькасці літоўцаў.

17. У біскупстве, што ахапляе 100.000 літоўцаў-каталікоў, біскуп або падбіскуп павінен умець размаўляць па-літоўску.

18. Мы будзем змагацца з польскімі інтэлігентамі, якія захочуць пашыраць у Літве польскую каланізацыю, засноўваць польскія школы дзеля дэнацыяналізацыі літоўскіх дзяцей, патрабаваць ад слуг свайго маёнтка, каб тыя абавязкова ўмелі размаўляць па-польску.

19. Усе службоўцы (oficijalistai) маёнткаў у этнаграфічнай Літве павінны ўмець размаўляць па-літоўску і не мусяць ужываць прынукі да сваіх падданых з тым, каб тыя вывучылі польскую мову і на ёй размаўлялі. Таго ж вымагаем ад памешчыкаў, што займаюцца пастаянным доглядам сваіх маёнткаў.

9 Таварыства Святога Казіміра – літоўскае каталіцкае выдавецкае таварыства, дзейнічала ў Коўне ў 1905-1940 гадах, усяго мела 10 кнігарняў, з 1918 года у яго ўладанні была друкарня "Šviesa", заснавана на месцы друкарні С. Банайціса ("Banaičio spaustuvė").

10 "Motinėlė" ("Моцінеле", "Маці") – літоўская дабрачынная арганізацыя, дзейнічала ў 1906-1915 і 1920-1932 гадах у Коўне, старшыня – А. Дамбраускас-Якштас.

V. Справы гаспадаркі

20. Надзяленне беззямельных земляробаў зямлёй, што прыналежыць дзяржаве, на як мага больш палегчаных для іх умовах.

21. Дзяржава (Аўтаномная ўлада) рамантуе дарогі і будуе масты.

22. Павінна быць забаронена знішчаць пушчы; вываз дрэў і дроў за мяжу павінен быць абмежаваны, каб і незаможныя людзі маглі купіць сабе досыць дроў і бярвення.

23. Дзяржаўная дапамога: а) беззямельным або малазямельным земляробам, што купляюць зямлю ў збяднелага памешчка, б) вяскоўцам, што перабіраюцца ў хутарскія калоніі, в) земляробам, што клапоцяцца пра гай на сваёй зямлі.

24. Заснаванне крэдыта для дробных земляробаў, дзе яны маглі б лёгка, танна і хутка пазычыць грошы на свае зямельныя патрэбы.

25. Выданне законаў, пры выкананні якіх работнікі сядзібаў і маёнткаў былі б абароненыя ад несправядлівасці наймальнікаў, а наймальнікі былі б абароненыя ад несумленнасці найманых і паасобных уцёкаў не ў час. Для гэтага патрэбна заснаванне выбранай з абодвух бакоў працоўнай інспекцыі ў маёнтках і вёсках, якая б глядзела, каб не было крыўды ні работнікам, ні наймальнікам.

26. Заснаванне гаспадарчых і спажывецкіх таварыстваў, прытулкаў узаемадапамогі і г. д.

27. Каб літоўскія вяскоўцы, выправіўшыся па заробкі ў вялікія гарады, не загінулі там у цяжкіх акалічнасцях, ЛХД маюць рупіцца заснаваць у іх арганізацыі, якія б аб'ядноўвалі тых шукальнікаў заробку і дапамагалі ім.

28. Каб вяскоўцы мелі арганізацыю па ўзаемнай ахове ад пажараў зусім асобна ад жыхароў гарадоў і мястэчак.

29. Лёгкае атрыманне карысных ведаў з земляробчай навукі: а) праз пэўныя пачатковыя і сярэднія школы па гаспадаранні, б) праз заснаванне ўзорных гаспадарак, в) праз пэўных інструктараў.

30. Заснаванне бальніц і прытулкаў, гэткая арганізацыя медычнай і юрыдычнай дапамогі, каб ёю маглі карыстацца ўсе бясплатна.

31. Забеспячэнне грамадскімі сродкамі работнікаў гаспадаркі па старасці і хваробе. Фабрычным работнікам забеспячэнне ад фабрыкі.

VI. Справы маралі

32. Памочніцы ці іншыя дзяўчыны або жанчыны, што служаць у маёнтках, часам у гаспадароў зведваюць крыўду ад мужчын, што над імі пастаўленыя. Калі яны звернуцца да ЛХД, дык знойдуць хуткае і моцнае заступніцтва.

33. Усе ЛХД, якія жывуць у адной парафіі, складаюць асобную суполку, якая ўсімі сваімі сіламі спыняе п'янства сярод літоўцаў свайго наваколля.

34. Каб людзі, адцягнутыя ад п'янства, мелі месцы дзе можна сумленна і карысна павесяліцца, ЛХД будуць засноўваць у сядзібах і гарадах сходы з літоўскімі чытаннямі, спевамі, тэатральнымі імпрэзамі і іншымі маральнымі забавамі.

VII. Справы царквы

35. У справах веры будзем клапаціцца дамаўляцца і галасаваць заадно

з хрысціянскімі дэмакратамі іншых народаў Расіі.

36. Свабодныя зносіны са Святым Айцом. Выбар біскупаў паводле кананічных законаў без умяшання свецкай улады. Арганізацыя кіравання дыяцэзіяй без хоць якога ўмяшання свецкіх кіраўнікоў, а толькі паводле касцёльнага парадку.

37. Свабода біскупаў: а) засноўваць новыя парафіі і змяняць межы старых, б) склікаць сіноды дыяцэзій і правінцый, в) будаваць касцёлы і капліцы парафій, філій.

38. Рашэнні біскупаў: а) па пытаннях шлюбу паміж каталікамі, б) па пытаннях трымання прысягі маральнасці ў шлюбе, в) па правінах ксяндзоў супраць іх спецыяльных абавязкаў паклікання – павінны мець вагу судовага рашэння.

39. Свабоднае заснаванне пачатковых і вышэйшых семінарый і кіраванне імі, а таксама абсалютна свабоднае ад усякага нагляду навучанне ў іх моладзі, што рыхтуецца ў ксяндзы; прызначэнне настаўнікаў і складанне праграм павінна залежыць толькі ад біскупа.

40. Кампенсацыя каталікам за ўсе ўчыненыя ім крыўды, г. зн. аднаўленне скасаваных біскупстваў і суфраганій: вяртанне зачыненых, зруйнаваных і перайначаных касцёлаў, або грашовая кампенсацыя за гэта.

41. Вяртанне той касцёльнай маёмасці, што была забраная пасля ўкладзенай са Святым Айцом дамовы (Канкардат). Вяртанне біскупам тых грошай, якімі цяпер нібыта кіруе калегія, а па праўдзе іх марнуе Міністэрства Унутраных Спраў без карысці, а часта нават на крыўду каталіцкага касцёла.

42. Скасаванне Пецярбургскай каталіцкай калегіі. Вяртанне духоўнай каталіцкай калегіі з Пецярбурга ў Вільню[11] і яе, з усімі капіталамі, кнігамі і маёмасцю, поўнае вызваленне з-пад свецкага апекавання.

43. Свабоднае заснаванне кляштароў, пасяленне ордэнаў, кангрэгацый, верніцкіх таварыстваў і брацтваў.

44. Свабоднае складанне дамовы перад заручынамі паміж асобамі рознай веры і яе юрыдычнае прызнанне. Свабоднае вызнанне веры.

45. Увядзенне грыгарыянскага календара.

VIII. Унутраны партыйны парадак

46. Цэнтральны камітэт выбіраецца дэлегатамі ад павятовых (pavietinis) сходаў. З гэтай мэтай яны з'язджаюцца крыху раней, чым усеагульны штогадовы збор партыі. Члены Цэнтральнага камітэта працуюць адзін год. Яны могуць быць пакінутыя ў камітэце і надалей. Са свайго шэрагу яны выбіраюць старшыню,[12] касіра. Ніхто не можа быць старшынём, касірам і сакратаром два гады запар, а на другі год ён ipso facto застаецца памочнікам старшыні, а калі апошні не можа, дык выконвае за яго абавязкі. Той жа парадак у павятовых камітэтах.

Пры цэнтральным бюро могуць быць найманыя пісары і памочнікі.

47. Цэнтральны камітэт ЛХД будзе ў Вільні. Ён будзе складацца з 5 асобаў.

[11] Віленская духоўная акадэмія была перанесена ў Пецярбург у 1842 годзе.
[12] У літоўскім арыгінале калька з рус. "председатель" – "pirmasėdis".

Яго задачамі будуць: а) арганізацыя і падрыхтоўка ўсеагульных з'ездаў партыі, б) зносіны з павятовымі і парафіяльнымі камітэтамі, вызначэнне ім накірунку працы, інфармаванне пра справы на пэўны час, а таксама вызначэнне, што ў пазначаным часе трэба рабіць асабліва рупна, в) юрыдычныя парады і абарона ЛХД – аб'яднання або паасобных яго членаў – у друку, г) арганізацыя або зацвярджэнне павятовых камітэтаў, д) складанне спісаў кандыдатаў у соймы дзяржавы і аўтаноміі, е) пры патрэбе накіраванне кандыдатаў у органы мясцовага самакіравання, ж) вядзенне касы аб'яднання, з) публікацыя ў газетах аб'яднання патрэбных звестак і адозваў. Таксама агалошванне справаздачаў і абвяржэнне непраўдзівых чутак.

У Цэнтральным камітэце павінен быць адзін ксёндз, зацверджаны біскупам.

48. У кожным павеце, а калі ён вялікі – у кожным дэканаце, ствараецца павятовы камітэт, колькасць членаў якога па велічыні патрэбаў можа быць большай ці меншай. З іх хоць адным павінен быць зацверджаны біскупам ксёндз.

Задачы павятовых камітэтаў: а) склікаць мясцовыя соймы, б) працаваць, каб партыйныя кандыдаты былі выбраныя прадстаўнікамі ў адказныя месцы, в) парады цэнтральнаму камітэту, каго ён можа прызначаць на кандыдатаў у прадстаўнікі ў соймы дзяржавы, аўтаноміі або ніжэйшага самакіравання, г) пры патрэбе парады парафіяльным камітэтам, каго яны могуць выбіраць сабе за настаўнікаў, суддзяў і г. д., д) паведамленне Цэнтральнаму камітэту пра мясцовыя справы, е) дапамога парафіяльным камітэтам у іх клопатах пра заснаванне таварыстваў, чытальняў, касаў Райфайзэна[13] і г. д., ж) улік колькасці, з) паведамленне Цэнтральнаму камітэту таго, што яму можа спатрэбіцца ведаць або што трэба агалосіць.

49. У кожнай парафіі – камітэт з чатырох асобаў, да якіх пятым далучаецца ксёндз. Задачы гэтага парафіяльнага камітэта: а) клопат пра парафіяльную чытальню, б) паведамленне ўсім жыхарам парафіі, калі будуць усеагульны і павятовы з'езды партыі і пашырэнне іх рэзалюцый, в) рупіцца, каб партыйныя газеты своечасова прыходзілі мясцовым падпісчыкам, і дапамагаць ім у адсылцы падпіскі, г) ажыццяўленне хрысціянска-сацыяльнай дзейнасці партыі, д) спыненне п'янства, е) клапаціцца пра бальніцы, ж) выдача пасведчанняў членам, якія кудысьці з'язджаюць, і паведамленне ім адраса, дзе там дзейнічаюць групы арганізацыі ЛХД, з) заснаванне публічных ці прыватных школ з літоўска-хрысціянскім духам, і) паведамленне Цэнтральнаму камітэту ў Вільні пра колькасць багамольцаў, якія з парафіі мяркуюць ехаць наведаць святыя месцы ў Вільні, і час іх вандроўкі, к) па магчымасці быць трэцім суддзём у непаразуменнях паміж наймальнікамі і найманымі. Для гэтага трэба было б, каб у камітэце была роўная колькасць тых і тых. Парафіяльныя сходы могуць адбывацца толькі ў святочныя дні.

50. Прынамсі раз на год – адзін усеагульны сход (susirinkimas) пар-

[13] Больш падрабязна гл. спасылку 12 да Праграмы Канстытуцыйна-каталіцкай партыі Літвы і Беларусі.

тыі. Пры патрэбе Цэнтральны камітэт можна склікаць і часцей.

Прэзідэнтам усеагульнага сходу заўсёды з'яўляецца наноў выбраны на наступны год старшыня Цэнтральнага камітэта. Па яго просьбе сход можа выбраць аднаго ці двух памочнікаў. Ён сабе прызначае двух сакратароў, якія вядуць пратакол сходу.

51. Перад усеагульным з'ездам партыі Цэнтральны камітэт, а перад павятовымі сходамі – павятовыя камітэты павінны вызначыць тэмы на абмеркаванне.

Усе члены партыі маюць права падаваць на абмеркаванне сходу хоць якое пытанне. Падаўца павінен ясна сфармуляваць сваю думку пісьмова, так, каб яна, калі будзе прынятая, магла быць адразу без ніякіх зменаў упісаная ў праграму або статут партыі. Такая тэма для ўсеагульнага сходу павінна быць пададзеная Цэнтральнаму камітэту за месяц перад сходам. Цэнтральны камітэт мае права скараціць гэты час. Усе тэмы ўсеагульнага сходу павінны быць апублікаваныя ў газетах, прынамсі, за два тыдні да сходу.

Асобы, якія не належаць да арганізацыі ЛХД, не могуць прамаўляць на яе сходах, ні на ўсеагульным, ні на меншых. Права на пасіўнае знаходжанне там даецца толькі ўладным прадстаўнікам на статутных соймах і ў камітэтах.

52. Павятовыя сходы звычайна адбываюцца двойчы на год. Пры патрэбе можа быць зроблена некалькі экстраардынарных сходаў, але прамежак часу паміж імі павінен быць не меншы за два тыдні. На іх увесь парадак такі ж, як і на ўсеагульным сходзе, толькі тэмы могуць прымацца за два тыдні да сходу, а абвяшчацца павятовым членам – за тыдзень. У павятовых сходах удзельнічаюць толькі: а) дэлегаты ад парафіяльных сходаў і б) тыя, хто плоціць не толькі 10 руб. партыйных унёскаў, але яшчэ і запісваецца як член Таварыства Святога Казіміра і "Мацеркі".

53. Усе земляробы, хто прыналежыць да партыі ЛХД і ўносіць штомесяц па 25 кап., бясплатна атрымліваюць "Nedėldienio Skaitymas"[14] і ўсе афіцыйныя водгукі, паведамленні, спавяшчэнні таварыства. Усе ксяндзы і свецкія інтэлігенты плацяць па 10 руб. на год і атрымліваюць бясплатна выданне "Draugija"[15] разам з усімі аб'явамі і адозвамі таварыства.

[14] Nedėldienio skaitymas ("Нядзельдзіенё скайцімас", "Нядзельная чытанка") – каталіцкі штотыднёвы часопіс, які выдаваўся ў 1905-1907 гадах у Коўне, галоўны рэдактар – Антанас Каросас (літ. Antanas Karosas), са снежня 1906 года – Адомас Дамбраўскас-Якштас. Усяго выйшла 102 нумары. З канца 1907 года замест яго пачалося выданне часопіса "Vienybė".

[15] Draugija ("Драўгія", "Таварыства") – літаратурна-навуковы штомесячны часопіс, выдаваўся Таварыствам святога Казіміра ў Коўне, у 1907-1914, 1917-1923 і 1937-1940 гадах. Галоўны рэдактар – Адомас Дамбраўскас-Якштас, у 1938-1940 гадах – Нікодземас Раштуціс (літ. Nikodemas Raštutis). Усяго выйшла 213 нумароў.

Аўтары

Андрэй Валодзькін – кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута эканомікі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (Мінск). andrei_va@tut.by

Лукаш Войцешак (Łukasz Wojcieszak) – доктар палітычных навук, спецыялізуецца на даследаванні энергетычнай бяспекі і транзіту энерганосьбітаў (Кракаў, Польшча). drwojcieszak@gmail.com

Андрэй Елісееў – магістр палітычных навук, магістр міжнароднага і еўрапейскага права, аналітык Беларускага інстытута стратэгічных даследаванняў (Мінск). andreiyeliseyeu@gmail.com

Дзмітрый Ісаёнак – незалежны аналітык, грамадскі актывіст (Беларусь). yic.minsk@gmail.com

Аляксандр Ланеўскі – дактарант гістарычнага факультэта Ягелонскага ўніверсітэта ў Кракаве (Польшча). alexandr.iwanowicz@gmail.com

Аляксандр Пяганаў – магістр гістарычных навук, аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (Мінск), асацыяваны даследчык Універсітэта Дэні Дзідро (Парыж). piahanau@gmail.com

Таццяна Чыжова – даследчык Інстытута палітычных даследаванняў "Палітычная сфера", навуковы супрацоўнік Інстытута філасофіі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (Мінск –Вільня). chyzhova@palityka.org

© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819-3625 № 20, 2013

Authors

Tacciana Čyžova (Tatyana Chyzhova) – research fellow at the Institute of Political Studies "Political Sphere", research fellow at the Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Belarus (Minsk – Vilnius). chyzhova@palityka.org

Dzmitry Isajonak (Dzmitry Isayonak) – independent analyst, civil activist (Belarus). yic.minsk@gmail.com

Andrej Jelisejeŭ (Andrei Yeliseyeu) – MA in Political Science, MA in International and European Law, analyst of the Belarusian Institute for Strategic Studies (Minsk). andreiyeliseyeu@gmail.com

Aliaksandr Lanieŭski (Aliaksandr Laneuski) – PhD student at the Faculty of History, Jagiellonian University in Krakow (Poland). alexandr.iwanowicz@gmail.com

Aliaksandr Piahanaŭ (Aliaksandr Piahanau) – MA in History, PhD student at Belarusian State University, associate researcher at Paris Diderot University (Minsk). piahanau@gmail.com

Andrej Valodźkin (Andrei Valodzkin) – PhD in History, senior research fellow at the Institute of Economy of the National Academy of Sciences of Belarus (Minsk). andrei_va@tut.by

Łukasz Wojcieszak – PhD in Political Science, his research focuses on energy security and transit of energy resources (Krakow, Poland). drwojcieszak@gmail.com